

НАСТАВА МОДЕРНЕ ИСТОРИЈЕ ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ
Додатни наставни материјали

ИСТОРИЈСКА ЧИТАНКА 1

Османско царство

НАСТАВА МОДЕРНЕ ИСТОРИЈЕ ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ
Додатни наставни материјали

Османско царство

Издавачи: Дан Граф д.о.о, Београд и Центар за демократију и помирење у југоисточној Европи, Солун

За издаваче: Душан Митровић и Ненад Шебек
Наслов оригинала: Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials,
The Ottoman Empire, Thessaloniki 2009
Превод са енглеског: група преводаца
Консултант: Биљана Ступар
Припрема за штампу и штампа: Цицерио, Београд
Тираж: 1000 примерака

Ово издање финансира је ЕУ

The European Union's Instrument for
Pre-accession Assistance (IPA).

Ставови у овој публикацији су искључива одговорност аутора и ни на који начин не изражавају став Европске уније нити издавача.
The contents of this publication are the sole responsibility of the author and can in no way be taken to reflect the views of the European Union or the publishers.

За CDRSEE:

Председник Управног одбора CDRSEE: др Ерхард Бусек
Известилац Управног одбора CDRSEE за пројекат Настава модерне историје југоисточне Европе: Коста Карас
Извршни директор CDRSEE: Ненад Шебек
Директор програма: Корина Ноак-Аетопулос
Пројектни тим: Андонис Хадзијанакис, Џени Деметриу, Сузан Надо Бустаманте и Звездана Ковач

THE PUBLICATIONS AND TEACHER TRAINING ACTIVITIES OF THE JOINT HISTORY PROJECT HAVE BEEN MADE POSSIBLE THROUGH THE KIND FINANCIAL BACKING OF THE FOLLOWING:

Copyright: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE)
Krispou 9, Ano Poli, 54634 Thessaloniki, Greece
Tel.: +30 2310 960820-1; Fax: +30 2310 960822
e-mail: info@cdrsee.org, web: www.cdrsee.org

ISBN: 978-86-83517-64-0

НАСТАВА МОДЕРНЕ ИСТОРИЈЕ ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ
Д о д а т н и н а с т а в н и м а т е р и ј а л и

ИСТОРИЈСКА ЧИТАНКА 1

Османско царство

Уредници: ХАЛИЛ БЕРКТАЈ и БОГДАН МУРГЕСКУ

Уредница серије: КРИСТИНА КУЛУРИ

Уредница издања на српском језику: ДУБРАВКА СТОЈАНОВИЋ

ТРЕЋЕ ИЗДАЊЕ

DAI GRAF

Београд 2012

ПРЕДГОВОР ТРЕЋЕМ ИЗДАЊУ

Управни одбор Центра за демократију и помирење у југоисточној Европи (CDRSEE) желео би дубоко да се захвали многим људима чији је напоран рад омогућио да се заврше ове историјске читанке и да се до објављивања овог, трећег издања на српском језику појаве на чак осам језика нашег региона. Ови приручници ће се ускоро појавити још и на бугарском.

Морамо да поменемо изузетан допринос уреднице ове серије, професорке Кристине Кулуре, без чијег би напорног рада, експертизе и личног саосећања било немогуће довршити овај пројекат. Неуморан рад и посвећеност шест уредника четири историјске читанке, професора Халила Берктаја и професора Богдана Мургескуа (Османско царство), др Миреле Лумините Мургеску (Нације и националне државе у југоисточној Европи), професора Валерија Колева и професорке Кулуре (Балкански ратови) и мр Крешимира Ердџа (Други светски рат), упркос многим препрекама током две и по године уложене у њихову припрему, произвели су историјске читанке чије је треће издање сада пред вама. Управни одбор се захваљује свима њима на топлој сарадњи и неуморном раду.

Осим уредницима, желели бисмо да одамо признање и сарадницима на материјалима који су обухваћени овим историјским читанкама - има их четрнаесторо и долазе из дванаест мањих југоисточне Европе. Топло им се захваљујемо на огромном времену проведеном у националним архивима, библиотекама и личним збиркама како би обезбедили текстове и визуелни материјал за ове приручнике. Велику захвалност дугујемо и наставницима историје који су учествовали у радионицама, како би оценили и критиковали историјске читанке током настанка. Такође бисмо желели да поменемо и чланове Комитета за образовање у области историје CDRSEE, који су учествовали у овом пројекту од самог почетка 1998.

Професор Роберт Стредлинг, професорка Марија Тодорова, професори Петер Водопивец и Иван Вејвода су као читаоци у великој мери преиспитивали и коментарисали садржај све четири историјске читанке и на тај начин дали знатан допринос њиховој ваљаности и уравнотежености.

Поред тога, захваљујемо се и особљу CDRSEE, које је веровало у читав овај подухват, доприносило му и подржавало га од почетка до краја. Било је неизбежно да наш рад изазове приговоре у свим земљама у којима су се историјске читанке појавиле, стога посебно захваљујемо члановима управног одбора у тим земљама, као и Ненаду Шебеку, на томе што су неуморно радили на уклањању и умањењу неспоразума, као и на томе да ови приручници буду прихваћени као додатни наставни материјал у средњим школама.

Изнад свега, морамо захвалити наставницима из југоисточне Европе који су учествовали у пројекту, дали му свој допринос, процењивали га и наставили да га развијају. Њихова посвећеност и храброст кључне су за будући успех ЈНП-а. До данас су приручници написани на осам језика региона, а наставни материјал је у последње три године тестиран на запад-

ПРЕДГОВОР ТРЕЋЕМ ИЗДАЊУ

ном Балкану и на Кипру. До данас је обучено више од 1000 наставника, а активности на проширењу мреже наставника историје обучених да користе ове приручнике, са њиховим вишеструким перспективама, спроводе се енергично.

Позитиван одговор и наставника и ученика на напоре Центра наговештава и да сами приручници имају нешто вредно да понуде приликом припремања будућих историчара, да не кажемо будућих грађана, и да је југоисточна Европа, супротно ироничним опаскама и циничном делању неких спољних фактора и посматрача, на много начина у већем складу са потребама година које долазе него многи други самозадовољнији региони. Joint History Project нашег Центра много је мање имплицитна критика начина на који се предаје историја у југоисточној Европи, а много више позитиван одговор на изазове са којима се суочава већина региона у свету у уверењу да боље предавање регионалне историје доноси наду у бољу будућност.

Коста Карас
Известилац Управног одбора за Joint History Project

Управни одбор жели да захвали и да ода посебно признање Кости Карасу. Овај пројекат је и настао захваљујући његовом надахнућу, а његово ангажовање и неизмерна енергија учиниле су могућим рад на овом ледоломачком пројекту, будући да је он ангажовао многе од оних чији је допринос поменут раније у овом предговору. Дугујемо му велику захвалност што је надгледао овај пројекат и ангажовао се као читалац у име Управног одбора.

Рихард Шифтер
Председник Управног одбора CDRSEE (2001-2006)

Др Ерхард Бусек
Председник Управног одбора CDRSEE (2006-)

ПРЕДГОВОР ТРЕЋЕМ ИЗДАЊУ НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Треће издање! Када смо 2005. године објавили прво издање историјских читанки *Настава модерне историје југоисточне Европе* на српском језику, нисмо могли ни да замислимо да ће оне постићи толики успех и да ћемо за седам година објавити још два издања, што је укупно 4500 примерака! Највеће охрабрење увек смо добијали од наставника историје у Србији. Кроз семинаре које смо организовали прошло је до сада близу 500 наставника који су нам својим сугестијама помогли да побољшавамо књиге, а својим ентузијазмом и подршком нас подстакли да истрајемо. Велику подршку добили смо и од Министарства просвете и науке које је акредитовало наше семинаре стручног усавршавања наставника историје. Треће издање нам је посебно важно и због тога што су у њега уврштена документа која детаљније приказују историју Црне Горе, која је у време првог издања била у државној зајединци са Србијом, па је била заступљена с мањим бројем извора. Овако допуњено издање још је један важан корак ка бољем познавању нашег региона.

Колико знамо, колико учимо о прошлости Југоисточне Европе? То су нека од питања која су се постављала током последњих деценија. Покретани су многи пројекти да би се утврдило колико знамо једни о другима, какву слику о суседним народима стичемо путем образовања, ко су нам „пријатељи“, а ко „непријатељи“?

Многи стручњаци размишљали су о томе како можемо научити више једни о другима, да бисмо, путем знања и образовања, побољшали односе међу народима југоисточне Европе. Постављала су се и питања о могућностима и циљевима учења историје, као и о томе да ли она може одиграти помирителску улогу међу до јуче сукобљеним народима.

Као и у неким сличним случајевима (нпр. заједнички француско-немачки уџбеник европске историје) било је јасно да није могуће направити заједнички балкански уџбеник историје, јер се у односу према прошлости не може тражити консензус између, неретко, потпуно супротстављених виђења. Било је такође јасно да у стварању историјске и националне свести далеко важнију улогу играју представе о прошлости него минуциозне анализе прилежних научника. Поставило се због тога питање како се онда стручно, научно и одговорно може понудити нови тип знања о прошлости.

Решење је пронађено у новом приступу настави историје - у мултиперспективности. Циљ тог метода није да понуди једну и за све прихватљиву „истину“ о томе шта се у прошлости догодило, већ да ученицима да информацију о томе како су различити представници њиховог и суседних народа видели заједничку прошлост. Књиге посвећене Османском царству, нацијама и настанку националних држава, балканским ратовима и Другом светском рату засноване су на том методолошком и дидактичком принципу. Оне су резултат великог пројекта Центра за демократију и помирење из Солуна у коме су учествовали историчари свих држава региона. Књиге су у пролеће 2005. године објављене на енглеском језику, док је прво издање на српском језику, објављено исте године, било прво издање на неком од језика региона. Од тада објављене су читанке на осам језика региона и организовани су семинари на којима је за употребу ових књига обучено више од 1000 наставника историје из скоро свих држава Југоисточне Европе. Нада свих оних који су у овом пројекту учествовали и који су га подржали је да ове збирке историјских извора могу помоћи наставницима да лакше примене савремене методе наставе историје, а ученицима да, активним учењем, свеобухватније упознају прошлост свог и суседних народа и да, у целини, допринесу рационалнијем схватању прошлости, па самим тим и реалнијем доживљавању проблема садашњости.

Дубравка Стојановић

Опис пројекта

Састављање алтернативног материјала за наставу историје у југоисточној Европи амбициозан је и изазован подухват, нарочито ако имамо у виду како се заједничка прошлост тумачи и предаје у школама, и какви се жестоки спорови управо око тога воде не само међу земљама суседима него понекад и у оквиру једне земље.

Па ипак, после свих новијих анализа не само наставних планова и програма него и ставова који преовладавају код наставника и у јавном мњењу, постало је јасно колико је потреба за оваквим материјалом акутна.

Комисија за наставу историје при Центру за демократију и помирење у југоисточној Европи отпочела је рад на заједничком пројекту за наставу историје 1999. године. После две серије семинара и зборника радова објављених после њих [*Настава историје у југоисточној Европи и Клио на Балкану (Политика наставе историје)*], комисија је успела да утврди шта су конкретни недостаци у настави историје, у чему се поједини образовни системи разликују, какву улогу у њима имају ресорна министарства а какву жеље самих наставника и, коначно, какав је простор остављен новим иницијативама и иновацијама.

Зато смо и решили да се не зауставимо на томе да дефинишемо проблеме и опишемо актуелну ситуацију, већ да одемо и корак даље и да формулишемо конкретан предлог за наставу историје који не би био плод знања само мале групе историчара него шире мреже сарадника који су били укључени у рад на заједничком пројекту за наставу историје већ у првој његовој фази. Осим главних координатора, који су били задужени за структуру сваке књиге и за коначан избор докумената, у свакој земљи имали смо по једног или два сарадника који су, у складу с упутствима усаглашеним у првој фази, одабирали историјска сведочанства, текстуална и визуелна. Осим тога, књиге које су сад пред вама најпре су на неколико посебних сусрета одржаних 2004. године прегледали и оценили сами наставници историје. Коначно, читав материјал дат је на стручну рецензију стручњацима из ове области: Кости Карасу, Роберту Страдлингу, Марији Тодоровој, Петру Водопивецу и Ивану Вејводи. Они су нам дали драгоцене сугестије и о различитим аспектима историје југоисточне Европе и о неким педагошким питањима.

Приликом конципирања пројекта узели смо у обзир следеће факторе:

- 1) разлике у наставним програмима и етноцентричност наставе, уобичајену у свим земљама овог региона;
- 2) чињеницу да у југоисточној Европи промене у уџбеницима историје зависе од ресорних министарстава, која строго контролошу наставне програме и уџбенике;
- 3) жељу самих наставника да наставу допуне материјалом који ће им бити лако доступан;
- 4) уверење да је немогуће саставити јединствен, хомоген уџбеник на тему историје југоисточне Европе који би се могао користити у свим земљама.

Због свега овога сматрали смо да би најбоље било да сачинимо тематске приручнике, радне свеске са текстуалним и визуелним сведочанствима, који ће моћи да послуже као допуна већ постојећим уџбеницима. Другим речима, нама није циљ да *заменимо* уџбенике из историје који се тренутно користе у учионицама, као што немамо ни илузију да ћемо моћи да саставимо кохерентну повест југо-

источне Европе од XIV века до данашњих дана. Ми имамо одређене сазнајне и моралне циљеве и желимо да предложимо конкретне методе и средства за наставу историје: ми се залажемо за **приступ историји који је нов по методу, а не по садржају**.

Циљеви и могућности

Да бисмо уопште могли да формулишемо опште и посебне циљеве овог наставног материјала и да одаберемо појединачне документе које ћемо уврстити у њега, морали смо најпре реално да проценимо стање у настави историје и могућности да се она иновира. Наши предлози засновани су на новијим сазнањима из историјских наука и на сличним пројектима реформе у настави историје, махом спроведеним у Европи.

Промене које предлагемо тичу се двеју ствари:

Промене у историографском приступу

- Национална историја која се предаје у школама **не треба да буде и националистичка историја**. Знајући да се у школи, по правилу, предаје управо национална историја, а да се и историја суседних народа предаје с етноцентричног становишта, ми не предлагемо да се национална историја замени неком другом, него да се промени начин на који се она предаје.
- Регионална историја југоисточне Европе не може се посматрати изоловано, већ њу треба приказивати као **део европске и светске историје**. То значи и да представу о „специфичном“ историјском развоју Балкана од самог почетка треба одбацити као стереотипну и пристрасну.
- Историју сваког народа понаособ, а ни историју региона у целини не треба посматрати као хомогену и хармоничну. Историја овог региона пуна је подела и сукоба о којима постоје различита тумачења, баш као што је пуна и заједничких, ујединитељских елемената. Ми не желимо да дамо лажну идиличну слику, већ да покажемо **како се ученицима може скренути пажња на разлике и сукобе**.

Промене у педагошком приступу

- Историју учимо да бисмо сазнали нешто о нашој прошлости и разумели је. Ако је субјект историје каква се предаје у школама нација, онда треба показати да нација није једини могући оквир за идентификовање. Ученике треба мотивисати да тај оквир превазиђу, да открију целине које би биле шире од ње или пак уже од ње, и да прихвате идеју да негде **може постојати и више идентитета који се међусобно допуњују**. Мушки или женски идентитет, локални идентитет, идентитет навијача овог или оног фудбалског клуба или европски идентитет – сви ти идентитети могу постојати и упоредо, иако, наравно, немају сви исти значај. Ученике зато треба мотивисати да сазнају и нешто више о себи тако што ће хоризонт прошлости проширити и ван оног што им политичка географија прописује.
- **Развој критичког мишљења** још је један битан циљ наставе историје. Овај циљ најбоље се може постићи ако се ученици суоче с различитим верзијама једног истог догађаја, пошто већ и само постојање већег броја сведочанстава подрива неспорност једне важеће истине.
- Радом с историјским сведочанствима ученици могу да стекну **увид и у природу историчаревог посла**. Важно је да ученици схвате да се један те исти историјски документ може тумачити на више начина а да то не подразумева нужно и искривљење или злоупотребу тих сведочанстава.
- Кроз наставу историје ученици треба да стекну способност да оцене неки поступак и да **донесу морални суд**. Под малочас поменутиим развојем критичког мишљења не подразумевамо само

сумњичавост: критичко мишљење треба да створи одговорне грађане с изграђеним системом моралних вредности, грађане којима нико неће моћи лако да манипулише.

Приликом састављања ове књиге трудили смо се да сви народи југоисточне Европе могу да препознају себе у овим читанкама. У те сврхе било је неопходно да:

а) ова читанка буде **компатибилна** с актуелним наставним програмима и актуелним уџбеницима; и да
б) све земље југоисточне Европе буду **једнако заступљене**.

У циљу компатибилности, одабрали смо четири главне теме модерне историје које постоје у свим наставним програмима земаља у региону југоисточне Европе:

- Османско царство
- Нације и државе
- Балкански ратови
- Други светски рат

У жељи да дамо уравнотежену слику, тражили смо историјске документе из дванаест земаља не обазирајући се на „допринос“ који је ова или она земља дала историји овог региона и избегавајући сваки вредносни суд. Међутим, из сасвим разумљивих разлога, релативна заступљеност сваке земље у овом или оном приручнику зависиће од саме теме: јасно је да ће о Словенији бити далеко више говора у приручнику о Другом светском рату него у приручнику о балканским ратовима. Опет, неке разлике у заступљености могу се објаснити и агилношћу сарадника које смо замолили да траже историјске изворе у својој земљи, али и степеном развоја на ком се у свакој земљи налази историјска наука: у неким земљама напосто постоје боље организовани архиви, постоје редовне публикације у којима се износе историјски документи и постоји далеко већи број извора. Ти су фактори, упркос нашој првобитној намери, ипак неминовно утицали на коначни облик ових читанки и њихову непристрасност.

Четири теме, једна концепција

Географски оквир ова четири приручника јесте југоисточна Европа, од Словеније до Кипра, а њихов временски оквир јесте доба од османлијског освајања Балкана до данашњих дана. Трудили смо се да покријемо читав овај период. Иако се приручници временски надовезују један на други, на неким местима они се и преклапају.

Прва читанка, *Османско царство*, и друга читанка, *Нације и државе у југоисточној Европи*, покривају дуго време од XIV до почетка XIX века, односно од краја XVIII до краја XX века. Трећа читанка, *Балкански ратови*, и четврта, *Други светски рат*, односе се на краће периоде, а тема су им два највећа оружана сукоба у овом региону. Прва и трећа читанка имају нешто ужи просторни оквир, баве се углавном историјом овог региона, док друга и четврта покривају и европску и светску историју иако се претежно баве историјом југоисточне Европе.

Нисмо занемарили ни *политичку и дипломатску историју* – напротив, рат је главна тема двају од четири приручника. На ово смо се одлучили зато што су ратови важан елемент у настави историје у свим земљама на Балкану, али и зато што сматрамо да се прећуткивањем некадашњих сукоба никако не може постићи мир у будућности. За народе југоисточне Европе ратови чине значајан део њиховог заједничког историјског искуства, па би стога било погрешно да се у пројекту чији је циљ да афирмише њихову представу о заједничкој историји ратови прескоче.

Било у свом истинском, трагичном виду, било у идеализованом херојском, рат заиста јесте био пресудан догађај у XX веку, и он је сабласно присутан у сећањима свих генерација. Споменици, церемоније, јубилеји и гробља утемељују оваква сећања и продужавају им век. А рат је једнако заступљен и у

историографији. У традиционалној историографији, која почива на бележењу догађаја, рат је и критеријум за временско структурисање повести и догађај који доминира у њој. Већина историјских прекретница и јесу или политички или ратни догађаји. Осим тога, читав XX век може се периодизовати управо према ратовима: балкански ратови, Први светски рат, међуратне године, Други светски рат, послератна ера и Хладни рат, ратови у Југославији. Заташкавање је некад важило као добро средство у пацифистичком образовању: на часовима историје не треба предавати о ратовима и не треба афирмисати хероје из војне историје, већ се треба бавити свакодневним животом и економском, друштвеном и културном историјом. Али заиста, како предавати ишта о XX веку, или о ранијим вековима, а не поменути ратове? А ако о том свакодневном животу причамо неvezано с политичким догађајима, идеолошким сукобима и друштвеним поделама, зар тиме у крајњој линији не доприносимо цементирању већ постојећих стереотипа? Ако се у настави бавимо само свакодневним животом и културом и занемарујемо осетљива питања, наши ђаци ће одговоре на њих потражити (и пронаћи) негде изван школе. А при том њих управо настава историје треба да оспособи да се одупру стереотипним тумачењима прошлости, произашлим махом из политичких и друштвених сукоба.

Решење би могао донети један сасвим нов приступ. О рату се може предавати и тако да се он не велича, о њему се може причати и без досадних детаља, бројки и података. О рату се може предавати као о нечему што чини саставни део нашег заједничког људског искуства, може се причати о рововима и о позадини, може се причати са становишта деце, може се причати о глади, сиромаштву, расељавању, о преживљавању и моралним дилемама. Управо смо се за такав приступ одлучили приликом састављања ових читанки.

У исто време смо се, међутим, трудили и да дамо реч немим учесницима историје, наиме **женама и деци**, који у традиционалним уџбеницима историје једва да и постоје. Ако им и нисмо поклонили онолико пажње колико смо то првобитно намеравали, онда је то зато што у доступним историјским изворима жене и деца најчешће и имају тек споредну улогу.

Протагонисти ових приручника су и „велики“ људи, људи познати и изван оквира националне историје, и обични, анонимни људи из свих крајева југоисточне Европе – људи којима, у крајњој линији, историја и припада. Кад бисмо из текстова избрисали имена људи и места, понекад не бисмо могли да знамо о којој је тачно земљи или о ком народу реч. Таква вежба на часу могла би да покаже **колико тога заједничког има у нашем искуству** и мимо националних подела и државних граница.

Трудили смо се да не укажемо само на негативне него и на позитивне аспекте историјског искуства: на пријатељства, солидарност и забаву. Зато ћете у трећој и четвртој читанци пронаћи поглавља о хуманости и солидарности у ратним временима, у временима сукоба, мржње и себичног самоодржања. С друге стране, опет, трудили смо се и да **у представу коју народи југоисточне Европе имају о себи самима уврстимо и неке негативне аспекте** – штавише, најтежи задатак можда и јесте тај да прихватимо да наша историја и те како има своје мрачне, негативне стране.

С ратовима у Југославији током деведесетих, у западне извештаје вратили су се многи негативни стереотипи о „специфичности“ Балкана. У овој едицији приручника о новијој историји југоисточне Европе желели смо да дамо један могућ одговор на такве стереотипе, али не и да доказујемо да читав овај регион ипак има неку своју вредност. Ми сматрамо да грађа сакупљена у овим читанкама може да осветли такве предрасуде и да допринесе стварању нове представе коју ће Европа имати о себи, а у коју ће, захваљујући могућности поређења, бити укључен и овај део европског континента.

Конечно, одлучили смо се за „традиционалну“, штампану форму. Зато у њему има више текстова него слика, па ће наше читанке можда изгледати мање атрактивно, па можда чак и незграпно. Ипак, много је теже читати текст написан на непознатом језику него „читати“ слику из земље чији језик не разумемо. Другим речима, главни проблем у комуникацији који постоји међу наставницима историје у југоисточној Европи јесу језичке баријере. Њих смо, међутим, превазишли путем превода, те тако можемо да послушамо глас других. Осим тога, конзервативност нема нужно везе с медијем: наравно

да се CD-ROM може користити на једнако традиционалан начин колико и штампани материјал, баш као што се и на интернету могу наћи проблематичне информације које искривљују историјске чињенице и понављају стереотипе и поједностављена тумачења.

Структура и начин коришћења

Као што је већ речено, ове четири читанке се међусобно допуњују, иако се свака може користити и појединачно и неvezано с другим читанкама.

Све читанке структурисане су на следећи начин:

- **Општи уводни део:** њега пише главни координатор пројекта, објашњава у њему концепцију читанке и даје наставницима методичка упутства. Овај општи увод дат је само у првом приручнику;
- **Хронолошки преглед догађаја;**
- **Увод,** посебан за сваку читанку: њега пише координатор рада на тој читанци и он нам представља њену тему (дефиницију, тежишта, нове перспективе);
- Четири до шест поглавља (**тематских целина**) с одељцима; свако поглавље почиње краћим уводом и садржи и текстуалну и визуелну грађу, с уводним или пропратним објашњењима, а после сваког текста односно слике дата су конкретна питања везана за њих;
- **Извори грађе,** одабрана библиографија, релевантна за све земље у региону;
- **Мапе,** две или три у свакој читанци.

Док смо одабирали грађу, водили смо се принципом да свако сведочанство прошлости може послужити као историјски извор. Зато смо се трудили да у овим приручницима обухватимо што шири спектар текстова и илустрација како бисмо покрили економске, друштвене, културне и политичке аспекте историјског искуства и оставили простора за што више асоцијација. Сви **текстови представљени су према истом моделу:** сваки текст има наслов, и сваки прате објашњења и питања. Осим тога, на неколико места се на крају поглавља могу наћи и питања општијег типа. Наставници историје могу користити њих, као што могу да формулишу и нека нова. Текстови се могу бирати и хоризонтално, то јест могу се комбиновати и текстови из две или три читанке, што је понекад сугерисано и у питањима која указују на друге читанке.

У пракси би наставници историје могли имати проблема да материјал из неке друге земље ставе у прави контекст, пошто им је за то потребно знање које нису стекли током свог формалног образовања. Зато смо се трудили да за сваки текст дамо што више информација, али тако да тиме не угушимо иницијативу самих наставника. То значи да се ови текстови могу користити на два начина:

- 1) као информација о томе **како други виде догађај** с којим су сами наставници, па и њихови ученици, упознати преко етноцентричне литературе, и
- 2) као наговештај о томе да и људи из различитих националних или етничких група могу имати **слична осећања поводом спорних питања** и пролазити кроз слична искуства.

У суштини, стереотипи се најбоље могу обесмислити знањем. Предрасуде и стереотипи хране се незнањем, као што можемо видети по представама које имамо о нашим суседима или о читавим периодима наше историје. Ћутање је највећи савезник стереотипа. Зато ови приручници имају и сазнајну димензију: у њима смо желели да ставимо на располагање информације о историјским догађајима у југоисточној Европи, али и да поставимо одређена питања. Ове читанке нису готове једном засвагда: драже би нам било да охрабримо њихове кориснике да сами истражују даље, да критикују и да разговарају.

Ови приручници намењени су пре свега ученицима виших разреда средњих школа, дакле особама од 15 до 18 година, али их могу користити и студенти, како у југоисточној, тако и у западној Европи. Што смо дуже радили на састављању овог материјала, то смо више схватили да би он могао да буде интересантан и историчарима на западу, који немају начина да се адекватно баве историјом нашег региона. Збирка историјских извора из свих земаља југоисточне Европе на енглеском језику могла би бити од користи академској публици на западу, која историју Балкана познаје готово искључиво на основу секундарне литературе.

Четири станице на путу од XIV века до данас

Решили смо да прву читанку посветимо **Османском царству**, јер се овај период, иако чини највећи део заједничког историјског искуства народâ југоисточне Европе, најчешће у потпуности одбацује. Иако се о њему предаје у свим земљама, перспектива је увек етноцентрична. Зато је знање о овом великом царству које је вековима владало просторима југоисточне Европе и источним Средоземљем непотпуно и необјективно. Османско царство час се приказује као напредно, час као назадно, час као мултикултурни рај, час као репресивно, час као полазиште националног ослобођења, час као место националне пропасти. Овако различита тумачења могу се наћи и у историографским радовима на западу, који се односе на овај период.

Кад кажемо да је Османско царство заједничка историјска позадина свих народа југоисточне Европе, тиме не желимо да тврдимо да је оно некакво „златно доба“ мирољубивог суживота свих народа на Балкану. Као што је већ речено, у заједничко историјско искуство спадају и сукоби и суживот. Осим тога, Османско царство није било статично, нити је било униформно. Као што је то случај и с другим царевинама у којима је живело више народа и постојало више вера, тако је и у Османском царству било унутрашњих разлика и сукоба, и оно се развијало, пролазило кроз периоде напретка и периоде кризе. Коначно, кад сазнамо нешто више о овом царству, лакше ћемо одбацили стереотип раширен на западу колико и у хришћанском делу југоисточне Европе, стереотип о његовој културној „заосталости“.

Почели смо од XIV века, кад су се Османлије први пут појавиле у овом региону и почеле да освајају Балкан. Први приручник завршавамо на почетку XIX века иако се Османско царство није завршило тада: наиме, почетком XIX века јављају се први национални покрети који ће током XIX и XX века довести до стварања нових држава на Балкану. Постепено слабљење царевина и стварање националних држава на њиховим рушевинама тема је другог приручника, који се временски делом подудару с првим, пошто почиње од XVIII века. Османско царство помиње се и у читанци о балканским ратовима – зато смо и поменули могућност да се текстови у ова четири приручника читају хоризонтално.

Други приручник, приручник о **нацијама и државама у југоисточној Европи**, посвећен је једном веома осетљивом и контроверзном питању. Од првих зачетака покретâ за ослобођење од османске власти па до ратова у Југославији, сукоби међу нацијама пресудно су утицали на историјски развој овог региона. Чак и данас вести о инцидентима, испитивања јавног мњења, али и неки аспекти наставе историје казују нам да су националне страсти и даље живе. Онда је јасно да ни ми нисмо могли да заобиђемо тему која има тако велик значај за модерну историју нашег региона. Још једна недоумица тичала се тачке на којој друга читанка треба да се заврши: да ли да то буде крај Првог светског рата, или треба да зађемо и у време после Другог? Најпре смо мислили да деведесете треба изоставити из овог приручника, да бисмо потом ипак увидели да у њега морамо укључити ову најсвежију фазу националистичких покрета и сукоба, како бисмо боље разумели нашу садашњицу. Коначно, неке националне државе у овом региону створене су управо током те последње фазе.

Поред тих појединачних тема, у другом приручнику углавном се држимо хронолошког приступа како, с једне стране, не бисмо скренули у теоријска разматрања о национализму, али и како бисмо, с друге, показали: 1) како се мењала дефиниција нације, 2) који је географски и хронолошки оквир националистичких покрета, и по чему се они разликују међу собом, и 3) на које су се различите начине формирале националне државе у југоисточној Европи. Више од остале три читанке, ова друга погодна је за приказивање различитих перспектива зато што је њена тема сама суштина националног самоодређења, али и зато што се у њој оспорава представа о специфичности и аутентичности нације. Највећи значај приручника о нацијама и државама јесте то што он нацију приказује као историјску категорију, то што не користи аисторичне представе о континуитету и јединству. Уз то, у њему се историја југоисточне Европе смешта у контекст европске и, шире, светске историје, пошто је национална држава најбитнија организациона целина у новијој и у савременој светској историји.

Трећи приручник, приручник о **балканским ратовима**, могао је да буде и део другог, ако не и првог, пошто у њему разматрамо пресудни моменат у стварању појединих националних држава на Балкану и коначни слом Османског царства. Но у исто време, балкански ратови су у потпуности „балкански“: без обзира на њихов исход, њих можемо видети и као доказ за то да су балкански народи кадри да сами одлучују о својој судбини, без мешања европских „великих сила“. Осим тога, балкански ратови су показали и какав значај вера има у националним сукобима: док се у Првом балканском рату коалиција хришћанских држава борила против муслиманског Османског царства, у Другом балканском рату противнике уопште није делила религија.

Трећа читанка најкраћа је од свих, пошто покрива догађаје у свега две године (иако су у њу укључени документи и из ранијих и из каснијих година). У њој смо се, као, уосталом, и у четвртој, трудили да, осим на политичке и војне догађаје (о њима ионако говоре и школски уџбеници), укажемо на различите аспекте рата као колективног искуства. У трећем приручнику дајемо информације о догађајима из регионалне историје који су на западу послужили као доказ за „специфичност“ овог региона, тачније за посебну насилност којом се у њему решавају сви сукоби. Није ни чудо што се овакво уверење, па чак и сам термин „балкански ратови“ често могао чути и током ратова у Југославији деведесетих. У међународном јавном мњењу преовладавао је став да су на Балканском полуострву крвопролиће и међунационална мржња некаква ендемска бољка. Зато би могло бити корисно да се и у учионици балкански ратови упореде с тзв. Великим ратом, који је избио одмах после њих и који је истински изменио и саму дефиницију рата.

Последњи, четврти приручник посвећен је највећем догађају светске историје, те смо у њему стога 1) локалну историју ставили у глобални контекст, и 2) посебну пажњу посветили моралним циљевима наставе историје. Заиста, ако ђацима предајемо историју како бисмо од њих начинили грађане демократске државе, онда ће нам **Други светски рат** дати најбоље лекције у ту сврху. Земље југоисточне Европе нису могле остати нетакнуте ужасима овог „тоталног рата“, што се јасно види по документима које дајемо. Међутим, историја овог дела Европе у исти мах нам пружа могућност да кажемо нашим ученицима нешто о хуманости и моралним вредностима, и то тако што ћемо изложити:

1) **борбу против фашизма** – Сматрали смо да, из педагошких разлога, треба да нагласимо отпор тоталитарној идеологији и бруталности нацизма, отпор који је у балканским земљама ипак био масован. Мале приче о визији коју су неки људи имали у јеку највеће кризе западне цивилизације могле би нашим ученицима послужити као узор и помоћи им да стекну јаснију представу о моралној димензији људских поступака.

2) **примере солидарности и мимо верских, политичких и националних разлика** – Важно је нагласити помоћ коју су појединци или чак читави колективи пружали током рата, дакле у време тешких моралних дилема и борбе за голи живот.

Но истовремено, колико год Други светски рат заправо био догађај од ванредног значаја, патња у рату општа је ствар. Разарањем градова и масовним убијањем цивила готово да је потрпа разлика

између фронта и позадине. Рат постаје некако познат, он се прихвата као безмало „природни“ део политичког и друштвеног живота. У приручнику о Другом светском рату желели смо да покажемо да југоисточна, средња и западна Европа деле исто искуство рата, што ипак баца нову светлост на причу о некаквој специфичној балканској бруталности.

С друге стране, с обзиром на то да нам је тема четвртог приручника ипак временски веома блиска, расте и опасност од потпуно различитог читања и тумачења докумената које смо овде понудили. За неке земље југоисточне Европе време после Другог светског рата било је готово једнако болно колико и време самог рата, тако да је тумачење рата делом обележено и послератним искуствима. С обзиром на комплексност и међународни оквир послератних догађаја, одлучили смо да четврту књигу завршимо тренутком ослобођења, колико год да је оно било различито у свакој земљи. Тако смо могли да се задржимо код оптимизма због слома нацизма и због тога што је престала мора рата а да не улазимо у директне и индиректне последице које је он имао за послератно друштво и у западној и у источној Европи. Осим тога, у периоду Хладног рата земље у региону југоисточне Европе кренуле су различитим путевима и од једног тренутка припадале Источној односно Западној Европи, у политичком смислу те речи.

Наставни методи

Састављачи ових читанки нису пошли од тога да ће се њихове књиге без икаквих проблема користити у учионицама. Док смо радили на овом пројекту, имали смо у виду читав низ отежавајућих околности:

1. време које је у наставним програмима уопште предвиђено за наставу историје веома је ограничено, због чега ни иновативност наставника не може да дође до изражаја;
2. ученици се све мање занимају за историју: њихова пажња све је више усмерена на неке друге, „модерније“ и атрактивније области, на пример, на нове технологије;
3. усавршавању наставника једва да се поклања икаква пажња, тако да они немају где да обнове знање или да се обуче за коришћење алтернативног наставног материјала. Зато је тешко рећи у којој ће мери циљеви назначени на почетку овог пројекта уопште моћи да се остваре у практичној настави.

Наставници историје користе ове приручнике на разне начине – понегде су они већ и ушли у наставну праксу. Питања наведена после сваког изворног документа и после већине одељака први су корак ка нешто комплекснијим наставним методима попут симулације, инсценирања одређених ситуација, писања самосталних радова и активног учења. Неке теме погодније су за самостални рад: Други светски рат, на пример, код ког наставник може да комбинује методе усмене историје и игране и документарне филмове. У сваком случају, наше читанке треба да омогуће критички приступ постојећим школским уџбеницима и усвајање новог знања путем рационалног и критичког бављења датом темом. Успех оваквог подухвата готово у потпуности зависи од наставникове иницијативе, снажљивости и методичког приступа.

Па ипак, критички приступ постојећим уџбеницима треба схватити на прави начин. Уџбеници који се користе у настави имају различит квалитет, и они нису ништа мање „аутентични“ него што је то збирка оригиналних докумената. То што смо се одлучили за то да на једном месту саберемо изворне документе, а не да се бавимо историографијом, никако не значи да аутоматски полазимо од објективности или аутентичности тих изворних текстова: циљ нам је био да покажемо колико се тумачења једног догађаја, зависно од становишта, могу разликовати. Желели смо, другим речима, да афирмишемо компаративни метод и да предочимо различите перспективе. Коначно, сасвим смо свесни тога да наш избор није баш сасвим случајан: и он одражава специфична становишта и тумачења, на шта смо скренули пажњу и у уводу у свако поглавље.

Ово се односи и на текстове и на илустрације. Наравно, младим људима илустрације ће свакако бити занимљивије, јер ће захваљујући њима боље моћи да „замисле“ прошлост. Знамо, међутим, да и слике могу да заварају, па зато њима треба приступити једнако критички колико и текстовима. Као и текстови, и слике се могу „читати“ само на основу каквог-таквог знања о (друштвеном, културном итд.) контексту у ком су настале. Трудили смо да дамо информације о илустрацијама које смо одабрали, мада су оне најчешће занимљиве управо у комбинацији с текстовима датим у том поглављу. Пошто наши приручници покривају седам векова историје, слике које смо одабрали по много чему су особене, па се морају и анализирати на различите начине: то су фотографије, постери, карикатуре, литографије, слике, илустрације на рукописима, огласи, разгледнице, поштанске маркице, новчанице итд. Осим неизбежног естетског, критеријум је била и сугестивност слике, њена моћ да дочара неку ситуацију. На пример, на основу слика типичних представника одређених друштвених група у Османском царству можемо открити каква је представа постојала о свему што је „другачије“, с тим што морамо имати у виду да оно што је „другачије“ није аутоматски и нешто „друго“: чак ни међу савременицима културна разлика не води нужно до сукоба.

Закључак

Приручници ове едиције плод су дуготрајних расправа и спорова, али су и пријатно изненађење: они нам, наиме, показују да историчари у свом послу могу да превазиђу границе. Тренутно на Балкану постоји критична маса наставника историје који су спремни да промене свој начин рада, јер нема сумње у то да се настава историје у свим балканским земљама тренутно налази у кризи. Ми се управо и обраћамо оним наставницима којима су за такву промену потребна нова средства и нове смернице. Ти ће људи моћи да мотивишу и друге своје колеге, јер највећи противник у овом нашем подухвату није ни политика ни идеологија, већ апатија.

Зато желимо да побудимо интересовање ученика за оно што се дешавало у региону ком и њихова земља припада и да им помогнемо да разумеју комплексну садашњицу у којој живе. Утолико ово и није само научни експеримент: ово је и одговор на искушења која очекују земље југоисточне Европе на њиховом путу у заједничку будућност.

Увод	25
Хронологија	27
Прво поглавље: Ширење османске власти у југоисточној Европи	39
Ia. Почети османске државе у Анадолији	39
I-1. Орхан се жени ћерком <i>текфура</i> од Јар Хисара	39
I-2. Освајање Караџа Хисара и прво читање <i>хутбе</i> угази-Османово име	40
Iб. Освајање Балканског полуострва	41
I-3. Како су сукоби међу хришћанским државама на Балкану олакшали продор Османлија	41
I-4. Ферман Мурата I којим се Евренос-бегу потврђује право да управља јужном Македонијом (1386)	42
I-5. Улога локалних/домаћих сарадника у ширењу османске власти на Балкану	42
Сл. 1. Бајазит I пристиже у помоћ опкољеном Никополу уочи битке с крсташима (1396); османска минијатура (око 1584)	43
I-6. Како се у XIV веку објашњавала победа Османлија над хришћанима: Григорије Палама и Ханс Шилтбергер	44
I-7. Хришћани тимарници у Арваниду, албанској провинцији (1431/1432)	44
I-8. Српски деспот као османски вазал (1432)	45
I-9. Како је пало Ново Брдо (1455)	45
Сл. 2. Османска војска побеђује код Мохача (1526); османска минијатура (око 1588)	46
I-10. Турска разарања у Словенији, писмо хабзбуршког намесника у Крањској (1491)	46
Сл. 3. Заробљени становници Београда (1521)	47
I-11. Хришћани заробљени у Босни (1530)	47
Iв. Пад Цариграда – освајање Истанбула (1453)	48
I-12. Пад Цариграда, византијско виђење: Георгије Сфранцес	48
I-13. Поновно насељавање Истанбула под Мехмедом II	49
Iг. Становништво и вера	49
I-14. Присилно насељавање (<i>sürgun</i>) Балкана становништвом из Мале Азије (пред крај XIV века)	49
I-15. Шта су Османлије обећале босанским сељацима: писмо краља Стјепана Томашевића (1461–1463) папи Пију II	50
I-16. Јоасаф, православни епископ видински, о присилном и добровољном примању ислама (XV век)	50
I-17. Како је један кадија забележио случај дечака без оца који прима ислам (1636)	50
I-18. Молба једног младића да пређе у ислам (1712)	50

Друго поглавље: Институције Османског царства	51
IIa. Султан и његов двор	52
II-1. Титуле које је Сулејман користио у преписци с Фердинандом I (1562)	52
II-2. Одлике идеалног владара у песми коју је Џелалзаде посветио султану Селиму II (1566–1574)	52
II-3. Различита мишљења о братоубиству на престоу: хроника Мехмеда Нешрија о погубљењу Мустафе Нејаког (1422)	53
Сл. 4. План Топкапи сараја у Цариграду	54
<i>Табела 1:</i> Двор и централна управа Османског царства	55
Сл. 5. Царски посланик на аудијенцији код османског султана	55
II-4. Како је Мустафа I дошао на престо (1617)	56
Сл. 6. Царска гозба током војног похода	56
Сл. 7. Султан Бајазит II (1481–1512) у лову недалеко од Пловдива	57
IIб. Девширма	58
II-5. Бивши јаничар описује девширму	58
II-6. Хришћанска критика девширме у <i>Житију Георгија Новог</i> из Софије (1539)	58
Сл. 8. Деца пописана за девширму	59
Сл. 9. Јаничарски ага	60
II-7. Лутфи-паша се присећа свог живота од времена кад је отет девширмом	60
IIв. Тимари	61
II-8. Правила о расподели тимара	61
II-9. Попис прихода које спахија треба да прикупи од тимара	61
II-10. Поновно наименовање за поседника средњег или већег тимара	61
II-11. Одлуке о поседницима тимара који се нису одазвали позиву за рат	62
Сл. 10. Наоружани спахија	62
IIг. Идеологија заштите поданика и пракса у правосудном систему	63
II-12. Савети Мурата I Евренос-бегу, ког је управо поставио за намесника (1386)	63
II-13. Ферман Мехмеда I, издат монасима манастира Маргарит, у близини Сера (1419)	64
II-14. Кадијина пресуда у спору између једног хришћанина и једног јаничара (Софија, 1618)	64
II-15. Кадијина пресуда у спору између једног муслимана и једног хришћанина (Видин, 1700)	64
II-16. Заједница на острву Миконос одлучује да протера кадију (1710)	65
II-17. Пресуда против коџабаше Тодоракија из Самакоџука (1762)	65
II-18. Османска повеља којом се штите манастири у Босни (1785)	66
IIд. Покрајине и вазалске државе	66
II-19. Одредба о статусу Дубровника, потврђена и ахднамом Мурата III (1575)	66
II-20. Ахднама Ахмеда I за Трансилванију (1614)	67
II-21. Аутономија Молдавије (1716)	67
II-22. Француски путник Флаша о посебном статусу влашких кнежева (1741)	68
<i>Табела 2:</i> Територијална подела у Османском царству (XVI век)	69

Треће поглавље: Верске институције, верске заједнице и верски обреди	70
IIIа. Муслимани	70
III-1. Натпис на порталу Сулејманове џамије у Цариграду (половина XVI века)	70
III-2. Димитрије Кантемир о муслиманским молитвама	71
Сл. 11. Џамија у Изнику (Никеја) из XIV века	72
Сл. 12. Сулејманија (Сулејманова џамија) у Цариграду (1550–1557)	72
III-3. Како један муслиман објашњава везу између Бога и кише (1779)	72
Сл. 13. Орнаментални натписи из Курана у Старој џамији у Једрену (XV век)	73
Сл. 13а. Хусеин-пашина џамија, саграђена 1569.	73
Сл. 13б. Зидна декорација унутрашњости Хусеин-пашине џамије у Пљевљима	73
Сл. 14. Турска госпа на камили приликом ходочашћа у Меку	73
III-4. Муслиманска хетеродоксија – шале о бекташијама	74
Сл. 15. Астрономска опсерваторија у Цариграду (око 1580)	74
Сл. 16. Народни јунак Насрадин-хоџа	75
IIIб. Хришћани	75
III-5. Избор Генадија Схоларија за првог православног патријарха после освајања Цариграда (1453)	75
Сл. 17. Османска сребрна чинија с натписом на грчком, коришћена за православно црквени обред (XVI век)	76
III-6. Француски путник Пјер Лескалопје о манастиру Св. Саве у Србији (1574)	76
III-7. Павле Алепски о молдавским црквама (половина XVII века)	76
Сл. 18. Манастир Воронеж у Молдавији (изграђен 1488, спољне фреске 1547–1550)	77
Сл. 19. Тајна вечера – фреска из манастира Ставреникита, Света гора (1546)	77
Сл. 20. Манастир Острог у Црној Гори, 1650.	77
III-8. Козма Етолски позива хришћане да дају децу у школе	78
III-9. Кирил Пејчиновић о сукобима између сељана православне вере и њихових свештеника (1816)	78
IIIв. Јевреји	79
III-10. Писмо Исака Царфатија, рабина из Једрена, упућено Јеврејима у средњој Европи (половина XV века)	79
III-11. Елија Капсали о богатству Јевреја у Османском царству за време владавине Мехмеда II	80
III-12. Јеврејски месијанизам: случај Сабатаја Зевеја (1666)	80
Сл. 21. Јеврејски лекар, француска гавира (1568)	81
IIIг. Међусобни односи верских заједница и верска дискриминација	82
III-13. Верски дијалог током заточеништва Григорија Паламе (1354)	82
III-14. Заједнички живот различитих верских заједница у османским градовима (око 1600)	83
III-15. Односи између православаца, католика и лутеранаца у Бугарској и Влашкој (1581)	83
III-16. Фетва Ебус-сууда шиитима (половина XVI века)	84
III-17. Царска наредба о забрани „франачког“ прозелитизма међу Јерменима у источној Анадолији (1722)	85
III-18. Османске власти у Босни пресуђују у спору између православаца и католика (1760)	85
III-19. Царске одредбе за немуслимане (1631)	86
III-20. Погубљење непрописно одевеног православца (1785/1789)	86
III-21. Царска наредба о цркви у Станимаки, код Пловдива, изграђеној без дозволе (1624)	86
III-22. Нетолерантност хришћана према људима који живе у браку с особом друге вере (Кипар, 1636)	87

III-23. Одредбе о верском животу у Трансилванији (1653)	87
III-24. Закључак бискупског синода у Стону, крај Дубровника, уперен против Јевреја (1685)	88
III-25. Привилегије за једног Јеврејина у Дубровнику (1735)	88
III-26. Мучеништво св. Киране у Солуну (1751)	88
Сл. 22. Вазнесење Христово, османска минијатура (1583)	89
Четврто поглавље: Типични представници друштвених група и свакодневни живот	90
IVа. Елита и обичан свет	90
IV-1. Презир османске елите према Турцима сељацима	90
Сл. 23. Акинџија	91
Сл. 24. Спахија	91
Сл. 25. Јаничар	92
Сл. 26. Војници у Албанији, цртеж Жан-Батиста Илера (1809)	92
Сл. 27. Шејх ел ислам	92
Сл. 28. Високи османски писар	93
Сл. 29. Арапски трговац	94
Сл. 30. Трговац из Дубровника	94
Сл. 31. Османски кројач	94
Сл. 32. Пастир	95
Сл. 33. Рибар	95
Сл. 34. Дервиш	96
Сл. 35. Јерменски монах	96
Сл. 36. Православни патријарх цариградски	97
Сл. 37. Велики рабин Цариградски (крај XVIII века)	97
Сл. 38. Хришћански великодостојник (XVIII век)	98
Сл. 39. Чувени ајан: Алипаша од Јањине (1741–1822), слика Луја Дипреа (1819)	98
Сл. 40. Османски мењач новца	99
Сл. 41. Драгоман: Пјер Јамоглу, тумач при француском посланству (1787)	99
Сл. 42. Шведски посланик (1788)	99
Сл. 43. Галиот носи своје следовање воде	100
IVб. Живот на селу	100
IV-2. Одредбе о сеоској самоуправи у Видинском пашалуку (1587)	100
IV-3. Сељакова обавеза да обрађује своје имање (сеоски закон из Караманије, 1525)	100
Сл. 44. Бугарска кућа у Тријавни (XVIII век)	101
IV-4. Француски путописац Пјер Лескалопје описује бугарске куће недалеко од Рушчука	101
IV-5. Како изгледају и како су одевени људи који живе недалеко од Пловдива (1553–1555)	101
IV-6. Храна и пиће у Албанији (око 1810)	102
Сл. 45. Соба у Арбанасима (XVIII век)	102
IV-7. Путовање по бугарским селима (1761)	102
Сл. 46. Жене перу рубље (Лариса, почетак XIX века)	103
Сл. 47. Мушкарци и жене с острва Парос свирају и играју	104

IV-8. Друмови и пошта у Албанији за време османске власти (око 1800)	104
IVв. Живот у градовима	104
IV-9. Опис Београда (1660)	104
Сл. 48. Турчин јаше коња натовареног великим кошевима за воће и поврће	106
Сл. 49. Поворка пекара у Цариграду (1720)	107
IV-10. Резиденција влашког кнеза Константина Маврокордата, како је приказује француски путописац Флаша (половина XVIII века)	107
IV-11. Повеља бакалског еснафа у Москопољу (1779)	108
IV-12. Шегртски уговор на острву Скирос (1793)	108
Сл. 50. Османска деца на вртешци током прославе Бајрама	108
IV-13. Фетва Ебус-Сууда о затварању кафеџиница широм Царства (друга половина XVI века)	109
IV-14. Кафанска песма из Сења	109
IV-15. Евлија Челебија о београдској баклави (1660)	109
IV-16. Јеловник Шевкија мула Мустафе (Сарајево, друга половина XVIII века)	110
IVг. Живот на граници	110
IV-17. Француски путописац Никола де Николе описује османске ратнике, „делије“	110
Сл. 51. Делија, османски ратник (XVI век)	111
IV-18. Институција братимљења на босанској граници (1660)	111
IV-19. Османлије траже лекара из Дубровника (1684)	112
IV-20. Писмо Шимуна Козичића Бење, модрушког бискупа, папи Лаву X (1516)	112
IV-21. Писмо Фрање Крсте Франкопана Гаспару Чолнићу (1670)	113
IV-22. Песма о Хрватима који харају по Кладуши	113
IV-23. Марко Краљевић пије вино уз рамазан	114
IV-24. Писмо Петра Петровића Његоша Али-паши Ризванбеговићу (вероватно из 1834)	114
IV-25. Утицај хришћана на Албанце муслиманске вере (око 1800)	115
IVд. Живот жене	115
IV-26. „Царско“ венчање у XV веку	115
IV-27. Жене у Албанији (око 1810)	115
IV-28. Солидарност међу хришћанкама: мучеништво св. Филотеје (1589)	116
IV-29. Статут женског сапунџијског еснафа у Трики, у Тесалији (1738)	116
Сл. 52. Угледна Атињанка (1648)	117
IV-30. Развод у једном селу код Софије (1550)	117
Сл. 53. Туркиња с децом (1568)	117
Сл. 54. Туркиња у одећи за излазак, француски цртеж (око 1630)	118
IV-31. Кадија бележи случај Кипранке која се разводи тако што прима ислам (1609)	118
Сл. 55. Девојка из брдских крајева на северу Албаније (почетак XIX века)	118
IV-32. Кадија бележи случај муслимана који се разводи од хришћанке (1610)	118
IV-33. Јаничар чини прељубу с муслиманком у Цариграду (1591)	119
IV-34. Леди Мери Вортли Монтегју о османским женама (1717)	119
Пето поглавље: Фактори кризе	121
Vа. „Природне“ непогоде	121
V-1. Глад у Цариграду (1758)	121
V-2. Земљотрес у Цариграду (1766)	122
V-3. Куга у Букурешту (1813)	123

Vб. Политичка криза у Цариграду	123
V-4. Решења за кризу османске државе у Кочи-беговим мемоарима (око 1630)	123
V-5. Посланици молдавског кнеза Константина Маврокордата објашњавају зашто су у Цариграду морали да подмите више људи (1741)	124
Vв. Ратови, побуне и сеобе	124
V-6. Сељани беже у град (1665)	124
V-7. Побуна Мехмед-аге Бојациоглуа на Кипру (око 1680)	125
V-8. Извештај папи о побуни у Чипровцима (1688)	126
V-9. Срби беже у страху од османске одмазде (1690): сведочење ђакона Атанасија Србина	127
V-10. Извештај млетачког генералног провидура за Далмацију о утицају Шћепана Малог у Црној Гори 1767. године	127
V-11. Молдавска буна против Османлија (1711)	128
V-12. Хабзбуршки официр у дневнику описује опсаду Дубице (1788)	128
V-13. Ризици путовања кроз Албанију (око 1800)	129
V-14. Како је Хроми Ибрахим провалио у Казанлик (1809)	129
V-15. Писмо Петра Петровића Његоша Јосипу Јелачићу (3. јун 1849)	130
V-16. Низ катастрофа у причи бугарског учитеља Тодора из Пирдопа крај Софије (1815–1826)	130
V-17. Молба султану да постави Хусеина Градашчевића у ранг везира	131
V-18. Леополд Ранке о Хусеину Градашчевићу	131
Библиографија	132
Белешка о координаторима пројекта	135
Белешка о сарадницима	137
Наставници који су учествовали у припреми приручника	138
Мапа: <i>Османско царство и Европа 1600. године</i>	140

Османско царство је једна од главних политичких сила које су током веома дугог периода утицале на историју југоисточне Европе. Од XIV па све до почетка XX века османска држава била је највећа политичка организација у овом региону.

Међутим, то није једини разлог из ког проучавамо османску историју југоисточне Европе. Османско царство је важно због начина на који народи југоисточне Европе одређују свој идентитет. Управо зато што су се борили против Османлија, ови народи себе сматрају делом хришћанске Европе. Осим тога, османска власт често се окривљује и за економску заосталост и хаотичну политичку ситуацију какве и дан-данас можемо затећи у многим земљама југоисточне Европе. Но, ми овде нећемо разматрати да ли су Османлије криве за ове појаве или нису: ова и многа друга питања моћи ћемо да сагледамо у објективнијем светлу ако се поближе позабавимо различитим сведочанствима из османског периода наше заједничке историје.

Постоји још један разлог из ког треба наново да се посветимо османској историји. У последњих неколико деценија, проучавање Османског царства доживело је необично јак замањ, и то не само у Турској и земљама југоисточне Европе него и у западној Европи, у САД, па чак и у Јапану. Историјарима су одавно доступни нови извори грађе, којима се може приступити и преко старих и преко нових метода, па је представа о Османском царству сада садржајнија, потпунија и нешто објективнија. Осим тога, неке ствари које су раније важиле за неспорне чињенице сада су, захваљујући овим новим сазнањима, доведене у питање или су чак одбачене.

Често се каже да је Османско царство било турска држава. Истину за вољу, оснивачи османске државе и династије јесу били турског порекла, али се османска држава ширила с новим освајањима и с временом обухватала многе народе који су говорили различитим језицима и били различите вере. Штавише, и саму владајућу класу у Османском царству чинили су током већег дела његове историје људи из различитих етничких група. Од „класичног доба“ Мехмеда II и Сулејмана па до јачања национализма у XIX веку чак су и сами припадници владајуће класе под „Турцима“ подразумевали просте и неписмене сељаке из Мале Азије с којима нису хтели да имају ништа. Зато представници османске власти и учени људи своју државу никад и нису звали турском, него *devlet-i aliye*, Висока порта, или *devlet-i ali-Osman*, држава Османове лозе. Као и у већини других средњовековних и раних нововековних држава, и овде је лојалност династији била важнија од припадности етничкој групи.

И представа о „османској деспотији“ оспорена је у новијим историјским истраживањима. Најважнији аргумент који обара тезу о „османској деспотији“ јесте то што се османско друштво током своје дуге историје и те како мењало. Тачно је да су султани, бар током „класичног доба“, имали неограничену власт и да су контролисали све што се дешава широм свих освојених области. Међутим, царевину која се простирала на три континента није било лако надгледати, нарочито с онако ограниченим техничким средствима каква су постојала у позном средњем веку и на почетку новог доба. Чак је и славни систем тимара, захваљујући којем су султани могли да контролишу најзначајнији део војске, заправо био само средство какво се користило у свим развијенијим пољопривредним друштвима с нешто већом територијом и становништвом, средство, дакле, којим се на локалном нивоу постигало оно што се, с обзиром на низак степен развоја новчане привреде, неразвијен саобраћајни систем и неразвијен систем комуникације, није могло постићи на нивоу читаве земље – наиме, успостављање власти лицем читаве земље, а преко грбаче сељака, како би се очували ред и мир и како би се обезбедио пренос сваког произведеног вишка у руке саме владајуће елите. Ни султанова контрола над тимарима ни његов монопол на ватрено оружје (Османско царство можемо

сматрати „барутним царством“, мада то важи и за неке друге велике државе на почетку новог века) нису успели да преживе кризу какву је донео крај XVI века.

Даље, колико год да су тврдили да имају апсолутну власт, и султани су, као и већина других самодржаца у Азији, Европи и другде у свету, морали да поштују ограничења каква им је наметао Божји закон – у османском случају, шеријат. Султан је о ова ограничења понекад могао да се оглуши уз помоћ шејх-ел-ислама, врховног верског поглавара, али то нам само казује да је султан и те како био свестан тога да ипак нема неограничену моћ. Једноставније речено, „деспотска“ власт османских султана теоријски је зависила од Бога, а практично од околности какве владају међу људима.

Разлика између друштава и становништва југоисточне Европе, с једне, и османских освајача/тлачитеља, с друге стране, окосница је многих наших националних верзија историје. Нема никакве сумње у то да је и током освајања и током дуге османске владавине сукоба било много, и да су властодршци умели бити и окрутни. Па ипак, читаву историју југоисточне Европе од XIV до XX века не чине само сукоби. Као и у многим другим друштвима којима влада наднационална и мултиконфесионална царска држава, људи се нису само опирали већ су и тражили начина да се прилагоде историјској ситуацији, да створе бољу будућност и за себе и за заједницу којој припадају. Понекад је у том циљу ваљало „преговарати“ с властодршцима, а понекад и активно сарађивати с њима како би се стекле личне или колективне повластице. Понекад је ваљало покорити се властима, али понекад је требало одабрати овај или онај вид активног или пасивног отпора. А то, опет, значи да је свакодневица често била важнија од великих политичких питања. Новији радови нам казују много тога о практичним аспектима живота у југоисточној Европи за време османске владавине, по чему видимо и да је он у великој мери био сличан свакодневном животу у другим регионима Европе истог тог доба, видимо да унутар југоисточне Европе постоје многе сличности, али и разлике од једног краја до другог.

Кад поредимо закључке до којих су дошли аутори новијих историографских радова, видимо како представа о историјској „специфичности“ југоисточне Европе под османском влашћу полако губи свој основ, и све више откривамо сличности нашег региона с другим регионима, али и с друштвом у ком тренутно живимо. Наравно, разлике и даље постоје, и њих ни ти новији радови не негирају, али њих просто нема толико да бисмо читаву југоисточну Европу за време Османског царства могли да прогласимо некаквим егзотичним резерватом. На основу тих разлика боље можемо да схватимо комплексност друштава и у прошлости и у садашњици, што у ствари и јесте један од основних задатака историјског знања, и то не само овде.

У овом приручнику желели смо да мотивишемо наставнике, ученике и научнике да историју југоисточне Европе за време Османског царства погледају на нов начин. Да бисмо избегли преклапања ове књиге с другим приручником, приручником о нацијама и државама у југоисточној Европи, овде се нисмо бавили последњим веком Османског царства, већ смо се зауставили на крају XVIII века и навели свега неколико докумената с почетка XIX. Но чак и уз ово ограничење, показало се да је на овако мало страна готово немогуће приказати све аспекте и појединости пет векова позне средњовековне и ране нововековне историје југоисточне Европе. Морали смо да се држимо договорених приоритета и да вршимо строгу селекцију. Неке смо аспекте, колико год важни они били, или у потпуности прескочили или смо их само овлаш назначили. У избору оригиналних докумената ослањали смо се на наше сараднике и трудили се да дамо непристрасну слику, и у географском и у тематском смислу. Па ипак, знамо да ће неки корисници овог приручника пожелети да употребе и друге текстове и илустрације. Ако то буде тако, онда ће наш циљ бити остварен – јер ми и желимо да мотивишемо наставнике, ученике, па и историчаре од струке да постану свесни богатства и комплексности историје овог региона у време османске владавине.

Хронологија

Османски султани	Политички процеси	Политички и војни догађаји	Територија	Друштво и култура	Значајни догађаји ван Османског царства
Осман I (1281-1324)	Око 1300. до 1345. године: почетак ширења османске власти на северозапад Мале Азије, а на рачун Византијског царства; у овом периоду османски емират бори се за превласт с другим турским емиратима у Малој Азији; улема, слој исламских учењака, полако се интегрише у османски политички систем	1302 – Осман односи победу над Византијом код Бафеона			1307 – Крај султаната Румских Селџука; турски емирати у Малој Азији постају директни вазали монголске (илханидске) државе у Персији
Орхан (1324-1362)			1326 – Освајање Брусе (Бурсе), после које падају и Никеја (Изник, 1331) и Никомедија (Измит, 1337)	Византијски градови полако постају османски (претежно муслимански); током XIV и XV века слично се дешава и у Малој Азији и на Балкану	1335 – Распад Илханидског царства; османски емират постаје независан
				1339 – Орханова џамија у Бурси, прва џамија с основом у виду слова Т	1337–1453 – Стогодишњи рат између Француске и Енглеске
			1345 – Први ангажман османске војске у Европи, на страни будућег византијског цара Јована VI Кантакузина (владао 1347–1354)	1345 – Освајање емирата Каресија, укључујућу ту и источну обалу Дарданела	1341–1354 – Грађански рат у Византији
				1346–1347 – Куга из Кафе стиже у југоисточну Европу и погађа велик део овог региона	1345–1353 – Велика епидемија куге, црне смрти, широм Азије, Европе и северне Африке

	1354–1402 – Ширење Османског царства на југоисточну Европу; током овог периода, турска погранична племена тек су почела да се интегришу у османски политички систем, па су често још увек ратовала за свој рачун. Османлије су прибегавале различитим полити- чким механизми- ма експанзије:		1354 – Освајање Галипоља		1355 – Умире цар Стефан Душан (1331–1355), Србија почиње да слаби
Мурат I (1362-1389)			1361–1369 – Освајање Тракије, укључујући ту и Једрене		
		1371 – Османска војска побеђује српску на Марици	Седамдесете и осамдесете године XIV века – освајање Македоније и делова Грчке и Албаније	1378–1391 – Зелена џамија, Изник	1370–1405 – Владавина Тимур- Ленка
Бајазит I (1389-1402)	склапали су уго- воре с постојећим државама југоис- точне Европе (које су постајале вазалске), скла- пали брачне савезе, просто анектирала одређене тери- торије и својим ратницима делили <i>тимаре</i> , земљишне поседе, насе- љавали Турке из Мале Азије итд. У последњој децени- ји XIV века, султан Бајазит све је више инсистирао на интегрисању ових група у Царство, што је међу Турцима у Малој Азији, али и међу другима, довело до незадовољства	1389 – Прва битка на Косову; Османлије односе победу над коали- цијом коју предво- ди српски кнез Лазар; Србија постаје вазал Османског царства	1390–1391 – Прва османска анексија турских емирата на југозападу Мале Азије (Сарухан, Ајдин, Ментеше, итд.)		1385 – Савез Пољске и Литваније
		1396 – Битка код Никопоља; Бајазит I наноси пораз крсташкој војсци под вођством Сигисмунда Луксембуршког, краља Угарске	1396 – Анексијом Видина Бугарска коначно пада под османску власт		
			1397–1398 – Бајазит I довршава осва- јање већег дела Мале Азије		
1402-1413 Бајазитови синови се боре за власт		1402 – Битка код Ангоре/Анкаре; Тимур Ленк наноси пораз Бајазиту I и заробљава га	1402 – Тимур поново успоставља неко- лико турских еми- рата у Малој Азији	1403–1414 – Стара џамија, Једрене	
Мехмед I (1413-1421)	Постепено јачање и брижљиво рестаури- сање османске државе; поновна али обазрива экс- панзија и на Балкану и у западном делу Мале Азије	1419–1420 – Османска осва- јања на доњем току Дунава; Влашка постаје вазалска држава	1419–1420 – Освајање Добруџе, Ђурђева и Турнуа	1416 – Побуна шејха Бедредина; поришти га Мехмед I	

Мурат II (1421–1451, с прекидом 1444–1446)			1425–1428 – Коначна анексија југозападнoг дела Мале Азије (емирата Ајдин, Ментеше, Теке, Гермијан и др.)	1421–1437 – Муратов комплекс у Бурси, украшен керамиком из Табриза	
			1430 – Солун пада под османску власт		
			1439 – Османлије први пут освајају Србију		1439 – На сабору у Фиренци визан- тијски цар Јован VIII пристаје на унију право- славне цркве с Римокатоли- чком, а за узврат тражи крсташки рат против Османлија
	Видевши Угре с ватреним оружјем, Османлије и саме почињу да га користе, мада не систематично	1443 – Угарски походи на Балкану; успешан устанак Албанаца под вођством Скендербега (Ђурђа Кастриота)	1443 – Османлије предају Србију и Албанију		
		1444 – Нови угарски походи на Балкану, пораз код Варне			
	1448 – Друга косовска битка, Османлије односе победу над угарском војском, коју предводи Јанош Хуњади (Сибињанин Јанко)				
Мехмед II (1444-1446, 1451-1481)	Османска држава постаје права организо- вана царевина („златно доба“ Османског		1453 – Освајање Цариграда	Цариград постаје главни град османске државе, Истанбул;	1453 – Стогодишњи рат завршава се победом Француза

<p>царства); успостављање строге дворске и друштвене хијерархије; припадници старог племства, које је и основало царство, бивају развлашћени, а неретко и погубљени, уз помоћ капи кулара, султанових робова који су примили ислам; највећи део земљишних поседа прелази у власништво султана и дели се као <i>тимар</i>, феуд; употреба прве генерације ватреног оружја (Османско царство често се назива и „барутно“)</p>	<p>1456 – Јанош Хуњади наноси пораз Османлијама код Београда</p>	<p>1455–1456 – Молдавија постаје вазалска држава</p>	<p>црква Свете Софије постаје џамија; граде се Топкапи сарај (све до 1478. године), затворена тржница (безистан) и неколико џамија (међу њима и Фатихова џамија, 1463–1470)</p>	<p>1455 – Гутенберг штампа Библију</p>
		<p>1459 – Коначни пад Србије</p>	<p>1460 – Освајање Атинског војводства, Мистре и већег дела Мореје</p>	
		<p>1461 – Освајање византијског Трапезунтског царства</p>	<p>1454 – Патријарх ГенADIје оснива Цариградску богословију</p>	
	<p>1463–1479 – Османско-млетачки рат</p>	<p>1463 – Освајање већег дела Босне</p>		<p>1462–1505 – Бладавина Ивана III у Москви; он својој кнежевини припаја друге кнежевине, тако да Русија стиче независност од Златне хорде (1480)</p>
		<p>1468 – Освајање Караманије, у Малој Азији</p>		
	<p>1473 – Османлије код Отлукбелија односе победу над Узун Хасаном; учвршћивање османске власти у Анадолији</p>	<p>1470 – Освајање Негропонта (Еубеје)</p>		
	<p>1475 – Битка код Вашлуја; молдавски кнез Стефан Велики (1457–1504) наноси пораз Османлијама</p>	<p>1475 – Османлије освајају Кафу, ђеновску колонију на Криму; Татарски ханат на Криму постаје вазалска покрајина Османског царства</p>	<p>1476 – Прва књига на грчком штампа се у Милану (Константин Ласкарис, <i>Επιτομή των οκτώ του λόγου μερών</i>)</p>	<p>1469–1492 – Бладавина Лоренца ди Медичија у Фиренци; врхунац ренесансе</p>
		<p>1479 – Освајање већег дела Албаније</p>		
		<p>1480 – Османлије освајају Отрант, на југу Италије; предају га 1481. године</p>		

Бајазит II (1481-1512)	Смиривање унутрашњих сукоба до којих је дошло за време власти Мехмеда II, уз очување централистичке организације царства и њених предности		1483 – Освајање Херцеговине		
			1484 – Освајање Хилије и Белгорода Дњестарског (Акермана); Молдавија губи прилаз Црном мору	1492 – Протеривање сефардских Јевреја из Шпаније; већи део њих наилази на добродошлицу у Османском царству, па се ту и насељава;	1489 – Кипар постаје млетачка територија
		1499–1503 – Османско-млетачки рат	Освајање млетачких упоришта у континенталном делу Грчке и у Албанији	1493 – Прва јеврејска штампарија у Цариграду, основали је сефардски Јевреји избегли из Шпаније;	1492 – Колумбо открива Америку
			1496. године – Присаједињење залеђа Црне Горе Отоманском царству, приобаље Црне Горе остаје под управом Млетака	1493 – Прва штампарија у Словена, Цетиње, Црна Гора; током XVI века словенске штампарије оснивају се и у Влашкој (1508), Босни, Србији и Трансилванији, али већина њих ради веома кратко	1494 – Француски походи на Италију; почетак италијанских ратова
			1499–1540 – Освајање Лике и делова Далмације	1505 – Џамија Бајазита II у Цариграду	1502 – Оснивање сафавидске династије у Персији; Персија постаје шиитска
Селим I (1512-1520)	Оштро сузбијање проперсијског отпора у Анадолији, знатно проширење територије ка Блиском истоку, чиме је додатно ојачана исламска компонента Османског царства	1514 – Битка код Чалдирана, велика победа Османлија над Персијанцима	1514–1515 – Присаједињење источног дела Мале Азије		
		1516 – Битка код Марџ Дабика, велика победа Османлија над Мамелуцима	1516–1517 – Освајање Сирије, Палестине и Египта; османски протекторат над Меком и Медином		1517 – „95 теза“ Мартина Лутера у Витенбергу, у Немачкој; почетак реформације

			1519 – Алжир признаје османску власт		1519 – Карло V изабран за римско-немачког цара; пошто је од 1516. био и краљ Шпаније, Карло V, изданак лозе Хабзбурговаца, постаје један од главних противника Османског царства
Сулејман I Законо- давац (1520-1566)	Врхунац османске моћи; ширење територије и у Европи и у Азији, комбинавањем војне силе и живе дипломатске активности; систематизовање османског законодавства и управе		1521 – Освајање Београда	1526 – Пири-реис (1465–1554) пише <i>Kitab-i-Bahriye</i> , Књигу о поморству, у којој сажима укупно поморско искуство своје епохе; 1513. сачинио је и детаљну поморску мапу, на којој је приказао и Северну и Јужну Америку	1519–1522 – Магелан пошао на прво путовање око света
			1522 – Освајање Родоса		1526 – Почетак Могулског царства у Индији
		1526 – Битка код Мохача, велика победа над Угрима			
		1529 – Почетак османско-хабзбуршког сукоба у Угарској; прва неуспешна опсада Беча	1534–1535 – Освајање Ирака		
		1538 – Успешан поход Османлија на Молдавију	1538 – Анексија Бендера (Тигине)	1538 – Синан, познат и као Мимар Синан (1490–1588), постаје главни царски градител; османска архитектура налази се на врхунцу	
		1541 – Нови Сулејманов поход на Угарску	1541 – Освајање централне Угарске (будимске кнежевине); Трансилванија постаје вазалска кнежевина		
				1543 – Коперник објављује своје дело <i>De revolutionibus orbium coelestium</i> (О кружењу небеских тела)	
				1545–1563 – Тридентски концил, реформе унутар католичанства	

			1551–1552 – Анексија Баната	Половином XVI века реформаци- ја се шири на Угарску и Трансилванију; Саксонци настањени у Трансилванији примају лутеран- ску веру, а велик број Угара калвинистичку	1551–1556 – Руси освајају татарске ханате Казањ и Астрахан
		1555 – Османско- персијски мир у Амасији, стаби- лизује се источна граница Осман- ског царства		1550–1557 – Мимар Синан гради Сулејманову џамију у Цариграду	1555 – Аугзбуршки верски мир
				1555 – Прва књига штампана на албанском језику (у Италији): <i>Мешари</i> , дом Ђона Базукуа	1556 – Карло V абдицира; Хабзбуршко царство дели се на наследнике из шпанске и аустријске наследне линије
			1566 – Османлије освајају острво Хиос	1557 – Обнова српске православне патријаршије у Пећи	1562–1598 – Верски ратови у Француској
Селим II (1566-1574) Пијаница		1571 – У бици код Лепанта морнарица Свете лиге поразила османску	1570–1571 – Освајање Кипра	1567 – Прва јерменска штампарија у Цариграду	1566 – Почетак устанка против Шпанаца у Низоземљу
				1569–1575 – Мимар Синан гради Селимову џамију у Једрену	
Мурат III (1574-1595)	Финансијска криза, акча девалвира, вели- ка инфлација	1578–1590 – Исцрпљујући рат с Персијом	Освајање Азербејџана и неколико персиј- ских покрајина	1580 – Поштујући притужбе вер- ских вођа, сул- тан даје наредбу да се сруши опсерваторија у Цариграду	1587–1629 – Владавина Абаса I у Персији, династија Сафавида је на врхунцу моћи

	Озбиљна криза Османског царства; због дугих ратова против Хабзбурговаца и Персије земља се нашла у финансијским тешкоћама, а традиционална војна организација, нарочито коњица, почела је да слаби; зато се све чешће прибегава плаћеницима, а земљишни закуп се повећава	1593–1606 – Тежак, исцрпљујући рат против Свете лиге, предвођене аустријским Хабзбурговцима; побуна у румунским кнежевинама (1594)		1583–1586 – Муратов комплекс у Маниси	1588 – Енглеска морнарица наноси пораз шпанској Армади
Мехмед III (1595-1603)				1596–1609 – Буне целалија у Малој Азији	1598 – Нантски едикт, којим се дозвољава калвинистичка вероисповест
Ахмед I (1603-1617)		1602–1612 – Рат с Персијом	Османлије губе територије освојене 1578–1590: ово су уједно први већи територијални губици које ће Османско царство претрпети	1609–1616 – Султан Ахмедова џамија (Плава џамија) у Цариграду	1603 – Умире Елизабета I (1558–1603); Џејмс Стјуарт, шкотски краљ, постаје и краљ Енглеске, чиме су ова два краљевства коначно уједињена
		1606 – Мировни уговор код Житва-Торока, склопљен с аустријским Хабзбурговцима			1613 – Династија Романових у Русији
Мустафа I (1617-1618)					
Осман II (1618-1622)	Због покушаја унутрашњих реформи долази до побуне јаничара, који свргавају султана и убијају га	1620–1634 – Рат с Пољском и Литванијом око контроле над Молдавијом			1618–1648 – Тридесетогодишњи рат
Мустафа I (1622-1623)					
Мурат IV (1623-1640)	Строге мере, поновно увођење реда и закона	1623–1639 – Рат с Персијом; порази у биткама против Абаса I, ратни походи Мурата IV, мировни споразум у Каср-и-Ширину (1639), Османско царство се враћа у границе од 1555. и 1612. године		1627 – Патријарх Кирил Лукари оснива грчку штампарију у Цариграду; по патријарховом погубљењу, Османлије је затварају 1638. године	
				1635 – Ревански павиљон у Топкапи сарају	

Ибрахим I (1640-1648) Луди		1645–1669 – Исцрпљујући рат с Млецима	Освајање Крита (окончано тек 1669)		1640 – Почетак енглеског грађанског рата између краља и парламента
Мехмед IV (1648-1687)	После неколико година унутрашњих немира, велики везири из породице Копрулу (Ћуприлић) успе- вају да учврсте свој положај, да поново успоставе ред у земљи и да покрену нова територијална освајања	1656 – Мехмед- паша Ћуприлић именован за великог везира и добија пуномоћ да влада царевин- ом		1648–1657 – Чувени османски географ и историчар Катиб Челебија (1609–1657) пише земљописну расправу <i>Sihannüma</i> (<i>Карта света</i>)	1648 – Побуна Козака у Украјини под вођством ата- мана Богдана Хмељницког; криза у Пољској и Литванији
		1661 – Фазел Ахмед-паша Ћуприлић наслеђује свог оца на месту великог везира (1661–1676)		1665–1666 – Месијански покрет Сабатаја Зевија	1655–1660 – Први нордијски рат
		1672–1676 – Рат с Пољском и Литванијом	Освајање Подолја	1667 – Велики земљотрес, у ком је Дубровник знатно оштећен	
		1683 – Друга опсада Беча; аустријско- пољска војска наноси османској тежак пораз			
		1684 – Оснивање Свете лиге, коју чине Аустрија, Пољска и Литванија, Венеција и Папска држава, а од 1686. и Русија	1686–1687 – Аустријске трупе освајају Угарску и Трансилванију		1685 – Опозван Нантски едикт
				1687 – Исак Њутн пише <i>Philosophia naturalis principia mathematica</i> (<i>Математички принципи филозофије природе</i>)	

<p>Сулејман II (1687-1691)</p>	<p>После великих монетарних и фискалних реформи, Османско царство поново је у стању да издржи ратове</p>		<p>1688–1690 – Аустрија привремено осваја Београд и друге делове Србије</p>	<p>1690 – Пошто су Османлије повратиле Београд почиње прва велика сеоба Срба с југа Србије и Косова у Славонију и Угарску</p>	<p>1688 – Славна револуција у Енглеској, Енглеска постаје парламентарна монархија</p> <p>1689 – У Русији Петар I преузима власт (1682–1725)</p>
<p>Ахмед II (1691-1695)</p>				<p>1694 – Кнез Константин Бранчовеану у Букурешту оснива Грчку кнежевску академију; у XVIII веку слична установа оснива се и у Јашију, у Молдавији</p>	
<p>Мустафа II (1695-1703)</p>	<p>1695 – Реорганизација земљишних поседа, уводи се доживотно власништво над земљиштем, тзв. маликане; захваљујући том новом систему, племићке породице у провинцији јачају и с временом стичу велика наследна имања</p>	<p>1697 – У бици код Сенте Аустријанци наносе пораз Османлијама</p> <p>1697. године – Данило Петровић Његош именован за митрополита Цетиња (Црне Горе); поступно ослобађање од отоманске власти и формирање кнежевине којом владају кнежеви – владике из породице Петровић Његош.</p> <p>1699 – Карловачки мир</p>	<p>Карловачким миром Османско царство уступа Хабзбурзима Угарску (са Славонијом) и Трансилванију, Млецима Мореју, Лику и неке делове Далмације, Пољској Подоље а Русији Азов</p>	<p>Око 1700 – Димитрије Кантемир (1673–1723), иначе и композитор, пише расправу о османској музици, и објављује записе 353 инструментална комада</p>	<p>1700–1721 – Велики северни рат, велика победа Русије над Шведском код Полтаве (1709)</p> <p>1701–1714 – Рат за шпанско наслеђе</p>
<p>Ахмед III (1703-1730)</p>	<p>Тзв. доба лала, у ком долази до културне обнове, покушаја унутрашње реформе и до отварања према западу, на чему нарочито ради</p>	<p>1710–1711 – Рат с Русијом</p> <p>1715–1718 – Рат с Млецима и Аустријом; Османлије доживљавају пораз, који ће</p>	<p>Османлије успевају да поврате Азов</p> <p>1715 – Османлије освајају Мореју, која је дотад под млетачком влашћу</p>		

	Ибрахим-паша Невшехирли (1718–1730); међутим, после побуне јаничара, Ибрахим-паша и султан морају да абдицирају	бити запечаћен Пожаревачким миром	1716–1718 – Османлије предају Аустријанцима Банат, северну Србију и Олтенију (западну Влашку)	1720 – Књига светковина (<i>Surname-i Vehbi</i>), опис славља приликом обрезивања султанових синова, написао песник Вехби, илустровао с 137 минијатура Левни (1673–1736)		
			1722–1725 – После немира у Персији, освајање Грузије, Азербејџана и Ширвана	1727 – Прву османску штампарију оснива Ибрахим Мутеферика, у Цариграду; штампарија затворена по његовој смрти 1745. године	1722 – Авганци продиру у Персију, крај сафавидске власти	
			1730 – Османлије губе Азербејџан и Ширван, којима одсад влада Надир, персијски шах (1736–1747)	1728 – Фонтана Ахмеда III (испред Топкапи сараја)	1726–1730 – Шах Надир (1736–1747) поново оснажује Персију	
Махмуд I (1730–1754)	Обазриве реформе, нарочито у артиљерији (захваљујући француском стручњаку грофу Де Боневалу) и урбанизација (више од 60 јавних чесми у Цариграду)	1730–1736 – Рат с Персијом	Османлије губе Грузију		1733–1735 – Рат за пољско наслеђе	
		1736–1739 – Рат с Русијом и Аустријом, окончан Београдским миром	Олтенија се враћа Влашкој, а северна Србија под окриље Османског царства; Русија поново добија Азов	Друга сеоба Срба у Банат и Угарску		
		1743–1746 – Рат с Персијом			1746 – У Влашкој кнез Константин Маврокордат 1749. укида кметство; 1749. сличну реформу спроводи и у Молдавији	1740–1786 – Владавина Фридриха II у Пруској
						1740–1748 – Рат за аустријско наслеђе
				1748 – Монтескје, <i>Дух закона</i>		
				1751–1780 – У Паризу излази <i>Енциклопедија</i> , у 35 томова, највеће достигнуће европског просветитељства		

Осман III (1754-1757)					1756–1763 – Сед-могодишњи рат
Мустафа III (1757-1774)	После дужег периода мира и немешања у сукобе у Европи, Османско царство упушта се у рат с Русијом, и тада на видело излази сва његова слабост, што ће само још убрзати његово даље опадање; моћ ајана, локалних угледника, расте, док у провинцијама слаби ауторитет централне власти	1768–1774 – Османско-руски рат; руска војска окупира Крим, Молдавију и Влашку, руска морнарица наноси Османлијама пораз на Егејском мору и подстиче побуне у Грчкој и на читавом Леванту		1766–1767 – Османске власти укидају Охридску архиепископију, Пећку патријаршију и Цариградску патријаршију; грчки патријарх у Цариграду добија црквену власт над свим поданицима православне вере који живе у Европи	1762–1796 – Владавина Катарине II у Русији
		1774 – Кучук-кајнарџијски мир; Русија се учвршћује на северним обалама Црног мора и постаје главни заштитник православца у Османском царству	1774 – Крим више није вазалска провинција Османског царства	1784 – У Цариграду се поново отвара турска штампа-рија	1772 – Прва подела Пољске
Абдулхамид I (1774-1789)	Настојања да се уз помоћ Запада, нарочито Француске, поново ојача османска војна снага; међутим, ратови 1787–1792 показују да ови покушаји нису уродили плодом		1775 – Османлије предају Буковину (северозападну Молдавију) Аустрији	1775–1783 – Рат за независност у Америци	
		1787–1792 – Рат с Русијом и Аустријом, Османлије трпе тешке поразе; Француска револуција и проблематична ситуација с Пољском спасавају Османско царство озбиљнијих територијалних губитака	1783 – Русија анектира Крим	1780–1790 – Владавина Јосифа II у Аустрији	
Селим III (1789-1807)	Покушаји војне, финансијске, административне и политичке реформе (<i>nizam-i cedid</i> , нови систем); реформа пропада због унутрашњих немира и због отпора конзервативних јаничара; у унутрашњости земље моћ ајана достиже врхунац			1787 – Устав САД	
		1798. године – Земаљски сабор изгласао Законик општи црногорски и брђански	1788–1792 – Русија анектира Једисан	1789 – Почетак Француске револуције	
		1798–1799 – Француски поход на Египат и Сирију		1793, 1795 – Друга и трећа, коначна подела Пољске	

ПРВО ПОГЛАВЉЕ

Ширење османске власти у југоисточној Европи

Османска експанзија отпочела је око 1300. године са северозапада Мале Азије и наставила се све до позног XVII века, тачније до 1672. године, када је освојена последња значајнија територија, Подоље (које је у то време било покрајина Пољске и Литваније а сада припада Украјини). Тако је једно мало полуномадско сточарско племе постало оснивач огромне бирократизоване империје која се простирала на три континента.

Највећи део југоисточне Европе освојен је у XIV и XV веку, с тим што су неки крајеви заузети тек касније (на пример Славонија, Банат, Кипар, Крит), док неки никад нису потпали под османску власт (на пример Крф, Словенија, делови Далмације и Хрватске). За народе у овом региону османска владавина представља веома значајну историјску чињеницу, која је њихов живот одредила и у непосредном и у дугорочном смислу. Историчари су о томе имали различита, а понекад и опречна мишљења, али су историју углавном писали са становишта *нације*, иако нација у позном средњем веку уопште није била главни критеријум разграничавања. Зато они то доба углавном представљају кроз низ јуначких подвига, као храбру борбу свог народа против надмоћног непријатеља, а о османским освајањима пишу или као о катастрофи за свој народ, па и за читаву европску цивилизацију, или пак хвале мир који је ова централистичка владавина донела. Међутим, други историчари скрећу нам пажњу на то да је читав тај процес ширења био далеко комплекснији, да је у њему немогуће јасно раздвојити етничке, верске и културне групе, да је током њега било и великих ратних похода и ситних чарки. А у пракси, на самом терену, нису постојале оне јасне границе које су модерни историчари тако лако повукли: османским властима је, наиме, добра мрежа сарадника била једнако важна колико и ратовање. Јунаштво и пожртвованост саставни су део ове приче исто колико и окрутност, патња и преваре.

У овом поглављу не желимо да дамо детаљан приказ османских освајања и/или отпора који су пружали поједини народи: наводимо ограничен број изворних историјских докумената, како би ученици могли да стекну макар оквирну представу о комплексности тог процеса, али и о животу људи тог времена и о различитим представама које су они имали о неким историјским догађајима.

Ia. Почеци османске државе у Анадолији

I-1. Орхан се жени ћерком текфура¹ од Јар Хисара

Део 13

У овом делу рећи ћу како су узели невесту, која беше ћер текфура од Јар Хисара, коме су је дали и шта је с њом после било.

Гази² Осман³ даде је свом сину гази-Орхану,⁴ њу којој име беше Улуфер Хатун. А Орхан је тад већ био срчан младић. [...] А кад освојише ова четири утврђења [Билецик, Јар Хисар, Инегол, Аја Николу], донеше правду и једнакост тој покрајини. И сви људи [из тих села] вратише се и настанише

¹ Теквур или текфур, властелин, владар мање области са хришћанском вером, чија ће земља с временом бити интегрисана у Османско царство.

² Гази(ја), ратник, јунак, борац за веру.

³ Осман I, оснивач османске државе, владао од око 1281. до 1324.

⁴ Орхан, османски владар 1324-1362.

где им је и место. Живот, чинило се, постаде бољи но што је то био под неверницима. Јер чувши како ови неверници сад добро живе, и људи из других покрајина почеше да пристижу. А гази-Осман хтеде венчање како би свом сину гази-Орхану довео Улуфер Хатун за жену. И тако и учини. Улуфер Хатун је госпа која држи текију [дервишки манастир] одмах поред бурсанске тврђаве, недалеко од врелâ с топлом водом. Она је изградила и мост преко Улуфериног потока. А по том мосту поток је и добио име. И газија Мурат-хан⁵ и Сулејман-паша⁶ њени су синови. Обојици је отац Орхан-гази. А кад је госпа умрла, сахранили су је заједно с гази-Орханом унутар зидина бурсанске тврђаве.

Aşikpaşa-zâde, стр. 102

Ашик-пашина хроника једна је од првих хроника османске династије, али она је настала у XV веку, дакле, више од сто година после догађаја који се у њој описују.

Зашто се Орхан-гази оженио текфуровом ћерком? Зашто је одлуку о тој женидби донео његов отац? Замисли себе у Орхановом положају. Шта су, по Ашик-паши, главне особине које једна османска госпа треба да има?

I-2. Освајање Караџа Хисара и прво читање хутбе у гази-Османово име

Део 14

У овом делу рећи ћу како је гази-Осман

увео молитву петком у своје име и како је то дочекано у граду.

Кад је заузео Караџа Хисар, [многе] куће у граду биле су пусте. А многи су пристизали из Гермџана и других крајева. Тражили су од гази-Османа да им дâ дом. И тако њима Осман-гази даде дом. И град ускоро поче да цвета. И стадоше оне многе цркве претварати у џамије. Па чак и тржницу изградише. И тај се народ [*kavim*, што може да значи и племе] договори међу собом да обавља молитве петком, па чак и кадију затражи. А беше ту један свети човек по имену Дурсун Факи. Он је овом племену служио као имам. И они се њему обратише. Тада он оде гази-Османовом тасту Еду Балију и рече му то. Али, и пре но што је успео да заврши, дође гази-Осман. Овај га упита то исто. Осман је разумео шта племе хоће. Гази-Осман рече: „Шта год да имате а да треба да се уради, урадите то.“ Дурсун Факи рече: „О хане, треба нам султанова дозвола.“⁷ Гази-Осман на то рече: „Ја сам овај град освојио сабљом. Шта је султан имао с тим да сад њега треба да питам за дозволу? Исти онај Бог који је њему дао султанат мени је дао моју снагу и мој ханат. А ако ми због овог барјака штогод замера, нека зна да сам ја носио свој барјак у борби против неверника. И ако ми каже да је он од лозе Селџука [*Âl-i Salçukvan*], ја ћу му рећи да сам ја син Гока Алпа. И ако каже да је у ове крајеве стигао пре нас, рећи ћу му да је мој дед Сулејман-шах овде стигао и пре њега.“ И тако придоби онај народ [племе]. Дурсуну Факију даде звање кадије и право да држи молитву. Прва хутба читана је на Караџа Хисару. Тамо прочиташе и молитве за Бајрам.

Aşikpaşa-zâde, стр. 102-103

⁵ Мурат I, османски владар (1362-1389).

⁶ Сулејман-паша, најстарији Орханов син, повео Османлије на прве походе по Балканском полуострву и освојио Галипоље 1354; умро 1357.

⁷ Дозвола селџучког султана од Коније (Икониона), који је формално био надређен ратницима из пограничних подручја какав је Осман.

У исламској политичкој традицији, читање хутбе, проповеди коју имај држи петком и о бајрамима, и то у владарево име, знак је суверености, независне државне власти. У овој хроници, писаној у XV веку, историјска реалност догађаја с почетка XIV века је искривљена: заправо су Монголи срушили Селџучки султанат још 1307. године, дакле, пре него што је Осман успео да се прогласи сувереним. Осим тога, после 1307. Осман, а касније и његов син Орхан, плаћали су данак монголском илханату у Персији све док се овај није распао крајем тридесетих година XIV века.

Како је Осман учврстио своју власт? Које нам информације дају ова два текста о етничком и верском саставу северозападне Анадолије уочи османског освајања?

16. Освајање Балканског полуострва

1-3. Како су сукоби међу хришћанским државама на Балкану олакшали продор Османлија

Преживео је само Аморат,⁸ који је био млад и необуздан и који се свом силом борио против Бугара. Тражио је од Грка да га пропусте, али су га зауставили многи бродови и чамци које је Кантакузин⁹ имао и одржавао како би обезбедио себи пролаз до Галипоља. Аморат, као што смо рекли, морао је да крене преко мора. А кад је Кантакузин увидео да не може да храни војнике на бродовима зато што није било довољно хлеба ни свињетине и што је царска ризница сваким даном бивала све празнија, што је дуката и сребрњака било све мање, поразмислио је о овоме и послао гласнике у Трново, бугарском цару Александру,¹⁰ и затражио од њега да му помогне да нахрани војску како би могао да сачува пролаз до Галипоља. Но чувши ово, Бугари стадоше да се ругају и да исмевају Грке, да их вређају и да им псују жене и мајке, и тако их одбише. Кад је то дознао, Кантакузин западе у тешку бригу и посла гласнике српским владарима Урошу, деспоту Угљешу и краљу Вукашину не би ли од њих добио помоћ за своју морнарицу. Но и ови, чувши то, стадоше да се ругају и да исмевају Грке, да их вређају и да им псују жене и

мајке, и тако их вратише назад не давши им ништа. Кад је то дознао, Кантакузин западе у тешку бригу, и више није знао шта да чини. Тад Кантакузин посла гласнике и бугарском цару и српским владарима и рече им: „Нисте нам хтели помоћи, али зажалићете због тога.“ А они се не обазреше на његове речи, него одвратише: „Кад Турци дођу до нас, ми ћемо се бранити.“ Тад Кантакузин склопи договор с Амуратом, заклеше се један другом и разменише писма, која се и дан-данас чувају, да Турци никад ни на који начин неће учинити ништа нажао Грцима у Романији.¹¹ Турци се заклеше да ће држати реч, а Кантакузин их на то пропусти до Галипоља.

Георгиева, Китанов, стр. 4-6

Анонимни писац ове бугарске хронике из XVI века има веома неодређене и непоуздане податке о историјским догађајима с половине XIV века. Заправо је Јован Кантакузин позвао Османлије, које је предводио Сулејман, Орханов син и Муратов старији брат, да му помогну у грађанском рату против Јована V Палеолога (1341–1391). У то време, Србе је предводио цар Стефан Душан (1331–1355), који је искористио грађански рат у Византији како би освојио неке византијске територије.

⁸ Бугарски облик Муратовог имена (Мурат I, 1362-1389).

⁹ Јован VI Кантакузин, византијски цар 1341-1354; био је принуђен да абдицира, потом се замонашио и постао један од највећих учењака позног Византијског царства.

¹⁰ Иван Александар, 1331-1371.

¹¹ Под Романијом треба подразумевати територију Византијског царства.

❓ Да ли непоузданост података које овај анонимни аутор бугарске хронике користи утичу на убедљивост његовог приказа? Или мислиш да он користи нетачне податке зато што има одређену намеру, зато што има „поруку“?

I-4. Ферман Мурата I којим се Евренос-бегу потврђује право да управља јужном Македонијом (1386)

Узвишеним царским потписом наређује се следеће:

Његовом достојанству, заштитнику и оснивачу провинције, поносу међу племенитим освајачима, заповеднику ратника за веру и истребљење неверних и незнабожаца, газии хаџи Евренос-бегу, нека га срећа увек прати, који је заједно с мојим братом и господарем газиијом Сулејманом прошао покрајину Румелију и освојио земље. За његове услуге додељујем му: град Ђумурђину, потом град Сер све до Битоља и Биглиште и Хрупиште, који ће одсад бити један санџак (с дохотком од десет пута стотину хиљада акчи),¹² а које је све он заслужио својом сабљом.

И наименовао сам те за главног заповедника ових земаља и ових бораца за веру и војника и заповедио ти: буди им одан господар. Само, чувај се да те таштина не понесе па да кажеш: „Ја сам отворио и освојио ове делове Румелије“, него боље знај да земљу прво има Бог, а потом Пророк. А под заповедништвом Бога свемоћног и Пророка и његовог заступника она је дата теби.

Одбрани, I, стр. 187-189.

🔑 Евренос је један од првих предводника акинџија, нерегуларних пешадијских јединица које ратују за плен. Ферман из 1386. године сведочи о Муратовим настојањима да вође оваквих група, које су у почетку османске експанзије махом ратовале за свој рачун, интегрише у државни систем.

❓ Како је Мурат покушао да придобије Евренос-бегову верност и да га приволи на послушност?

I-5. Улога локалних/домаћих сарадника у ширењу османске власти на Балкану

Према предању [*rivayet iderlerki*], земље које држи Сосманоз¹³ Александеросов син падају на једренску страну реке Дунав [Туна]. Док се приближавамо Влашкој [Ефлак], с друге стране Дунава је Влашка, а с ове стране Сосманозова земља. А она заиста беше лепа и богата. Давала је меда и маслаца и оваца читавом свету. И све друге производе и добробити имала је више од других покрајина. А снажних утврђења у њој било је више од четрдесет.

[...]

Како је Али-паша¹⁴ стигао до тврђаве Провадије [Правади]

Прича се да је Али-паша, купивши војску, кренуо од Једрена не би ли стигао у Ајдос. Челник (субаша) Провадије, извесни Хусеин-бег, који је заправо био неверник, али је био чувен са своје великодушности, дочекао је пашу и пожелео му добродошлицу. Пружио му је све гостопримство. Паша тад пређе поток Камџи и стиже до тврђаве Ченек [Ченге]; ту законачи, а сутрадан се спусти недалеко од Провадије.

¹² Акча (аспра), ситан сребрни новац, у употреби углавном од XIV до XVII века.

¹³ Иван Шишман, бугарски владар (цар) од Трнова (1371-1395), син Ивана Александра (1331-1371).

¹⁴ Али-паша Чандарлизаде, син Халила Хајредина паше, био је, као и његов отац, војни судија, војни заповедник, а потом и велики везир, од 1389. па до смрти 1407. године. Био је изузетно вешт у управним, дипломатским и војним пословима, и служио је, редом, трима господарима: Мурату I, Бајазиту I и Сулејману.

Одабра хиљаду бораца да прате Јахши-бега, сина Темур-ташовог, и посла овог у Провадију с речима: „Иди и види да ли можеш да смислиш нешто да заузмеш Провадију.“ Тако Јахши-бег пође и стиже до Провадије. Утаборише се у близини. Била је зима. Падао је снег. Хусеин-бег се сажали на коње које је ваљало склонити од зиме, па их, не знајући зашто су поведени, смести у таш-хисар [тврђаву]. Чим су ушли у таш-хисар, они се ноћу тајно пробише у кулу, чиме освојише читаву тврђаву, и послаше паши неког Мурата да му пренесе добру вест. Сутрадан крену и сам паша, стиже у Провадију, дође у тврђаву и запоседе је, а муџезини запеваше молитве и службу Божју. А паша, пошто је наоружао и опремио тврђаву, дође и утабори се у Венчену [Вефчен, Вефђен]. Спазивши га како долази, људи из замка донеше му кључеве свог утврђења. Потом су му донесени и предати и кључеви Мадаре и Шумена. Тад паша уђе у шуменску тврђаву и ојача је.

Neşri, стр. 245-247

Писац ове османске хронике с почетка XVI века истиче заслуге османских освајача, а прелази преко њихових нагодби с локалним моћницима у источној Бугарској; па ипак, примери за њихову сарадњу лако се могу наћи и у овом извору.

Шта се догодило с хришћанским субашом у Провадији по доласку Османлија? На какав нас закључак наводи име „Хусеин-бег“?

Да ли је Хусеин-бег издајца или је жртва „преваре“? Да ли је он великодушан, подмитљив или осећајан (пошто се сажалио на коње)? Или све то у исто време?

Упореди оно што је учинио Али-паша и оно што је учинио Хусеин-бег. Ко је од њих двојице вештији политичар и ратник? Како личне особине историјских личности утичу на историјске догађаје?

► Сл. 1. Бајазит I пристиже у помоћ опкољеном Никополу уочи битке с крсташима (1396); османска минијатура (око 1584)

Lewis, стр. 292

Зашто су хришћани приказани у одеждама типичним за XVI век?

Пронађи још један предмет на овој минијатури који Османлије у XIV веку сасвим сигурно нису користиле.

Како је приказан султан, а како друге особе, на пример хришћани? Зашто су људске фигуре тако велике у односу на остатак пејзажа и грађевине?

I-6. Како се у XIV веку објашњавала победа Османлија над хришћанима

А. Григорије Палама (1354)

Неки од њих [Турака] ми приђоше, заподенуше разговор, а како би надокнадили слабост својих аргумената, образложише [наше] заточеништво тиме што је наша вера неутемељена.

Ови се безбожници, омражени од Бога и бешчасни, размећу тиме да су Ромеје¹⁵ победили зато што воле Бога; они не знају да се овај свет доле ваља у греху и да већим делом припада онима који своје ближње угњетавају оружјем; зато су, све до времена Константиновог, који је истински владао љубећи Бога, идолопоклоници држали готово читав свет, а чак и после њега, и то задуго, а други се од њих нису разликовали нимало, или тек врло мало.

Phillipidis-Braat, стр. 140-143

Григорије Палама (1296–1359; проглашен за свеца 1368) био је један од водећих православних теолога у XIV веку. Он је бранио исихазам и утемељио га теоријски, а био је и митрополит Солуна. Османлије су га затвориле 1354, па је годину дана провео у заточеништву, да би потом Срби платили откуп за њега. Овај исечак део је посланице коју је Григорије писао својој браћи по вери у Солуну, и у ком потврђује оданост својој вери.

Б. Ханс Шилтбергер (1396)

Неверници кажу да они хришћанске земље нису освојили зато што су моћни и мудри, нити зато што су одабрани и побожни, већ зато што међу хришћанима влада грех,

злоба и охолост. Зато је свемоћни Бог одредио њих да освоје хришћанске земље, и да освоје што више њих, јер хришћани своје законе нису ускладили с правом, ни са црквеним ни са световним, и јер они својим законима само желе зараду и корист, јер богати, са својим дворским обичајима, само тлаче сиромашне, не помажу им и не дају им ни иметак ни правду, а не поштују ни правила вере која им је спаситељ заоставио. Невоље и беду која их сналази наложио је сам Бог, зато што су неправедни и зли.

Schiltberger, стр. 133

Ханс Шилтбергер учествовао је у крсташком походу 1396. године и заробљен је у бици код Никопоља. Његове путописне белешке спадају међу најраније западњачке списе о Османлијама.

Упореди објашњења османских победа у текстовима I-3 и I-6, и њихов морални призив. Шта мислиш о логичко-теолошкој аргументацији на којој ови текстови почивају? Да ли би она могла бити релевантна и у наше доба?

I-7. Хришћани тимарници у Арваниду, албанској провинцији (1431/1432)

153 – Тимар који држи Петро, а који се женидбом ородио с писарем Јоргијем, па је тако тимар и добио. Под нашим [покојним?] султаном,¹⁶ од њега је [први?] јео¹⁷ Омер од Сарухана. Под нашим султаном,¹⁸ тимар је дат садашњем поседнику, који има и повељу нашег султана. Село Лагос, шест домаћинстава, једна удовица, [очекивани] приход: 531 [акча].

İnalçık 1987, стр. 59

¹⁵ Ово је име које су за себе и своју државу користили људи које ће историографија од XVI века надаље звати Византинцима односно Византијом.

¹⁶ Мехмедом I (1403-1421).

¹⁷ Овде у значењу „од њега је користи имао“.

¹⁸ Муратом II (1421-1451).

На почетку своје власти, Османлије су се трудиле да обезбеде подршку макар једног дела локалне властеле. Тако су угледније велможе постајале вазали, и понекад су чак морали да шаљу синове султану на двор као таоце (то је, на пример, био случај са знаменитим Скендербегом, чије је право име било Ђурађ Кастриот и који је био син Ђона Кастриота, велможе из средње Албаније). С друге стране, Османлије су хришћанима нижег племства додељивале мање тимаре, што видимо и из овог пописа. Касније, када се османска власт учврстила, тимаре су добијали само муслимани.

У овом тексту хришћанин постаје поседник тимара првобитно додељеног муслиману. Како то објашњаваш? Који се други вид сарадње наводи у овом тексту?

I-8. Српски деспот као османски вазал (1432)

После града Крушевца, прешао сам скелом реку Мораву и ушао у земљу деспота Рашке или Србије. Оно што се налази на другој страни реке јесте турско, а оно што се налази с ове стране реке припада поменутом деспоту, који за то плаћа данак од 50.000 златника [дуката] годишње. [...]

стигао сам у град звани Никодем [Некудим], варошицу која подсећа на село, смештену у веома леп и плодан предео. А поменути деспот Рашке¹⁹ живи у овом граду зато што он има тако добар положај међу шумама и рекама, па је погодан за лов и лов са соколовима. Владара смо затекли на пољу, како иде на реку да лови са соколовима, заједно с његова три сина и педесетак коњаника, као и с једним Турчином,

који је, у име Великог Турчина, дошао да га замоли да пошаље сина и своје људе у војску, какав је био обичај. Наиме, он је, поред данка који плаћа, био дужан да, на Турчинов захтев, пошаље другог сина и хиљаду или осамсто коњаника. Осим тога, он му је дао и једну ћерку за жену,²⁰ али упркос томе и даље страхује да ће му земља бити одузета. Чуо сам да су неки људи ово напоменули Турчину, а да је он одвратио да на овај начин добија више коњаника него да сам држи ту земљу у својим рукама, јер тада би морао да је дели поданицима, а онда њему не би остало ништа.

De la Broquiere, стр. 129, 131

Бертрандон де ла Брокјер био је племић из Бургоње који је пропутовао источну Европу и Блиски исток. Србија је током скоро читавог периода 1389–1459 била вазална држава Османског царства.

Како су Османлије обезбедиле себи лојалност српског вазала? Какве су предности обе стране имале од таквог договора?

I-9. Како је пало Ново Брдо (1455)

Одатле је цар²¹ кренуо и опсео један град који зову Ново Брдо, односно Сребрна и Златна планина, и заузео га је, али помоћу договора по којем је становницима обећао да ће их оставити на њиховим имањима и да им младе жене и ситну чељад неће одводити. А кад се град покорио, цар је наредио да се затворе капије и да се оставе отворена само једна врата. Када су Турци дошли у варош, наредили су свим

¹⁹ Ђурађ Бранковић, српски деспот 1427-1456. У Смедереву, новој српској престоници, изградио је тврђаву на Дунаву, и у веома тешким приликама покушао да одржи равнотежу између две суседне велесиле, краљевине Угарске и Османског царства.

²⁰ Ђурђева ћерка Мара постала је једна од жена Мурата II (1421-1451).

²¹ Мехмед II (1444-1446; 1451-1481).

домаћинима да сваки са својом породицом, с мушком и женском чељади, изиђе кроз врата вароши на ров, остављајући све своје благо у кућама. И то су ишли један за другим. А цар је, стојећи пред вратима, бирао мушку чељад на једну страну, а женску чељад на другу страну, а мушкарце исто тако на ров на трећу страну, а жене на четврту страну, па је наредио да се посеку сви они људи који су били међу њима најистакнутији. А остале је наредио да пусте у град и никоме није било забрањено да буде на своме имању. Младића које је изабрао било је на броју триста двадесет, а женске чељади најизабраније седам стотина и четири. Женске главе је све раздао међу поданике а младиће је узео себи за јаничаре, а послао их је у Анадолију, преко мора, тамо где их чувају. И ја сам исто тако био тамо у томе граду Новом Брду, ја који сам ово писао, а био сам узет са двојицом браће своје.

Михаиловић, стр. 132-133

🔑 Константин Михаиловић, рођен око 1435. код Новог Брда, на Косову, заточен је и, заједно с другим српским дечацима, одведен у Малу Азију. Потом је служио као јаничар и постао заповедник. Касније је побегао у Пољску, где је служио на краљевом двору, и умро после 1501. Његови мемоари, писани између 1497. и 1501, први пут су објављени у Прагу 1565. године под насловом *Јаничарева успомена или Турска хроника*.

❓ Шта мислиш, колико је поуздан био договор између Мехмеда II и становника Новог Брда? Да ли су ови имали икакву другу могућност? Каква је била судбина приповедача овог текста? Каква су његова осећања док описује ове догађаје?

► Сл. 2. Османска војска побеђује код Мохача (1526); османска минијатура (око 1588)

Lewis, стр. 285

❓ Како су приказани Угри? Пронађи султана Сулејмана I. Упореди овај приказ са султаном на сл. 1. Како су наоружани јаничари?

I-10. Турска разарања у Словенији, писмо хабзбуршког намесника у Крањској (1491)

У читавом свом животу нисам видео толико страха у овој земљи. Докле год ми поглед сеже, и докле год могу да пошаљем слуге а да их ипак видим да се враћају, сви

ми причају да су [Турци] у читавом крају изнад Шмарне горе: у Турјаку, Чушперку, Добрепољу, Надлишеку, Карнеку, Жужемберку, Сухој крајини, Рибници, Кочевју. У тим су крајевима спалили све и несумњиво повели и становнике и стоку. [...] Несретници су таман били покупили летину и спремали се за вршидбу. Жито, сено и слама, све је толико спаљено да [...] људи сад немају шта да једу.

Што се пак других Турака тиче, они су се с највећим делом војске утаборили код Беле цркве. Тим паљењем и пљачком они чине такву штету да је туга да се о томе уопште и пише. Шентјернеј, Хмељник, Ново Место, Прежек, Костањевица, Оточец, Мехово, сви су ти крајеви спаљени и опустошени. [...] Читава земља, од најзабитијих крајева до Љубљане, спаљена је и опустошена. Очекујемо их овде свакога часа. Нека их Бог у својој милости одврати од нас!

Gestrin, Kos, Melik, стр. 51-52

❓ Које су директне, а које индиректне последице османског харања по Словенији? Које су биле штетније?

► Сл. 3. Заробљени становници Београда (1521)

Самарџић, стр. 128-129

❓ Да ли слика одражава како су се заробљеници осећали? Опиши укратко ситуацију приказану на слици. Упореди свој текст са текстом I-11.

I-11. Хришћани заробљени у Босни (1530)

Прије свега, Доња је Босна врло брдовита, има на све стране велике шуме, и, изузев мало мјеста, слабо је, особито на граници, обрађена, због тога што је Хрвати и други често плијене. Док је још била у хришћанским рукама, нису власти дозвољавале да се обрађује та земља. Али откад су Турци освојили Јајце, почео је велики дио помануте Доње Босне, који је дуго лежао необрађен, да се поновно обрађује.

[...]

Те исте вечери дођоше и Турци, неколико часова послје нас, у исто село Крушчицу [у средњој Босни] гдје смо ми коначили, водећи око двадесет сиротих и биједних хришћана, дјеце, дјечака и дјевојчица, које су отприлике прије шест до седам дана ухватили. Ноћу, прије нашег одласка, предали су их Усрефбегу, паши од Врхбосне²² (колико је отпало на њега). Ах, сирото и биједно вавилонско ропство! [...] Ах, колико смо их пута гледали како и пред нама стоје са скрштеним рукама, уздишући и на небо погледајући, не смијући с нама говорити. Али кад би се покоји од њих нашао с нама насамо, говорио је: „Ах, колико смо жељно очекивали да нас Христовом помоћи ослободите! Хтјели бисмо радо да се од овог тиранства преселимо у вашу земљу. Али сад смо изгубили наду, јер видимо да се и ви морате поклонити турском цару и да к њему идете сада да тражите мир.“ Одговарајући им, сажаљевасмо их много и тјешисмо бољом судбином и надом. Дао Бог да сви они, чија срца не могу ганути насиља Турака, виде то! Тада би доиста имали са-

²² Врхбосна је средњовековни град на месту данашњег Сарајева.

жаљења са људима које ми држимо за праве хришћане, а који, и поред неописивих невоља и великих насиља, остадоше постојани у спасоносној хришћанској вери.

Курипешић, стр. 17-23

Као преводилац хабзбуршког посланика, Бенедикт Курипешић пропутовао је Босну и друге крајеве Османског царства на путу до Цариграда.

Ив. Пад Цариграда – освајање Истанбула (1453)

И-12. Пад Цариграда, византијско виђење: Георгије Сфранцес

Четвртог априла исте те године [1453] султан се вратио и опколио град с копна и с мора свим могућим направама и лукавствима. С мора је опсео свих 18 миља града са 400 малих и великих пловила, а с копна са 200.000 људи. Иако наш град јесте велик, у нашој одбрани нашло се тачно 4.773 Грка и једва двеста странаца.

[...] У уторак 29. маја [1453. године], раном зором, султан је заузео наш град; том приликом мој покојни господар и цар, Константин,²³ био је убијен.

[...] Ја сам заточен и пропатио сам сва зла ропства. Коначно сам откупљен 1. септембра 6962. [1453], па сам кренуо ка Мистри.²⁴ Моја жена и деца прешла су у власништво неких старијих Турака, и они се према њима нису зло опходили. Потом су продати султановом мирахору,²⁵ који је стекао велико богатство продајом многих других лепих племкиња.

[...] Можда би неко желео да зна како се цар спремао пре опсаде, док је султан прикупљао снаге, и какву смо помоћ примили од хришћана са стране.

Други нам хришћани никакву помоћ нису послали. [...]

Цар је из нужде пристао на то да се папино

Какве су биле економске последице османског освајања Доње Босне? Упореди овај извештај с извештајем о пустошењу Словеније. Зашто међу њима постоји толика разлика?

име помиње и у нашој служби, пошто смо се надали некаквој помоћи [...] Шест месеци касније, из Рима смо примили исто онолико помоћи колико и од султана из Каира.

Sphrantzes, стр. 69-72

Георгије Сфранцес био је позновизантијски достојанственик и једно време највиши службеник, чувар државног печата. Пошто је ослобођен, замонашио се и написао хронику која представља једно од најважнијих сведочанстава о паду Цариграда. Желећи да оправда политичке потезе Византије, Сфранцес кривицу сваљује на католике, који нису помогли Византији, а не узима у обзир то што је, по склапању црквене уније у Фиренци 1439, папа успео да покрене неколико крсташких похода против Османлија; с друге стране, међутим, тачно је и да су после тешких пораза код Варне (1444) и на Косову (1448) сви покушаји да се Османлије протерају из Европе а да се Византија спасе постали беспредметни, као и да су Византинци у време завршног напада Османлија на Цариград добили тек незнатну помоћ.

Какву су судбину дочекали Византинци који су преживели пад Цариграда? Да ли су с падом у ропство укинуле све повластице племића и богаташа? Шта мислиш, да ли је Цариград могао да се спасе османске инвазије да је византијски цар водио другачију политику?

²³ Константин XI Палеолог, последњи византијски цар (1449-1453)

²⁴ Мистра је била главни град византијске кнежевине Мореје (Пелопонез), коју су Османлије заузеле 1460. године.

²⁵ Османски великодостојник, управник царских штала.

I-13. Поновно насељавање Истанбула под Мехмедом II

Ови што пристигоше добише одмах куће. Истанбул поче да цвета. Потом тим људима наметнуше да плаћају мукату.²⁶ А њима то тешко паде. Рекоше: „Протерали сте нас из нашег дома [*mülk*, с нашег имања]. Зар сте нас довели овамо да плаћамо кирију за куће неверних?“ Неки побегоше, остављајући за собом жене и децу. Султан Мехмед имао је роба Шахина, којег је наследио од свог оца и који је некада био везир. И он рече: „О величанствени царе, твоји су преци толике земље освојили, и никад нису наметали мукату. Добро би било да ни ти то не чиниш.“ Султан прими те речи к срцу, па издаде указ да онај ко добије кућу може и да је задржи у власништву. И дадоше људима повеље да су куће одсад њихово власништво. И град још једном поче да цвета. Људи почеше да зидају џамије, конаке и куће. Град поче да се развија. А потом је султан имао везира који је био неверников син. Он се веома зближио са султаном. Стари неверници Истанбула били су пријатељи везировог оца. Они му дођоше и рекоше: „Шта то чиниш? Ови Турци поново су донели благостање у град. А где је твоја смелост? Заузели су земљу која је припадала твом оцу и нама. Држе је и користе на наше очи. А ти си сада султанов дружбеник. Учини нешто

да ови људи престану да поправљају град. Град треба да буде у нашим рукама као што је био и раније.“ Везир на то рече: „Онда ћемо опет увести мукату. Нека ови људи престану да граде себи куће. Нека град остане рушевина. Нека буде у рукама наших људи.“ И овај везир тако преокрену султаново срце. И муката поново беше уведена. Једном од ових завереника неверника беше додељен лажни муслиман за дружбеника. И он је бележио све што би овај завереник неверник рекао.

Питање: Ко је био тај везир?

Одговор: То је био Мехмед-паша Грк.²⁷ Потом га је султан дао удавити као псето.

Aşikpaşa-zâde, стр. 193

Кад је освојен Цариград, 1453. године, Мехмед II покушао је да га обнови како би имао главни град какав његово царство заслужује. Његовим урбанистичким планом били су предвиђени палата Топкапи (Топкапи сарај), неколико џамија и разна друга јавна здања. Но, најважније је било да се људи поново привуку у град. У те сврхе, Мехмед II прибегао је принудном насељавању људи из других градова с освојених територија, али је позвао и људе из читавог царства вољне да се настане у Истанбулу. У Ашик-пашиној хроници описани су неки сукоби до којих је то довело, а описано је и незадовољство турског племства тиме што су и неки султанови поданици, махом хришћани који су примили ислам, добили знатне повластице.

Iг. Становништво и вера

I-14. Присилно насељавање (*sürgun*) Балкана становништвом из Мале Азије (пред крај XIV века)

Према предању, у покрајини Сарухан²⁸ постојала су номадска домаћинства [*göçer*

evler] која су зиму проводила у равници Менемен. А у тим крајевима султан је имао монопол на со. А они тај монопол нису поштовали. Глас о томе стиже и до султана. Бајазит-хан²⁹ тада позва свог сина Ертугрула и рече му да сва номадска домаћинства

²⁶ Начелно, муката [*mukataa*] је порез на земљиште, али у овом конкретном случају то значи да су ти досељеници морали да плаћају кирију за куће у које су се уселили.

²⁷ Мехмед-паша Грк био је велики везир 1467-1470. Рум је турска реч за Грк.

²⁸ Покрајина на западу Мале Азије. Током XIV века Сарухан је био независни турски емират, који је Османском царству припојен 1390, у почетку Бајазитове владавине.

²⁹ Бајазит I Муња (1389-1402).

у Менеменској равници стави под јаку контролу и да његове слуге [*kul, kullar*] отпрате све номаде до равнице код Филибеа [Пловдива]. Ертугрул учини онако како му је отац заповедио, посла оне номаде, све до једног, на Филибе; слуге их отпратише донде и натераше да се настане око Филибеа. Данас земљу око Филибеа углавном они и настањују.

Непрџ, стр. 339

❓ Да ли су турски номади с Менемена могли слободно да одлуче да ли ће се преселити на Балкан или неће? Шта мислиш, које је последице османско освајање имало по турско становништво Анадолије?

I-15. Шта су Османлије обећале босанским сељацима: писмо краља Стјепана Томашевића (1461–1463) папи Пију II

Турци су изградили више утврђења у мојој краљевини и веома су уљудни према народу са села. Обећавају слободу сваком сељаку који прими ислам. А прост сељачки ум не може да прозре такво лукавство и верује да ће та слобода трајати довека.

Андрић, стр. 15

I-16. Јоасаф, православни епископ видински, о присилном и добровољном примању ислама (XV век)

О срамоте! Многи су прешли срамној вери Мохамедовој: неки из страха, неки смекшани ласкањем или придобијени материјалном коришћу, а неки, опет, пређоше непријатељу од лудости, опчињени његовом образованошћу и оштроумношћу.

Булгарска, стр. 206

I-17. Како је један кадија забележио случај дечака без оца који прима ислам (1636)

Зимија³⁰ Тотодори, дечак од десет година из села Орта Кој у срезу Левкоше рече: Сад сам оставио за собом лажну веру а почашћен сам исламом. И узео име Мустафа.

Jennings 1993, стр. 139

У начелу, људи се пописују према свом и очевом имену („Х син Y-ов“). То што се у Тотодоријевом случају не помиње очево име вероватно значи да је он био ванбрачно дете.

I-18. Молба једног младића да пређе у ислам (1712)

Твоја висости, мој велики и милостиви царе, здрав био!

Ја, твој роб, сиромашан сам човек из околине Рушчука. У свом родном месту осетих жељу да postanем муслиман, и зато се теби обраћам. Молим те за част да у твојем присуству примим исламску веру. Буди тако добар и дај ми преобуку и нешто од чега ћу живети. Понизно те молим за такву заповест. Заповест је у мојој твојој висости, мој светли царе. Твој роб Абдулах

Osmanski, стр. 160

Наведи шта су могли бити мотиви за примање ислама у Османском царству; погледај и текстове III-13 и IV-31. Да ли су сличности између ових двеју вера можда олакшале примање ислама? Повежи ово с историјским извором у ком се пад под османску власт објашњава божјом казном за хришћане (I-6): да ли је можда осећај кривице и страх од божје казне био мотив за примање ислама? Какве је последице ширење Османског царства имало по етничку и верску структуру југоисточне Европе?

³⁰ Хришћански или јеврејски поданик.

ДРУГО ПОГЛАВЉЕ

Институције Османског царства

С освајањем великих територија променила се и сама природа османске државе. Некадашње племе постало је оснивач огромне империје. С османског становишта, нове територије наметнуле су потребу за новим начинима владања и новим средствима контроле, управљања и експлоатације. На ове нове методе углавном је утицала исламска политичка традиција, коју је с колена на колена преносила улема (муслимански учењаци и зналци закона), али и монголска и византијска владарска пракса и практично искуство.

Османска држава и њене институције биле су у многим погледу хибридне творевине: с једне стране, постојала је јака веза с исламом, а с друге и потреба да се различити поданици немуслимански интегришу у политичке структуре, потреба да се с верским вођама других народа како тако сарађује како би османска држава могла да функционише. С једне стране имамо идеологију султанове неограничене моћи, а с друге реалну немогућност те централистичке власти да продре у све просторе и све друштвене структуре. И поред непрецизних и променљивих правила о наслеђивању престола, Османова династија одржала се на власти и остала неоспорена више од шест векова. Строга подела на приватну и јавну сферу била је темељ организације османског двора. Војни систем имао је неке типичне средњовековне одлике (ратници се боре за верске идеале, за плен или за повластице какве им је нудио систем за убирање пореза, смишљен тако да искористи непокретне економске ресурсе), али и неке црте карактеристичне за почетак новог доба (на пример, плаћена стајаћа војска; у њој су биле спојене средњовековна исламска институција султанових слугу, с једне, и специфичан систем регрутовања, с друге стране, такозвана девширма, данак у крви: дечаци немуслиманске вере узимани су од породица и с временом би постали припадници привилеговане друштвене групе, поносни на свој посебан статус капи кулара,³¹ слугу Високе порте).³² У унутрашњости царства, поред војних намесника власт су вршиле и кадије, ниже мировне судије, биране из редова улеме, али су је у практичном смислу вршиле и локалне заједнице. То што су широм царства успостављене заједничке институције не значи да су разлике међу покрајинама и њихове специфичности укинута: напореда с директном османском влашћу постојале су и институције хришћанских вазалских држава. За неке од њих, фаза вазалства била је само увод у потпуну анексију, за неке друге пак она је била трајно стање.

Османско царство било је исламска држава: оно је почивало на шеријату, учењу и закону муслиманске вере. Засновано на Курану и на сунни, обичајном праву (њега чине предања о Мухамедовим делима, изрекама и ставовима), муслиманско право развило се током средњег века, али су с временом на њега утицали и разни учењаци, припадници улеме. Иако је шеријатско право захваљујући овоме задржало колику-толику флексибилност, Османлије су њему радије додавале законе и одредбе које је изрицао сâм султан, неограничени, суверени владар. За разлику од модерног права, ови закони и одредбе, који су, заједно, чинили кануне (законике; реч потиче од грчке речи канон), нису систематски изведени из неког вишег принципа: законици су најчешће компилације и нове формулације ставова из обичајног права, па утолико садрже и неке локалне обичаје још из предосманског времена. Иако је власт османског султана теоријски била неограничена, ово султанско право морало је бити у складу с вишим принципима шеријатског, а највиши верски

³¹ *Kapikulu* буквално значи „роб (царске) Порте“. У ову категорију нису спадали само јаничари већ и шест других регимената *kapikulu*-војске, као и разно особље на двору.

³² Порта или Висока порта је име којим су у Европи некад звали турску владу.

учењак Царства, шејх ел ислам, имао је да потврди да ли је сваки такав султанов закон, одредба или наредба сагласан с шеријатским правом.

Иако се у званичној идеологији инсистирало на политичкој стабилности и традицији, османски политички систем никако није био отпоран на промене – само што су оне биле крајње противречне. Неки историчари сматрају да промене до којих је дошло после XVI века заправо представљају опадање готово савршене организације каква је постојала у тзв. класичном добу. Други пак кажу да те промене сведоче о прилагођавању Царства изазовима које је собом донео рани нови век, те да сличних појава има и у другим државама у Европи и Азији. Нажалост, због обима овог наставног материјала не можемо детаљније да се позабавимо свим аспектима политичких промена у Османском царству, али свакако треба да нагласимо да његове институције нису биле статичне, већ динамичне.

Изворни текстови наведени у овом поглављу казују нам понешто о комплексној природи османских политичких институција, пошто доносе различита, па можда и сукобљена виђења једног истог проблема. Надамо се да ће ученици на основу њих моћи да стекну бољу представу о комплексној природи политичке власти.

IIa. Султан и његов двор

II-1. Титуле које је Сулејман користио у преписци с Фердинандом I (1562)

Падишах и султан Белог [Средоземног] и Црног мора, часне Кабе и просветљене Медине, светог Јерусалима, египатског престола најдрагоценијег у наше доба, провинција Јемен, Аден и Сана, Багдада, седишта мира, и Басре и Лахсе, и градова Анушривана,³³ земаља Алжира и Азербејџана, земаља Златне хорде и татарске земље, Дијарбекира и Курдистана и Луристана, и Румелије и Анадолије и Караманије и Влашке и Молдавије и Угарске, а осим њих и многих других великих и светлих земаља и крајева [...]

Bayerle, стр. 46-47

? Пронађи на карти територије наведене у Сулејмановим титулама. Које територије недостају? Какав утисак владар жели да остави кад користи овакву титулу?

II-2. Одлике идеалног владара у песми коју је Џелалзаде посветио султану Селиму II (1566–1574)

Ко жели да буде добар владар
Нека држи камен место јастука.

Нек се одрекне удобности,
Одрекне пића,
И нека нема пријатеља
Међу незаслужнима.

Нека га се незналица клони.
Јер, како кажу, у деце нема мудрости.

Они што су венчани са државом,
Што господаре блиставим светилиштем,
Нека ставе на коцку и главу и живот,
Нека буду спремни да се боре у сваки час.

[...]
Ако и кад будеш султан
Овога света, чист и савршен,
Не упути никад осмеха лицу
Женствених.

³³ Стара персијска престоница Ктесифонт, у данашњем Ираку.

Послушај истиниту реч
Ако си паметан.
Прими је и прихвати
Ако си заиста скроман.
Прави човек јесте онај чија су схватања
Зрела и умерена.
Нема ни љубоморе, ни освете
Ни беса у срцу његовом.

Нек се онај ко чини добро боји Алаха,
Нашег Бога, стално.
Нек његове очи виде разлику
Између главе и репа.

Нек опрости грешку
И омашку и обичан пропуст.
Нека види Бога свемоћног
И његову присутност свуда.

Нека не буде шкрт,
Нека не буде похлепан.
Милостив нека буде чак
И према оном ко га је увредио.

И увек нека дели правду
Према ономе што му шеријат прописује.
Нека зна истину [или Бога, *hak*],
Нека прогна тиранију.

Човек без знања
И није прави човек.
Нема праве крви
У жилама глупог. [...]

Да не би тела султана Селима,
Широкогрудог краља, извора среће,

Непријатељ би заузео
Земљу с краја на крај,
А Бог нам не би помогао, не би
Ни нама дао да је освојимо.

Celâlzâde, стр. 77-78

³⁴ Мурата II (1421–1451).

³⁵ Мехмед I (1403–1421).

³⁶ Османска покрајина на југу Мале Азије.

³⁷ Најпре емират, потом османска покрајина у срцу Мале Азије.

³⁸ Турски емират на југу Мале Азије, главни супарник Османског царства у Анадолији све до 1468, када је анектиран.

³⁹ Учитељу Мустафе Нејаког.

Савет владару био је чест књижевни жанр у средњем и раном новом веку. Приказивањем идеалног владара давао се идеолошки оквир којег је суверени владар теоријски требало да се држи. Ово је нарочито занимљиво ако знамо да је песма посвећена Селиму II, пијаници који се ретко кад бавио државним пословима.

Које све одлике Џелалзаде приписује идеалном владару? Које ти сматраш најбитнијим?

С обзиром на оно што знаш о правом Селиму II, шта мислиш, какву је намеру песник имао, шта је заправо мислио? Да ли је ироничан (пошто ове владарске особине које наводи безмало приличне свецу) или само понизан?

II-3. Различита мишљења о братоубиству на престолу: хроника Мехмеда Нешрија о погубљењу Мустафе Нејаког (1422)

Његовог³⁴ малог брата, познатог као Мустафа Нејаки, ком је његов отац³⁵ дао земљу Хамид³⁶ и ког су усвојили емири из Германијана,³⁷ изазваше неки злосрећници. Емири Германијана и Карамана³⁸ дадоше му војнике, и он крену на Бурсу. [...] Кад до султана Мурата стиже вест о томе, његове војсковође послаше поруку шарабдару Илијасу³⁹ да га је султан наименовао за главног управитеља Анадолије. Чак су му и повељу послали. Рекли су му да забави деचाка нечим док они не стигну. Шарабдар Илијас се одлучио за издају, примио њихову поруку и остао приправан. [...] Султан Мурат журно изјаха и стиже до Изника деветог дана пошто је кренуо из Једрена.

[...] Док је битка још трајала, Илијас-бег зграби дечака из седла. Дечак повика: „Учитељу [*lala*], што ме држиш тако?“ а Илијас му рече: „Водим те код брата, Мурат-хана.“ Мустафа Нејаки тад рече: „Ти си окрутни издајник. Не води ме брату, он ће ме убити.“ Илијас-бег се начини да га не чује, погну главу и предаде дечака. Главни заповедник Мезид-бег узе дечака, посади га на велики ратни добош и пољуби га с поштовањем. Потом га одведе Мурат-хану. Мурат-хан им одмах рече да обаве што имају. Они узеше дечака Мезиду, и одведоше га из Изника, до једног великог смоквиног дрвета и удавише га тамо у води. Кад су извршили заповест, послаше га у Бурсу, да тамо буде сахрањен уз оца. Дочекали су га грађани Бурсе. Узеше тело и сахранише га у складу с верским законом. А онда упиташе шарабдара Илијаса: „Што учини то?“ А он им одговори: „На први поглед, рекло би се да сам постао издајник. А у ствари сам учинио праву ствар. Да сам их пустио, ове две војске би заратиле и нанеле зло читавој земљи. Боља је појединачна штета од свеопште штете. Осим тога, то је стари обичај. То нисам учинио ја.“ После овог, више га нико од великаша није поштовао.

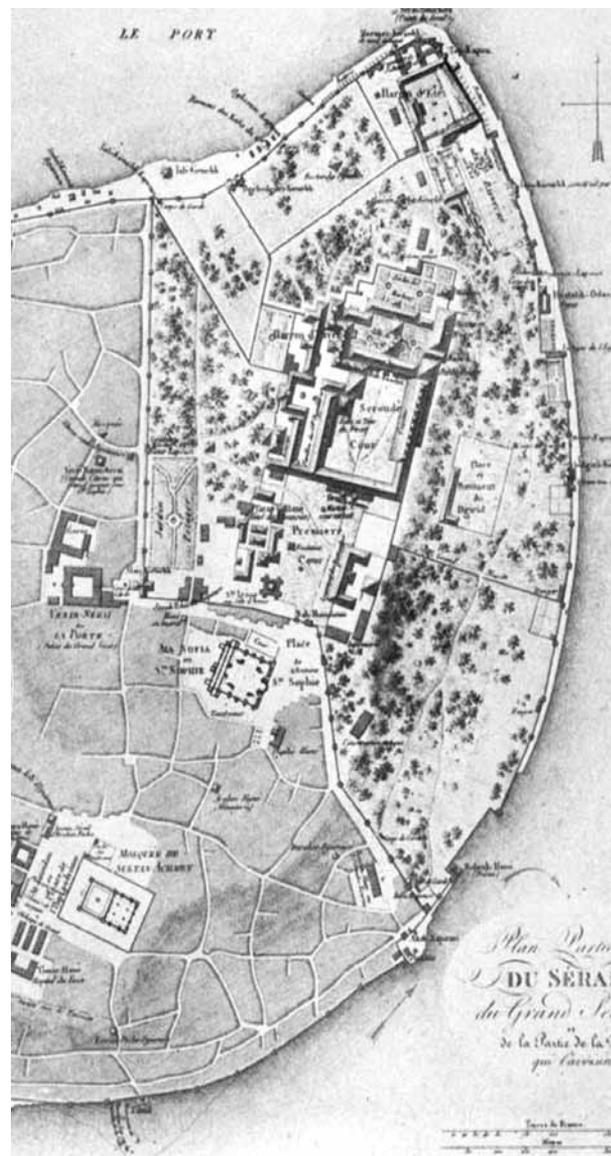
Neşri, II, стр. 567-573

 Нешри ову хронику пише крајем XV века, током владавине Бајазита II (1481–1512), чији је претходник Мехмед II братоубиство на престоу претворио у закон: кад дође на престо, сваки султан има да убије свог брата како би обезбедио унутрашњи мир у Царству. Нешријева прича о убиству Мустафе Нејаког садржи како званичну аргументацију, тако и чињеницу да се велики део османског друштва није слагао с том праксом. Због овог незадовољства, од братоубиства на престоу одустало се почетком XVII века (последњи забележени случај одиграо се с доласком Мехмеда III на власт 1595. године).

 Шта мислиш, зашто су се џелати одлучили за то да младог принца убију баш овако?

Осим наведеног оправдања које изриче шарабдар Илијас, постоје ли можда и неки други мотиви за његово понашање?

► Сл. 4. План Топкапи сараја у Цариграду

Inalcik, сл. 3

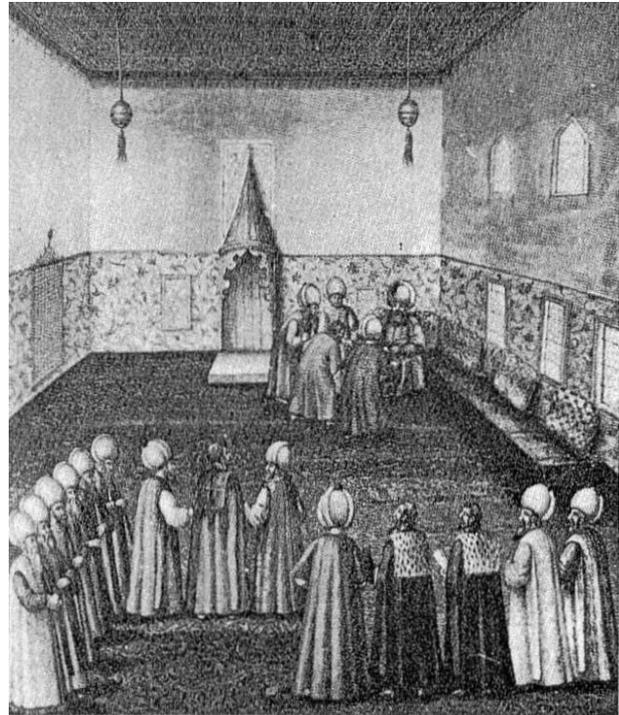
Табела 1: Двор и централна управа Османског царства

А. Унутрашњи двор (Ендерун) ⁴⁰	Б. Спољашњи двор (<i>Birun</i>)	Ц. Царски савет (<i>Divan</i>)
<p>Главни сегменти:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Харем ■ Личне одаје (<i>has oda</i>) ■ Ратна одаја (<i>seferli oda</i>) ■ Ризница (<i>hazine</i>) ■ Трpezарија (<i>kiler</i>) <p>Главни достојанственици:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Ага главних двери (<i>Kapı agası</i>) ■ Ага харема (<i>Kızlar agası</i>) ■ Старешина личних одаја (<i>Has oda başı</i>) ■ <i>Silahdar</i>, задужен да носи султанову сабљу ■ Лични ризничар (<i>hazinedar</i>) ■ <i>Çuhadar</i>, задужен за султанову одору ■ <i>Rikabdar</i>, задужен да придржава султану узенгију 	<p>Главни сегменти:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Дворска стража (<i>kapıkulu</i>)⁴¹ ■ Царска кухиња ■ Царске штале <p>Главни достојанственици:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Јаничарски ага ■ Барјактар (<i>Mîr alem</i>) ■ Управник царских штала (<i>Mirahür</i>) ■ Главни чувар царске капије (<i>kapıcı başı</i>) ■ Главни царски гласник (<i>çavuş başı</i>) ■ Главни баштован (<i>bostancı başı</i>) ■ Главни соколар (<i>çakırçı başı</i>) 	<p>Стални чланови:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Велики везир (<i>vizir-i azam</i>) ■ Везири⁴² ■ Војне судије (<i>kadi'asker</i>) Анадолије и Румелије ■ Чувар царског печата (<i>nişancı</i>) ■ Главни ризничар (<i>baş defterdar</i>) ■ Адмирал (<i>kapudan paşa</i>) ■ Старешина писара (<i>reis-ül-kitab</i>)

❓ Упореди план двора с табелом. Које су најважније службе? Шта мислиш, зашто су оне смештене баш на таква места?

► **Сл. 5. Царски посланик на аудијенцији код османског султана**

❓ Какве нам податке о османској историји и цивилизацији у XVII веку даје ова слика? Сачини списак свих података које можеш да извучеш из слике, замени их с другом/другарицом и упореди резултате. Пронађи слику на којој су представљени посланици на неком западноевропском двору у XVII веку. Упореди слике, нарочито церемонију пријема, владарево држање, понашање посланика и гестикулацију приказаних ликова.

Inalcik, сл. 12

⁴⁰ Султанове личне слуге, најчешће у трећем кругу Царског двора. Поред жена, људи који су служили у Унутрашњем двору били су или млади момци (*içoğlan*, пажеви) или евнуси.

⁴¹ Поред јаничара, у трупе капи кулара, царских слугу, спадало је још шест елитних јединица.

⁴² Главешине именоване за чланове Царског савета, који је могао имати свега четири, али и више од десет чланова. У Царском савету је седео и главни намесник (беглербег) Румелије, а понекад и намесници других покрајина.

II-4. Како је Мустафа I дошао на престо (1617)

23. зулкаиде 1026 [= 24. новембра 1617] Када је, према божјој вољи, вечити и све-присутни султан Ахмед-хан престао да влада овим светом, емири, његови синови, били су још веома мали. А његов брат, султан Мустафа, тек што се био замомчио. Тако је он дошао на престо наведеног дана. Али, везири и војни заповедници, шеици, учењаци и друге велможе нису биле спремне да укажу поштовање новом владару. Мустафа-ага, ага Капије среће⁴³ [*Darüssaade aghasi*], који је за владавине султана Ахмед-хана био веома утицајан у државним пословима, и овај пут се није устезао да свакоме дели задатке, и повишеним је гласом рекао главном правном саветнику [*sheyh-ül-Islam*] Есат-ефендији и заменику великог везира [*sedaret kaymakamı*] Софу Мехмед-паши да султан Мустафа-хан није здраве памети, те да његовим мислима и делима није веровати. Међутим, ако би се такав принц у првим момачким годинама прескочио у корист детета које би онда дошло на престо, било би тешко избећи гласине и оговарања, а то би имало многе мане. Такође се сматрало да у оваквим временима султан Мустафа у сваком случају има право на престо, бар са династичког становишта, те да би оглушавање о тај закон наслеђивања престола изазвало незадовољство у народу. Коначно, сматрало се да је његов душевни поремећај вероватно последица дугог заточеништва, током којег Мустафа није смео да разговара ни са ким, те да ће му се, ако неко време проведе међу људима, разум повратити. И тако је султан Мустафа из нужде прихваћен за падишаха.

Реџеви, стр. 337

❓ Шта би могао бити аргумент против Мустафиног доласка на власт?

🔑 Печевија у својој хроници не казује ништа о специфичним интересима разних политичких фракција, али је она драгоцена због „јавног“ аргумента који је заговарало османско политичко вођство. Наиме, Мустафа I владао је свега неколико месеци, а 1618. године сменио га је његов братанац Осман II (1618–1622); кад је Осман II убијен у јаничарској побуни, Мустафа I поново је враћен на престо на неколико месеци, да би га коначно сменио Мурат IV (1623–1640).

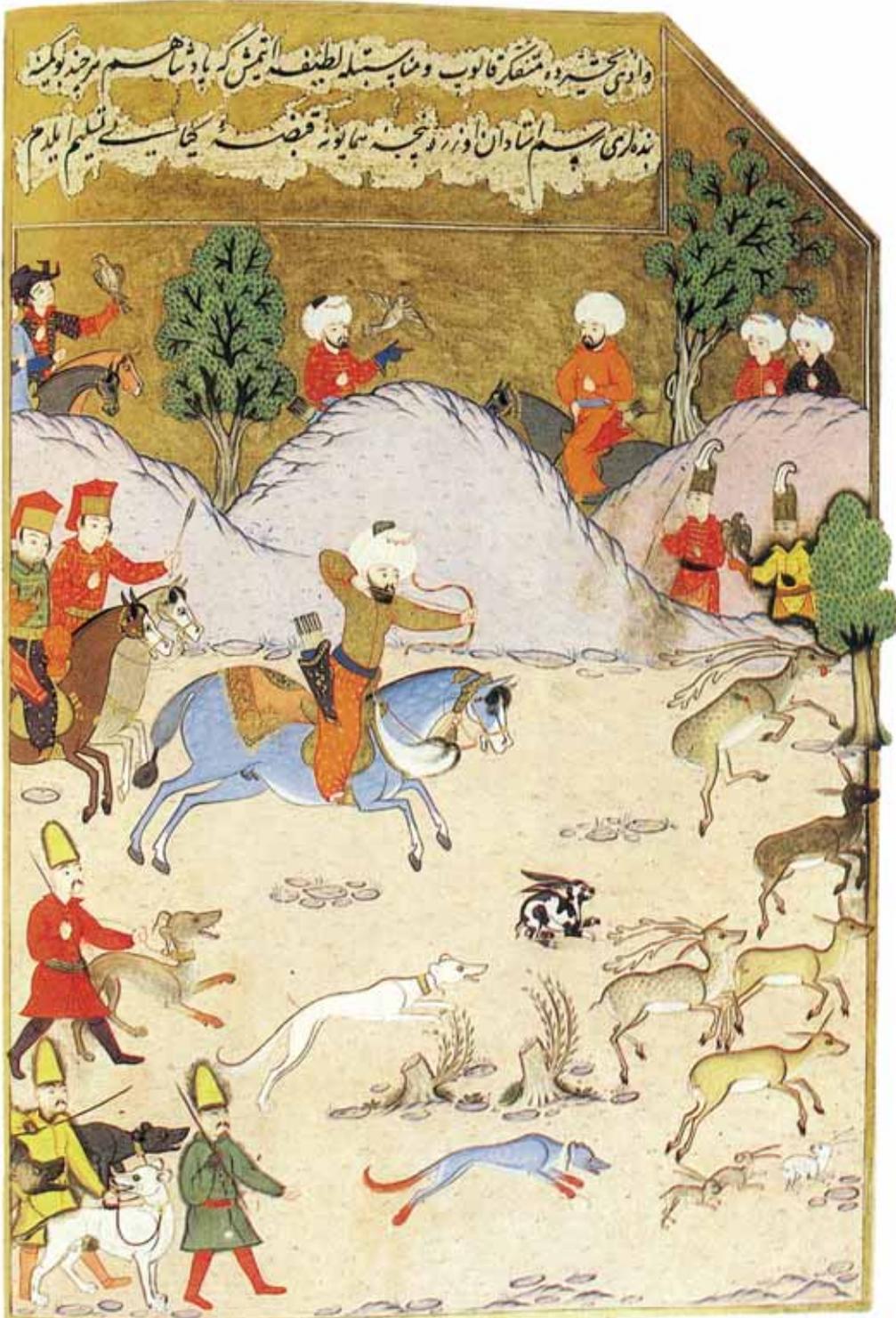
► Сл. 6. Царска гозба током војног похода

Hegyi, Zimanyi, сл. 40

⁴³ Иза Капије среће биле су султанове приватне одаје, у које су приступ имали само његови пажеви, евнуси и његове жене.

► Сл. 7. Султан Бајазит II (1481–1512) у лову недалеко од Пловдива

II.6. Девширма

II-5. Бивши јаничар описује девширму⁴⁴

Кад год упадну у коју земљу и народ покоре, тада царски писар одмах за њима иде и што год је дечака све у јаничаре узима, а за свакога даје пет златника и шаље преко мора у Анадолију, где их чувају. Таквих дечака бива око две хиљаде. А ако од непријатељских људи не би добио довољно, онда од свих хришћана у његовој земљи који имају дечаке ове одузимају у свакоме селу, одредивши колико које село може дати највише да би ипак број био увек потпун. А ове дечаке које из своје земље узима назива *чилици*, а после своје смрти сваки од њих сав свој иметак може остављати коме хоће. Али оне које узима од непријатеља називају *пенцици*. Ови после своје смрти не могу ништа оставити, већ све прелази цару, осим ако се неко тако понесе и заслужи да буде ослобођен, тај може дати после своје смрти коме шта хоће.

Михаиловић, стр. 164-165

II-6. Хришћанска критика девширме у Житију Георгија Новог из Софије (1539)

Ово се догодило за време владавине безбожног, неправедног и злог турског султана Селима.⁴⁵ У потаји, лукаво, он је у трећој години своје владавине разаслао гласнике и службенике у све крајеве својих многих краљевстава и наложио им да с

војницима оду тамо где има хришћанских кућа. И ако у кући неког хришћанина нађу три сина, два нека узму за цара, а трећега нека оставе родитељима. Али ако хришћанин има само једног сина, њега нека му узму силом, за цара. Ови учинише како им је цар наложио, обрезахше их према безбожничкој сараценској [муслиманској] вери и научише их лажљивој књижи имамовој. Потом тај цар даде наредбу да се деца обучавају у војним вештинама: да се боре и да јашу коње. Кад би достигли зрелост, цар би их обасипао великим почастима и звао их јаничарима. А они су били тако заслепљени да су се почели понашати беспризорно, чак и према сопственим родитељима, сопственим мајкама и очевима, да су стали убијати хришћане на најсрамнији начин, па су тако били и гори од Сарацена.

Георгиева, Цанев, стр. 126-127

❓ Упореди податке које текстови II-5 и II-6 наводе о броју дечака који су одузети родитељима, и имај у виду да је током периода о ком се говори у овим текстовима број хришћана у југоисточној Европи износио бар 4 милиона. Објасни зашто се у једном од ових извора преувеличавају размере овог феномена. Какву је корист девширма донела османској држави?

Да ли је дечак немуслиман имао икакве користи од девширме?

⁴⁴ Девширма, „одабир“ (данак у крви), османски систем за регрутовање деце у султанову службу, с почетка XIV века: из сеоских крајева насељених немуслиманским становништвом редовно су одвођени дечаци, који су потом били „преваспитавани“, превођени у ислам, учили турски и обучавали се за разне државне службе. Већина их је додељена капи куларима, нарочито јаничарима, али неки су могли бити одабрани за службу на Унутрашњем или Спољном двору. Током XV и XVI века велик, а често и најважнији део османске политичке и војне елите састојао се од људи скупљених преко девширме, што значи да је она била и систем који је омогућавао друштвени успон. Због све већег притиска који су поданици муслиманске вере вршили на султана у жељи да остваре војну и политичку каријеру, девширма је током XVII века полако изашла из праксе.

⁴⁵ Селим I (1512–1520).

► Сл. 8. Деца пописана за девширму

❓ Какву нам информацију даје ова илустрација? Које су личности приказане и како су смештене у простору? Како разумеш значење њихових гестова? Шта мислиш, зашто је на слици тако много жена?

► Сл. 9. Јаничарски ага

Hegyí, Zimanyi, сл. 43

❓ Опиши одоре људи на слици. Какав утисак стичеш, да ли је таква одора у Османском царству имала неку одређену улогу?

II-7. Лутфи-паша се присећа свог живота од времена кад је отет девширмом

Писац ове расправе најбеднији је од свих робова Божјих, Лутфи-паша, син Абдулму-

јинов. Султанском милошћу, ја, понизни, растао сам на Унутрашњем двору од времена покојног султана Бајазита (који сад пребива у рају).⁴⁶ На прагу ове османске династије, послат сам њима у Божје име, и док сам боравио на Унутрашњем двору, изучио сам многе науке. Кад је султан Селим⁴⁷ дошао на престо, напустио сам место чувара султанове одежде [*çuhadâr*] и ушао у спољну службу као дворанин [*mütefferika*], са 50 акчи дневно. Потом су ми додељивана места чувара двери [*kapıcı*], барјактара, намесника [*sancakbeyi*] Кастамануа, главног намесника [*beylerbeyi*] Караманије и Анкаре, а коначно, за време нашег султана Сулејмана,⁴⁸ и места везира и великог везира. Кад сам ја, понизни и несавршени, напустио Двор, дружио сам се с многим учењацима [*ulema*], песницима и људима од културе и трудио се да, колико год могу, поправим своју нарав усвајањем разних наука.

İnalçık 1973, стр. 84

Лутфи-паша (око 1488–1563) био је велики везир 1539–1541. Рођен у Албанији, узет је од родитеља девширмом. Положаји које је, редом, заузимао у султановој служби типични су за каријеру султанових слугу у XV и XVI веку: ко рано отпочне каријеру у Унутрашњем двору касније може да добије добар положај у Спољашњем и да потом директно буде послат као намесник у неку од покрајина, што је, начелно, било предуслов за наименовање на место великог везира у Царском савету. Иако су Лутфијева лична постигнућа импресивна, не смемо заборавити да су од владавине Мехмеда II па до краја XVI века велики везири махом бирани из реда поданика узетих девширмом.

⁴⁶ Бајазит II (1481–1512).

⁴⁷ Селим I (1512–1520).

⁴⁸ Сулејман I (1520–1566).

Лутфи-паша истиче се више по својим културним склоностима и по томе што је, кад се повукао с положаја великог везира, постао значајан аутор политичких текстова. Његови списи важни су нам и зато што казују доста тога о примању ислама: изгледа да је у неко доба, пошто је мали Лутфи одведен, и његов отац примио ислам.

II. Тимари

II-8. Правила о расподели тимара

Приходи који се од њих добијају зову се „плодови рата“ [*mâl-i mukatele*]. То значи да се таква корист добија у замену за учешће у борби против непријатеља. [...]

Што се тимара тиче, њих има две врсте. Тимар може бити „додељен и заведен [у књиге]“ [*tezkirelü*] или „незаведен“ [*tezkiresüz*]. А ево шта тачно значи „додељен и одобрен“ и „недодељен“: пошто је ограничен део [или количина] коју сваки главни намесник (беглербег) може да додели и да изда повељу на то [*berafl*], на којој ће написати потврду [*tezkire*] о додељивању, а повеља потом бити одобрена на Царском суду [у Цариграду], зато су се јавиле те две ознаке, „додељен и одобрен“ и „недодељен“.

Hezarfen, стр. 139

❓ Који је тимар био већи: онај који је „додељен и заведен“ или онај који је „незаведен“? Шта мислиш, зашто?

II-9. Попис прихода које спахија треба да прикупи од тимара

Четрдесет мушких глава из сељачких домаћинстава [*kirk nefer reaya*] и три земљишна поседа [*zemin*], и село Ардич Агил, из којег уписани приходи обухватају убирање десетка у житу [*öşür*] и сточној храни [*salâariyye*] и порез на пшеницу [*resm-i gendüm*] и порез на земљу [*resmi çift*], и порез на земљу за сељацима с малим има-

❓ Погледај табелу бр. 1 и пронађи функцију коју је Лутфи вршио пре но што је послат у разне провинције. Шта нам Лутфијев случај говори о могућности напредовања у османском друштву? Да ли на основу његовог случаја можемо да извучемо и шире закључке?

њима [*resm-i bennâk*] и обавезе за нежење беземљаше [*resm-i cebe = resm-i caba*], као и десетак од винограда [*öşür-i bağ*], што све заједно излази на 5.000 акчи, како је у пописном регистру [*defter-i mufassal*] власторучно забележио надзорник, а збирни попис [*defter-i icmâl*] казује да 3.000 акчи од ове суме треба доделити другде...

Barkan, стр. 771-772

❓ Зашто је држава тако детаљно пописала шта све поседници тимара треба да дају на име пореза?

II-10. Поновно наименовање за поседника средњег или већег тимара

Чауш Мустафа бин Ахмед, ком је одузет тимар од 15.100 акчи у Кајсерију, сада добија следеће: тимар од 1.600 акчи у Ендирлику и другим селима нахије Џебел Ерџиш, тимар од 2.000 акчи у сеоцету Газилер и другим местима области Корамаз, које је раније држао покојни Абдул-Керим; тимар од 2.000 акчи од прихода [*mahsul*] творнице бозе [*boza hane*] у граду Кајсерију која је припадала Абдул-Кериму; тимар од 800 акчи у селу Кенари, област Ирмак; тимар од 3.000 акчи у Истефани и другим селима Џебел Ерџиша; и неколико других мањих имања, све укупно 15.100 акчи.

Jennings 1972, стр. 212

❓ Објасни зашто су извори прихода у већем тимару тако расути.

II-11. Одлуке о поседницима тимара који се нису одазвали позиву за рат

Тимар од 2.500 акчи у Костерској нахији слободан је [mahlül] зато што Сулејман ове године није ишао у поход на Реван (Јереван). Пропустио је да обави и своју дужност [hidmet, hizmet] и изврши надзор [yoklama]. На основу писмене похвале Мусе, алајбега из Нигде, тимар је додељен Махмуду, који је имао потврду о именовану [berat] за тимар од 3.000 акчи. Потврда [tezkere] је послата главном намеснику (беглербегу) Караманије Ибрахиму да потврди тимар.

Дервиш Мехмед, који је имао [био mutasarrıf] тимар од 3.000 акчи у области Сахра, није ишао на Јереван. Чауш Махмуд

преузео је његов тимар, али ни он се није прикључио походу, тако да је тимар сад опет слободан. Пренесен је [tahvil] с Мехмеда и дат Хамзи, у складу с потврдом Хасана, беглербега Караманије.

1. зулкаиде 1025, Ерегли

Jennings 1972, стр. 212

Крајем XVI и током XVII века вођени су све тежи ратови против Аустрије и Персије, а с обзиром на велике удаљености, поседници тимара нису увек имали довољно времена да се врате да прикупе данак и контролишу свој феуд. Зато многи од њих и нису ишли у рат, због чега су им власти онда одузимале земљу и тако их кажњавале за непослушност.

❓ Како су власти терале поседнике тимара да служе? Упореди османски систем тимара с феудалним системом.

► Сл. 10. Наоружани спахија

❓ Опиши оружје и опрему спахија.

Упореди ову слику са сликама других европских коњаника у XVI веку и утврди сличности и разлике.

Да нисмо дали објашњење уз слику, шта би прво помислио/помислила? Постоји ли нешто специфично због чега би одмах могао/могла да препознаш ове људе као османске војнике?

Inalcik, сл. 25

III. Идеологија заштите поданика и пракса у правосудном систему

II-12. Савети Мурата I Евренос-бегу, ког је управо поставио за намесника (1386)

Прими овај савет и упамти га:

Знај да су места која припадају покрајини Румелији⁴⁹ удаљена једна од других. Да би владао њима и задовољио њихове потребе и сачувао мир, свакако ћеш морати да имаш много људи од сабље и од пера. Чувај се да не посегнеш за богатством својих људи. [...] Онај ко зажмури на веру на овом свету заборавља да се боји Бога. Не мешај се у те ствари. Не поуздај се ни у кога и не отварај се ни пред ким. Многе ћеш видети да посте током дана и да су на ногама ноћу, иако се клањају кумиру. Пази се таквих. Не дозволи да те завара спољни изглед...

А ако пожелиш да поставиш некога на неко место, не ослањај се на оно што о њему знаш одраније. Можда се у међувремену променио. Јер тело сина човечијег подложно је свакојаким променама... Зато добро осмотри и добро послушни онога коме повераваш неки посао. Види да ли је у свему исти онакав каквог га знаш, и према томе мери његове речи. Нека се нико не нађе увређен.

А послушај и овај савет:

Ако намесници које одредиш за унутрашњост буду марљиви, и поданицима (раји) ће бити добро [...] И нареди свима да муслимане у делу којим управљају сматрају својом браћом. И нека поданике не држе строго, нека им не чине нажао и нека их не дирају. Нека стално имају на уму да ће доћи дан када ће записи с делима почињеним у прошлости падати као снег, да ће доћи дан суда. Нека се побрину за сиромаше. Нека обезбеде довољно средстава за живот. Сироти су Богу драги. Он ће на себе пре-

узети сиромаштво сиротих. Он неће гледати на оне који на овоме свету имају благо... Нарочито поштуј угледне људе, а међу ученима Елвана Фекиха, нек се његово знање увећа, који је наименован за шејх-ел-ислама све Румелије. И води рачуна о својим имамима који су наследници Пророкових потомака. Укажи им сву љубав и милост, поштуј их и штити...

Отвори врата за награде и дарове спахијама. Чувај се да не будеш прешироке руке али ни сувише шкрт. Не мешај се у договоре међу спахијама, не примај од њих ни најмању ствар као награду за то што си их поставио. Не узимај лако. Ради што брижљивије можеш. Не размећи се својом храброшћу и јунаштвом, али нека ти сабља увек буде оштра. Добро храни свога коња. Непрестано показуј колико си богат и непрестано дели дарове. И не узрујавај се ако сакупиш приходе са земље коју си узео сабљом, па кажеш: „Они не покривају све моје трошкове!“ Ако треба, пиши нам овамо. Ми ћемо ти без устезања дати оно што имамо овде. Послаћемо ти све што можемо. [...] Написано светог месеца шевала, године 788 [1386].

Одбрани, I, стр. 187-189

? Шта би могло бити скривено значење неких савета (нпр. „храни свога коња“)? Какву улогу у Муратовим саветима има вера?

Кога Евренос треба да се прибојава и зашто? Како се теби чине султанови савети? Да ли су они уопште били примењиви у животу османског намесника?

Који би савети могли бити од користи и теби данас?

⁴⁹ Буквално: земља Гркâ (Rum ili). У османским текстовима из XIV и XV века ово је био назив за европски део Османског царства, и њиме је управљао беглербег. После нових освајања, током XVI века, Османлије су по Европи оснивале и друге административне целине, али је покрајина Румелија и даље обухватала већи део Балканског полуострва.

II-13. Ферман Мехмеда I, издат монасима манастира Маргарит, у близини Сера (1419)

Ово је царева воља, а разлог из ког издајемо ову срећну наредбу, нек Бог свемогући да она траје довека, јесте следећи:

Мој покојни дед и отац изволели су издати заповести које се тичу власника светих докумената, монаха манастира Маргарит. Прогласили су их неповредивима и изузели од пореза њихову земљу, укључујући ту винограде и воденице, њихове задужбине, укључујући ту и села, земљу, воћњаке и куће, и изузели од пореза куће и овце поданика (раје) у Зухни. Тако сам онда, у складу с њиховим наредбама, и ја њихов посед прогласио неповредивим и издао ову свету наредбу. Сви монаси изузети су од плаћања харача.⁵⁰ И даље могу да остану у поседу свих поменутих добара као и у прошлости. У целини, ову заповест треба примењивати на све што су они поседовали у време мог деде и мог оца и на оно што поседују данас. Нико не сме да им стане на пут, да им се успротиви или да их омета; никакве промене нису дозвољене. [Монаси] су изузети од обавезе да служе као гласници, да кулече и да плаћају све друге порезе.

Тодорова, стр. 49

? Поразговарајте с другима о томе зашто су монаси из Маргарита тражили од Мехмеда I нове привилегије, иако су их били добили већ од Мурата I и од Бајазита I.

II-14. Кадијина пресуда у спору између једног хришћанина и једног јаничара (Софија, 1618)

Овим се потврђује да се немуслиман Илија, становник града Софије, банишорске маха-

ле, појавио пред шеријатским судом и пријавио јаничара Осман-башу, који живи у истом крају, и у његовом присуству изјавио: „Овај човек, Осман-баша, држи моју жену Петкану у својој кући и неће да ми је врати иако сам га замолио. Осим тога, покушава да је наговори да се разведе од мене. Тако је скрива у својој кући а не жени се њоме. Молим суд да испита оптуженог о овој ствари и да забележи његов одговор.“ После Илијине изјаве, поменути Осман позван је пред суд [да да изјаву о оптужби]. Осман је признао да тужилац говори истину и довео је поменути немуслиманку Петкану пред суд и вратио је њеном мужу Илији.

Турски извори 2, стр. 119

? Шта на основу овог текста можеш да закључиш о положају жене у друштву? Зашто Петкану нико ништа није питао? Шта мислиш, шта би она рекла да је сама могла да бира? Да ли је заштита поданика (раје) била само мртво слово на папиру?

II-15. Кадијина пресуда у спору између једног муслимана и једног хришћанина (Видин, 1700)

Иван, син Николин из града Видина, карманска махала, појавио се пред светим судом у присуству свог берберина, уста-Јумера, сина Алијевог. Поднео је тужбу против њега из следећег разлога:

Иван је наследио виноград од 3/4 јутра у области Козловец, који се граничи с виноградима следећих људи: Мануша, Јована пекара, Николе и с државним друмом. Поменути Јумер отуђио је виноград.

Током испитивања Јумер је изјавио да је он пре извесног времена купио спорни виноград, који се граничи с виноградима истих ових људи, и то га купио за 15 гроша⁵¹ од

⁵⁰ Главарине коју на име заштите плаћају немуслиманци.

⁵¹ Грош (*guruş*), назив за велике сребрњаке (талире). Пошто су се дуго користили грошеви ковани у разним европским земљама, Османлије су у XVII веку и саме почеле да кују гуруше, па је гуруш постао и обрачунска јединица, вредна 40 пара и 120 акчи.

државног службеника као државно добро без власника. После смрти претходног власника, Ивана Симичијате, који је умро без наследника, виноград је постао државно власништво.

Никола је приговорио да то што је Јумер рекао није истина и позвао два сведока, који су потврдили да виноград заиста припада њему. Потом је суд наложио оптуженом да позове сведоке који ће потврдити његове речи и одредио му рок да то учини. Како Јумер није успео да пронађе сведоке у одређеном му року, суд му је предложио да под заклетвом изјави да је заиста купио виноград као добро без власника. Јумер се сложио и заклео се у Бога. На основу тога суд је наложио Ивану да обустави све даље законске поступке поводом винограда.

Георгиева, Цанев, стр. 293

❓ Да си ти кадија, како би ти пресудио/пресудила у овом случају?
 Да ли је кадија заиста поверовао Јумеровој заклетви или је све ово намештено? Да ли знаш нешто о обичају заклинања у средњовековном праву?
 Да ли су кадије увек штитиле муслимане од немуслимана (раје)?
 Да ли су кадије увек доносиле правичне пресуде? Образложи своје мишљење користећи се двама наведеним текстовима.

II-16. Заједница на острву Миконос одлучује да протера кадију (1710)

Година 1710, 9. септембар, Миконос Ми, потписани чланови заједнице Миконос, видели смо невоље и метеж које је наше острво претрпело од поштованог главног судије који тражи сваки начин да нас окриви, и с обзиром на све клеветање и све оно што намерава да нам уради, сакупили смо се, млади и стари, свештеници и народ и читава паства Цркве наше свете Богороди-

це, заштитнице овог острва, и сматрамо да је оправдано да се поменути судија удаљи с острва како би се окончали скандали и невоље; а читава заједница обећава да ће, уколико неко буде имао штете од овога, бранити и подржати тог човека пред сваким судом, што и потврђујемо потписима наших имена испод.

[Потписи]

Zerlentou, стр. 67-68

❓ Шта мислиш, да ли су становници Миконоса довели себе у опасан положај тиме што су се побунили против кадије? Зашто су они то учинили?

II-17. Пресуда против коџабаше Тодоракија из Самакоџука (1762)

Пресуда кадијиног помоћника (наиба) Мидијске нахије:

Пошто се хаџи-Ибрахим представио, и пошто се показало да има право да убира џизју (главарину) за Цариград и околне округе, испричао нам је како је у Мидијској нахији, која припада једном од тих околних округа, у селу Самакоџук, које припада Мидијској нахији, извесни зимија (поданик немуслиман) по имену Тодораки, који је коџабаша за заштићену рају овог села, окупио око себе више од сто педесет људи и рекао: ми поданици Самакоџука нећемо да примамо позиве за џизју, нећемо ти дозволити да крочиш у наше село, па је тврдоглаво пружао отпор, и чак је ишао дотле да је ударио стражаре који су пратили поменутог тужиоца, и истрајавао у побуни, због чега су приходи за државну касу само делимично и непотпуно прикупљени. [Хаџи-Ибрахим] ме је замолио да издам царску наредбу којом ће се поменути зимија осудити на веслање на галији све док се не поправи. Нека ово буде моја писмена заповест: ако поново покуша да омете плаћање пореза које налаже Свети закон (шериијат), нека

буде силом доведен пред мој Царски суд [то јест у Цариград] и потом бачен на галију како би био истински кажњен.

Kal'a, стр. 177

Имај у виду да се спахија није жалио кадији него право Царском савету у Цариграду.

Како су се житељи Самакоџука опирали утеривачима пореза? Какав је став заузео султан по том питању? Да ли Тодораки има изгледа да избегне казну?

II-18. Османска повеља којом се штите манастири у Босни (1785)

Пашина бујрунтија

Вама, господо кадије, који се налазите у покрајини Босни, вама, заповједници, и вама, харачлије, даје се на знање на који су начин редовници трију самостана [Крешево, Фојница и Краљева Сутјеска] слободни и изузети од било каквог јавног пореза,

главарине и других [намета] снагом узвишене повеље и племенитих фермана који се налазе у њиховим рукама. Ви никад нећете допустити да их нетко, супротно горе споменутој узвишеној повељи и другим племенитим исправама, злоставља или узнемирује тражењем харача, било у њиховим самостанима а исто тако и кад се налазе у одговарајућим засеоцима, селима или нуријама покрајине Босне, били они на цести или у свом стану. Ви ћете их према одредби племенитог фермана заштићивати и бранити у сваком сусрету и поступат ћете према садржају ове бујрунтије чувајући се, што више можете, да учините нешто противно овоме. Тако заповиједам.

Benić, стр. 303

Крајем XVIII века, када је централна власт у провинцијама већ била слабија, поданици су од локалних власти често тражили посебне повеље.

Упореди привилегије наведене у текстовима II-13 и II-18.

IIд. Покрајине и вазалске државе

II-19. Одредба о статусу Дубровника, потврђена и ахднамом Мурата III (1575)

[...] Својевремено је кнезовима и властели Дубровника, због послушности и покорности, оданости и части коју су показали у време мојих покојних величанствених предака, нека Бог осветли доказе [њихове величине], додељена повеља.

[...]

Сваке године ће, у складу са старим обичајем, послати дванаест хиљада пет стотина златника [filori], које су одвајкада слали нашем Двору, седишту славе, преко својих посланика.

Више пореза (харача) од наведених 12.500 златника неће се тражити. Моји намесници (санџакбегови), службеници (субаше), ти-

марници, укратко, сви који стоје у сенци моје моћи неће чинити нажао њиховој земљи и поседима, њиховим тврђавама и њима самима.

Исто као што су њихов град и земља и раније били безбедни иштићени, тако ће бити безбедни и заштићени и надаље.

Из суседних земаља свако, био непријатељ или пријатељ, копном или морем, сме да дође у њихов град и оде из њега; нико то не сме да забрани нити да се меша у то. Њихови трговци смеју да тргују у мојим земљама које су под [Божјом] заштитом; могу да долазе и одлазе. Нико не треба да се меша у оно што им припада (ствари, животиње и друга добра), нити да их омета. И не смеју да наплаћују путарину.

Biegman, стр. 56-57

? Које је обавезе имао вазалски Дубровник? Шта мислиш о посебним одредбама везаним за трговину и трговце? Да ли су оне користиле само Дубровчанима или су и Османлије имале неке користи од тога?

II-20. Ахднама⁵² Ахмеда I за Трансилванију (1614)

Овим обећавам и заклињем се [...]: докле год су поменути кнез (бег) и војни заповедници и други великодостојници Горње Угарске поданици моје Високе порте, и то искрено, с вером и чашћу, докле год су пријатељи мојих пријатеља и непријатељи мојих непријатеља, и докле год делају заједно и у договору с поменути Бетленом Габријелом,⁵³ и труде се да отерају и сатру непријатеља који би с било које стране могао да нападне Трансилванију, а да би доказали да су одани и покорни, послаће ове године, својом вољом и сложено, своје дарове [peşkeş] мојој Царској порти, према богатству и могућностима које има њихова земља;

Дотле ћу их ја, за узврат, штитити на сваки начин од њихових непријатеља, кад год се укаже потреба за мојом помоћи и подршком; све тврђаве и градови, као и све земље у њиховом поседу остаће, одсад па надаље, у њиховим рукама, и у то се неће мешати апсолутно нико: ниједан беглербег нити бег који мени служи, нити врховни заповедник моје војске.

Њихови се обичаји и ред и правила и вера ни на који начин неће мењати, као ни обичаји које негују вековима; нико не треба да им се меша нити да им чини зло, већ да их остави да живе мирно под окриљем правде.

[...] А од поменуте земље нећемо тражити порезе веће од досадашњих.

Gemil, стр. 165

? Какве је обавезе имала вазалска држава?

Прокоментариши онај услов „докле год су пријатељи мојих пријатеља и непријатељи мојих непријатеља“.

II-21. Аутономија Молдавије (1716)

Молдавски кнежеви били су лишени права да објаве рат, да склопе мир, потписују уговоре, шаљу гласнике кнежевима суседних земаља у вези с државним пословима, иако им је била дата сва слобода и готово иста овлашћења да доносе законе као и некад, да изричу казне, да подигну неког до положаја бојара⁵⁴ или да му одузму ту почаст, да наметну порезе и чак да именују епископе, и још сличних овлашћења. А власт кнежева не протеже се само на угледнике и становнике Молдавије већ и на турске трговце и друге људе разних сталежа докле год бораве на његовој територији: њихов живот и смрт у његовим су рукама [...], сви цивилни и војни великодостојници у његовој су милости: он даје онима који су му драги, узима од оних који му се не допадају. А у том чину давања кнез не мора да се обазире ни на каква правила. [...] Кнез има исту власт не само над припадницима нижег свештенства него и над митрополитима, епископима, архимандритима, игуманима и свим припадницима цркве ако би чинили неправду или нешто што шкоди народу или би ковали завере против кнеза или државе. Кнез тада може, без икаквих препрека и без сагласности цариградског патријарха, да их уклони с положаја (у цркви, али не и у свештенству) и чак да их, уколико прилике то налажу, казни смрћу [...].

⁵² Ахднама је повеља коју султан издаје немуслиманској држави с којом је склопио мир. Њу нису добијале само „типичне“ вазалске државе, него и Млетачка република, Пољска и друге. Османлије су дуго избегавале праксу формалних билатералних уговора, које издају и потписују обе уговорне стране; међутим, и о одредбама ахднаме договарале су се обе стране пре него што би потписале формални документ.

⁵³ Кнез Трансилваније 1613–1629.

⁵⁴ Бојар је била и титула угледника и назив службе.

Па ипак, он нема исто тако велику моћ над иметком становника Молдавије. Тачно је да, без обзира на висину пореза неметнутих земљи, нико не би могао да се опире његовим наредбама или да се оглуши о њих а да не ризикује да изгуби главу; међутим, и он сам је, са своје стране, принуђен да османском двору пријави шта је прикупио. Чак и кад би га неко потказао великом везиру да је пролио крв невиних, и иако нико не би могао да му суди, он би опет био у великој невољи ако би се цела земља жалила на превисоке порезе. И кад би се показало да он јесте крив за то, био би кажњен изгоном или би му сва имовина била конфискована, пошто кнез може бити осуђен на смрт једино ако поведе буну или ако одбије да плати годишњи харач. Међутим, ни ова забрана није тако строга да се људи не би оглушавали о њу. Штавише, ако се кнез даровима умили везиру и његовом заменику [*kethüda*], ризничару [*defterdar*] и другима који имају утицаја на цара, он не мора да стрепи од притужби бојарâ или чак читаве земље, пошто нема те ствари коју бранилац не може одбранити пред турским судом ако су му само руке пуне дарова. И тако, како год Турчинова тиранија над Молдавијом била тешка, њен кнез опет може да чини што год му воља а да ничег не мора да се плаши: нема никога ко се може одупрети његовој вољи а да не буде кажњен.

Cantemir 1973, стр. 127-128

Димитрије Кантемир (1673–1723) у два наврата је био молдавски кнез (1693. и 1710–1711), а кад је његова побуна против Османлија 1711. доживела неуспех, морао је да побегне у Русију. Пошто је већи део младости провео у Цариграду, постао је један од највећих европских познавалаца Османског царства и написао, између осталог, историју Османског царства и једну расправу о муслиманској вери. *Опис Молдавије* написао је на латинском, пошто је то дело било намењено западној публици.

⁵⁵ Константин Маврокордат (живео 1711–1769) био је један од најистакнутијих представника православне грчке елите у Цариграду, такозваних Фанариота, у XVIII веку. Између 1730. и 1769. владао је Влашком шест пута а Молдавијом четири пута. Изузетно образован, укинуо је кметство и предузео многе друге реформе у духу просвећеног апсолутизма.

❓ Да ли се Димитрије Кантемир слаже с проширењем овлашћења молдавских кнежева или не?

Које су добре а које лоше стране живота у вазалској држави, у поређењу са животом у „обичној“ османској провинцији? Како се статус државе одражавао на поједине друштвене групе?

II-22. Француски путник Флаша о посебном статусу влашких кнежева (1741)

Приметио сам у Букурешту нешто што ми је изгледало веома чудно. Иако султан располаже овом кнежевином по својој милости, Турци овде немају ниједну џамију и нису под кнежевом влашћу. Они само признају власт султановог „намесника“, и једини он има право да их казни. Па ипак, с Румунима, Грцима и другим хришћанским народима ствар је друкчија: војвода или „господар“ Влашке може деспотски да управља њиховим животом и иметком, осим ако се његове мере и одлуке не косе са султановим, пошто он у потпуности зависи од њега, и кад год закасни с данком који дугује Порти или не испуни своје обавезе према њој, он мора бити спреман на то да ће бити свргнут с престола или да ће можда чак и без главе остати. Он је више намесник него што је владар. Војвода Константин [Маврокордат]⁵⁵ заслужио је бољу судбину; све би земље биле срећне да имају таквог владара.

Călători, IX, стр. 257

❓ Каква су ограничења важила за Османлије у вазалским државама? Упореди текстове из овог одељка с текстовима из одељка I-8.

Табела 2: Територијална подела у Османском царству (XVI век)**А. „Главне“ османске покрајине (ејалети, звани и ливе или вилајети)**

- њима управља беглербег, врховни војни и световни старешина покрајине
- деле се на неколико санџака, којима владају санџакбегови, а које, опет, чини неколико каза, којима владају кадије
- већи део земље подељен је преко тимара (феуда)
- у ове покрајине спадају, на пример, Анадолија, Румелија, Будим, Кипар и др.
- особеност: махом су то мањи региони и заједнице који уживају посебне привилегије или локалну самосталност (на пример, манастири на Атосу и Синају, неколико планинских или острвских заједница у Црној Гори, Албанији, Грчкој и др.).

Б. „Други појас“ османских покрајина

- ејалети којима управљају старешине које је именовао султан
- углавном организоване у складу с посебним финансијским системом (систем салијане; само делимично интегрисане у систем феуда или сасвим ван њега)
- у ове покрајине спадају, на пример, Египат, Багдад, Басра, Тунис, Јемен и др.
- особеност: ретко кад ејалети, чешће санџаци; у неким се власт могла и наследити (примери: Лахса, Адана под породицом Рамазан, неколико курдских санџака, Видин у XV и XVI веку под породицом Михаилоглу, и др.).

В. Муслиманске вазалске државе

- државе које су признале османску власт али су задржале своју традиционалну организацију; ипак, султан је могао да одлучује о именовању њихових владара
- овакве државе углавном су имале велик политички, војни и/или симболички значај за Османско царство, и добијале су од њега разне видове финансијске помоћи
- у ове државе спадају, на пример, Кримски ханат, шерифат у Меки и др.
- особеност: 1590–1603 и Персија је плаћала данак Османском царству, али није трајно била његов вазал.

Г. Хришћанске вазалске државе

- државе које су признале османску власт, плаћале султану данак, морале да се повинују османској политици, али су сачувале аутономију и традиционалне хришћанске институције (тј. нису морале да прихвате муслимански/османски закон)
- у ове државе спадају, на пример, Дубровник, Влашка, Молдавија, Трансилванија, Грузија, Хиос (до 1566. године) и др.
- особеност: неке хришћанске државе плаћале су данак или само за део територије (на пример Венеција за Кипар 1517–1570; Хабзбурговци за Горњу Угарску 1533–1593) или као „заштиту“, како не би биле пљачкане (на пример Пољска и Литванија Кримском ханату, а повремено и Османлијама), али су задржале политичку независност.

ТРЕЋЕ ПОГЛАВЉЕ

Верске институције, верске заједнице и верски обреди

У Османском царству живели су људи најразличитијих вера. Верност исламу подразумевала се и код султана и код елите, али једнако је важно било интегрисати у државу и поданике који нису били муслиманске вере. Осим тога, верска разноликост била је далеко израженија у југоисточној Европи него у блискоисточним или афричким покрајинама Османског царства.

У овом поглављу покушаћемо да објаснимо какву је улогу вера имала у животу народа у југоисточној Европи током османске владавине. У политичком смислу, вера је била пресудна: друштвена структура у Османском царству почивала је на подели на муслимане и немуслимане, а међу поданицима који нису били муслиманске вере било је православаца, Јевреја, Јермена, итд, и они су чинили милете, заједнице. Интересе и потребе ових заједница заступале су њихове верске институције. Православна црква одржавала је посебне односе с османским властима, али су и верски поглавари других вероисповести сарађивали с османском државом. Па ипак, за већину људи религија је мање била питање политике и институција, а више ствар вере и односа с богом. Верски обичаји били су у самом срцу свакодневице за велику већину људи, па смо за ово поглавље одабрали неке текстове који управо о томе говоре.

У већини текстова помиње се и веома контроверзно питање верске толеранције у Османском царству. Многи историчари инсистирају на томе да је Османско царство било муслиманска империја, те да су у њој хришћани тлачени по верском основу. Други историчари пак скрећу нам пажњу на то да су се у исто то време и по Европи водили верски ратови и да су нехришћани могли да бирају између покрштавања и исељавања, док су Османлије биле далеко толерантније, јер су дозвољавале својим поданицима хришћанима да задрже своју веру, и да су чак и избеглице друге вере примале раширених руку. Иако у оба ова става има понешто истине, они су ипак идеолошки обележени и јако поједностављују историјске чињенице. Текстови које наводимо на крају овог поглавља можда ће помоћи ученицима да схвате колико је заједнички живот толико различитих религија био комплексан, какве су биле размере дискриминације у југоисточној Европи, те да то ставе у шири, компаративни оквир.

IIIa. Муслимани

III-1. Натпис на порталу Сулејманове чамije у Цариграду (половина XVI века)

[Султан Сулејман] мио Богу, господар величанства и свемоћи, творац света, земље и власти, [султан Сулејман] који је његов роб, силан божанском снагом, калифа што Божју милост зрачи,
Он који испуњава наредбе Тајне књиге и спроводи њене одредбе у (свим) настањеним деловима земље,

Који је, уз помоћ свемогућег Бога и своје победоносне војске, освојио земље на истоку и на западу, господар светског царства, сенка Божја над свим народима, султан султана Арапа и Персијанаца, објављивач царских закона [*капил*], десети од османских хакана,
Султан, син султанов, султан Сулејман-хан, [...] Нека султанат његов потраје за сва времена!

Imber, стр. 75

❓ Објасни однос између Бога и османског владара. Да ли је владар (и многи владари који су тврдили да њихова власт потиче од Бога) био истински верник или је само покушавао да манипулише својим поданицима? Какву је улогу у том случају имала улема?

III-2. Димитрије Кантемир о муслиманским молитвама

Мухамед је наредио молитву пет пута у 24 сата, било у јавности, било у осами [...]

Кад се моле, они се веома брижљиво старају за четири ствари: 1. да се оперу; 2. да ове молитве изговоре у наложеном времену, јер ако их изговоре пре или после правог времена, сматрају да ће им молитве бити узалудне и да се неће допасти Богу; 3. да место на ком се моле буде чисто, а ако сумњају у његову чистоћу, онда под ноге морају да простру мали ћилим или свој огртач; 4. да се окрену према оси север-југ, коју они зову кибла [*kibla*], а за коју кажу да гледа ка храму у Меки. [...]

Кад се моле, они се поклоне неколико пута, клекну, дотакну тле челом, устану и моле се. [...]

У великим богомољама, џамијама, они своје место не уступају ником, па ни самом султану, већ свако остаје на месту које је првобитно заузео и нико га не дира. А пре но што се молитва заврши забрањено је да се изговори иједна реч или начини и најмањи покрет (мили Боже, колико су они у овом погледу побожнији од хришћана, и колико ревностије поштују Бога!), или да се пљуне или накашље, осим ако вас нужда притера, али и тада треба да пљунете у марамницу, јер они сматрају да је неприлично пљунути или усекнути се на чистом месту.

Петак. Петком, који се на језику Курана зове џума (а што значи окупљање или дан

сабора), после подневне молитве, у великим богомољама (које они зову султанским) проповедници држе веронаук два или три сата. Они објашњавају текст Курана, неку тему коју су претходно одабрали. Томе они додају лепе говоре, понекад моралистичке, већ у зависности од прилике, и украшене стилским фигурама, тропима и метафорама и другим реторичким средствима. У време мира додају неку реч о остварењу правде, о томе како се државна управа стара о својим поданицима, о Божјој милости и о осујећивању непријатеља, његовог напредовања и намера. А уколико су у рату, или уколико се рат управо спрема, султан проповедницима наложи да причају и чешће, да покажу народу и да га увере у то да се у рат против непријатеља креће по Божјој и Пророковој заповести, не за земаљска блага, не за некакву добит или славу и људску похвалу, већ само зарад ширења вере, за славу Божју и на корист читавог муслиманског народа, а и других.

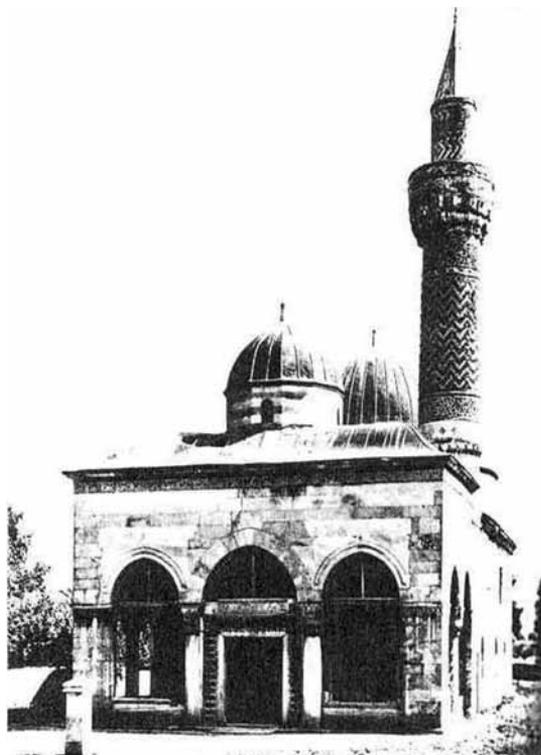
Cantemir 1987, стр. 289-295

Овај исечак потиче из Кантемирове расправе о муслиманској вери, написане током избеглиштва у Русији (1711–1723), у којој он подробно излаже оно што зна о османском друштву, које је упознао током више од двадесет година живота у Цариграду пре 1710.

❓ Којих су се правила муслимани морали придржавати током молитве? Пронађи један аргумент који говори у прилог томе да је заједница муслиманских верника [*umma*] демократска по својој природи. Да ли је оправдано мешање политике у верску сферу? Наведи аргументе за и против. Да ли и у другим друштвима постоје примери за такво мешање? Да ли до њега долази и у друштву у ком ти живиш?

► **Сл. 11. Џамија у Изнику (Никеја) из XIV века**

Lewis, стр. 294

► **Сл. 12. Сулејманија (Сулејманова џамија) у Цариграду (1550–1557)**

Фотографија Хелене Филон

❓ Упореди ове две џамије. Да ниси имао/имала податке о времену у ком су настале, како би могао/могла да закључиш која је старија а која новија?

III-3. Како један муслиман објашњава везу између Бога и кише (1779)

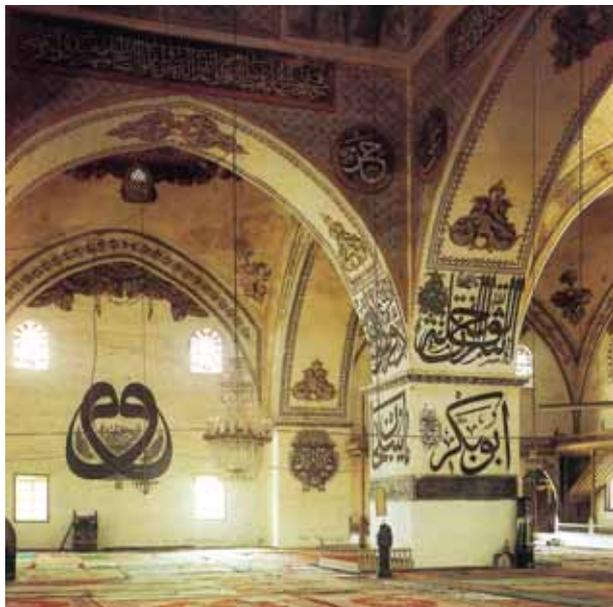
Кише није било три или четири месеца, па су се у свим џамијама у Сарајеву често држале дове, молитве за кишу. Али за све постоји неки разлог, јер Бог не мења своју одлуку, а узвишени свет духа повезан је с нашим. Ако киша падне, за то постоји други разлог, познат звездознанцима, па су молитве за кишу само знак покорности и служба Богу, а не главни разлог из ког киша пада. Јер кад би свака молитва била услишена, свет би пропао, а нама тајне не би биле обзнањиване. Али, кад се време кише приближи и неко се помоли, људи онда кажу да је он добар човек и да ће му молитва бити услишена. А ја, грешник и сиромах, чуо сам пре скоро месец дана од једног звездознанца да ће за месец дана, што значи сада, звезде стати тако да ће се 'двери отворити', то јест да ће киша пасти – и тако и би. И тако су онда неке незналице стале саме да изводе закључке, што није грешно, али није ни од неког значаја, јер биће како Бог хоће, а не што ми хоћемо или нећемо.

Башескија, стр. 235

🔑 Мула Мустафа Башескија (1731/1732–1809) провео је читав живот у Сарајеву. Био је имам и хатиб у Бозаци хаџи-Хасановој џамији, а касније је радио као писар (џатиб). Мула Мустафа је сачинио Хронику, одличан извор грађе о историји политичког и свакодневног живота у Сарајеву, Босни и суседним земљама. У овом тексту видимо да је Мустафа, у складу с интелектуалном климом у Европи XVIII века, био веома скептичан према раширеном сујеверју; међутим, та скептичност није га навела на то да посумња у Божју свемоћ.

❓ У шта заправо мула Мустафа Башескија верује? Да ли киша има природне или божанске узроке?

- Сл. 13. Орнаментални натписи из Курана у Старој џамији у Једрену (XV век)

Hegy, Zimanyi, сл. 90

- Сл. 13а. Хусеин-пашина џамија, саграђена 1569.

Касалица, стр. 76.

- Сл. 13б. Зидна декорација унутрашњости Хусеин-пашине џамије у Пљевљима

Касалица, стр. 77.

Хусеин-пашину џамију је 1569. године подигао Хусеин-паша Бољанић (умро око 1594). Рођен близу Пљеваља, био је босански, херцеговачки, мисирски (Египат) санџак-бег, као и везир Багдада. Џамија је била део његовог имања. Унутрашњост џамије, посебно шестоугаони михраб, богато је украшен флоралним и геометријским мотивима. Куран из 1571, ремек-дело исламске калиграфије, чува се у џамији.

- Сл. 14. Турска госпа на камили приликом ходочашћа у Меку

Hegy, Zimanyi, сл. 62

III-4. Муслиманска хетеродоксија – шале о бекташијама

Држао хоџа проповед у џамији и описивао Божју моћ и својства.

„Бог није ни на земљи ни на небу, није ни на десној ни на левој страни, није ни над морем ни у мору. Укратко, он се не показује у простору већ постоји само у срцу верником“, говорио је хоџа, на шта један бекташија не могаше више да се уздржи па рече: „О верници, молим вас да ме саслушате. Кад сам вам ја неки дан рекао да Бог није овде, ви сте ми рекли да сам постао неверник, а сад кад вам хоџа-ефендија каже да Бог не постоји, ви ни речи.“

Питали бекташију зашто је свет тако пун брда и долина, стена и планина, зашто није свуда раван и гладак, а бекташија на то одговори: „Па шта сте очекивали од нечега што је стварано само шест дана?“

Dursun, стр. 78

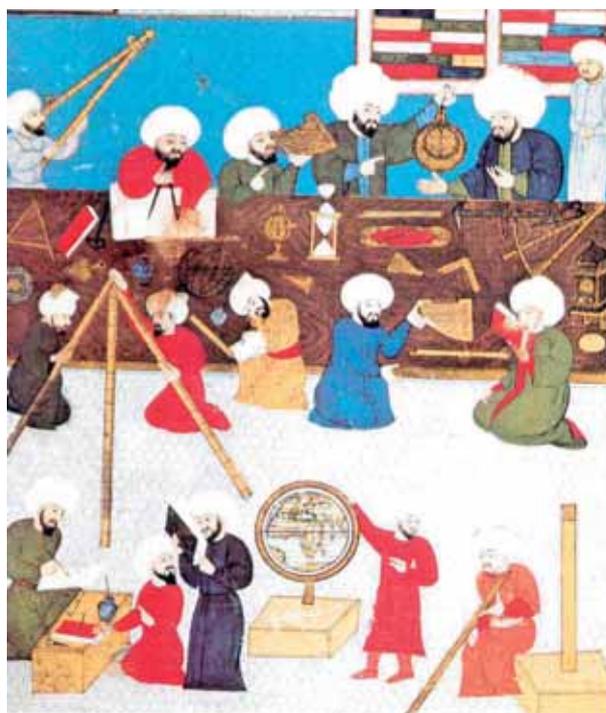
Кључ Бекташије су основале верско братство и позивале се на узор хаџи-Бекташа Велија, чувеног мистика и дервиша из XIII века. Иако званично веома блиски османским властима и веома утицајни међу јаничарима, бекташије су биле поборници исламског мистицизма (суфизма), и понекад су били ближи шиитској него званичној сунитској вери Османског царства. Бекташије су гајиле и специфично непоштовање према друштвеној хијерархији, али и према раширеним обичајима и обредима – и све је то нашло израза у безбројним шалама у којима је главни јунак анонимни бекташија, баба (отац или, понекад, дед), једна од најзначајнијих фигура у турском хумору уопште. Као и иначе код усменог предања, шале о бекташијама тешко је тачно датирати, и оне сведоче о различитим слојевима народног памћења.

? Шта мислиш о овим шалама? Да ли су оне подстрекавале људе на побуну против верских институција, или су то просто релативно безазлене приче, вентил за појединце који се не слажу са званичном вером?

Да ли су ти познати и неки други видови хетеродоксије у југоисточној Европи?

Да ли мистицизам може да постане субверзиван у односу на званичне верске институције?

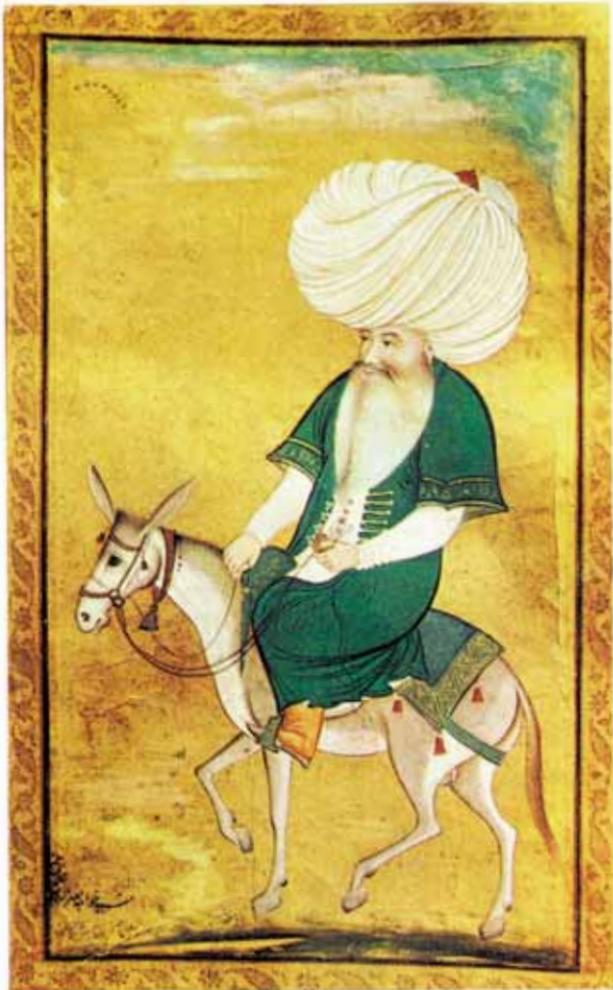
► Сл. 15. Астрономска опсерваторија у Цариграду (око 1580)

Lewis, стр. 200

? Које научне инструменте препознајеш? Које од њих користимо и данас? Зашто су на слици приказани само мушкарци? Зашто сви до једног носе браду? Да ли је у питању мода, нешто типично за професију или неки друштвени симбол? Мислиш ли да се на то питање може дати коначан одговор, или то треба да припишемо уметничковој машти? Како ти изгледа карта која је приказана на овој слици?

► Сл. 16. Народни јунак Насрадин-хоџа

Hegy, Zimanyi, сл. 75

❓ Знаш ли неке приче о Насрадин-хоџи? Како је он приказан у тим анегдотама?

Да ли су приче о Насрадин-хоџи популарне и у твојој земљи? Када су приче о њему први пут објављене на твом језику? Питај другове или родбину шта знају о Насрадин-хоџи.

III.6. Хришћани

III-5. Избор Генадија Схоларија за првог православног патријарха после освајања Цариграда (1453)

Трећега дана пошто је наш град пао, султан је прославио победу уз велику радост и весеље [...]

Издао је наредбу да се изабере патријарх, онако како обичај и правила то налажу, пошто се наш патријарх упокојио нешто раније. Црквени великодостојници који су случајно били присутни и нешто мало припадника цркве и лаика одабраше Георгија Схоларија за патријарха и дадоше му име Генадије. [...] Наш обичај и традиционална церемонија налажу да хришћански цар дарује новог патријарха златним скиптром. Тако је овај нитков од султана покушао да се прикаже као цар нашега града и да опонаша наше хришћанске царе: позвао је Генадија на обед и разговор и дочекао га с великим почастима. Дуго су разговарали и султан му је дао свакојака обећања. Кад је дошло време да Генадије крене, султан му је дао онај драгоцени скиптар и замолио га да прихвати тај дар.

Melissenos, стр. 133-135

🔑 Пре него што је Цариград освојен, Схоларије је био један од предводника православног отпора Фирентинској црквеној унији (1439), по којој је византијски цар Јован VIII признао примат папи како би добио помоћ у борби против Османлија.

❓ Какав је интерес имао Мехмед II када је поставио Генадија за патријарха?

► **Сл. 17. Османска сребрна чинија с натписом на грчком, коришћена за православни црквени обред (XVI век)**

Музеј Бенаки у Атени

III-6. Француски путник Пјер Лескалопје о манастиру Св. Саве у Србији (1574)

Двадесет првог [марта] дошли смо у Увац, турску варошицу. Одатле видесмо манастир Св. Саве, манастир српских монаха и калуђера. Они су обучени у црно, говоре словенски и живе по грчким обредима. Привели су нас да пољубимо једну велику кост руке св. Саве, чије, кажу, имају цело тело. Видели смо Јевреје и Турке како ову кост љубе с истим поштовањем као хришћани и дају више милостиње. Ови монаси плаћају султану изванредан харач. Наш чауш нам је рекао да је један зао Турчин, који је једног дана дошао по тај харач, учинио калуђерима неко насиље и пао мртав на манастирским вратима. Дали су нам да једемо чорбе с уљем и празилуком, мало рибе и црног хлеба.

Самарџић, стр. 135

❓ Како су православци исказивали своју побожност? Да ли је то нешто специфично за православце?

Зашто су и припадници других вера указивали поштовање српским православним реликвијама? (Ово је, наиме, место које као култно походе припадници свих религија.) Знаш ли за неке сличне примере из неког другог краја света или из друге епохе?

III-7. Павле Алепски о молдавским црквама (половина XVII века)

У Вашлују се налазе палате [некадашњег кнеза Стефана Великог], његово купатило, његови вртови, а уз то и велика и висока црква с куполама које се дижу високо у небо. Свуда око ове цркве су сводови и полукружни лукови, а на њиховој унутрашњости су слике и иконе светаца. Код врата, над нижим зидом, Страшни суд насликан је у злату и лапису лазули, потом Мојсије како изводи Ану и Кајафу и друге Јевреје пред нашег Бога. Те слике су ружне. После њих долазе другачије слике: то су слике Турака с белим турбанима на глави, великим разнобојним кадифеним огртачима, дугих рукава и с дугим жутиим веловима, потом њихових дервиша, а иза њих и међу њима су ђаволи што их прогоне и ругају им се. Сотона је сасвим напред, са шеширом на глави. Један од ђаволова му се изругује и збацује му шешир с главе. И тако је осликана читава унутрашњост цркве.

Архитектура је прелепа. На своду главне куполе је лик нашег господина Исуса Христа [...]. Испред црквене капије је велико звоно.

Цркве у овој земљи имају три дела: први је спољни, с вратима, и он је предвиђен за жене; други део одељен је зидом и вратима, и он је предвиђен за вернике; а трећи део, такође одељен зидом и вратима, предвиђен је за кнеза и његову пратњу.

Čălători, VI, стр. 29

❓ Какву су улогу у верском животу Молдаваца имале фреске с Турцима? Како је могуће да су такве слике постојале у једној вазалској држави Османског царства? Да ли то можемо тумачити као израз верске толерантности Османлија?
Упореди хијерархијску структуру у унутрашњости молдавске цркве с описом муслиманске џамије у тексту III-2.

► **Сл. 18. Манастир Воронец у Молдавији (изграђен 1488, спољне фреске 1547–1550)**

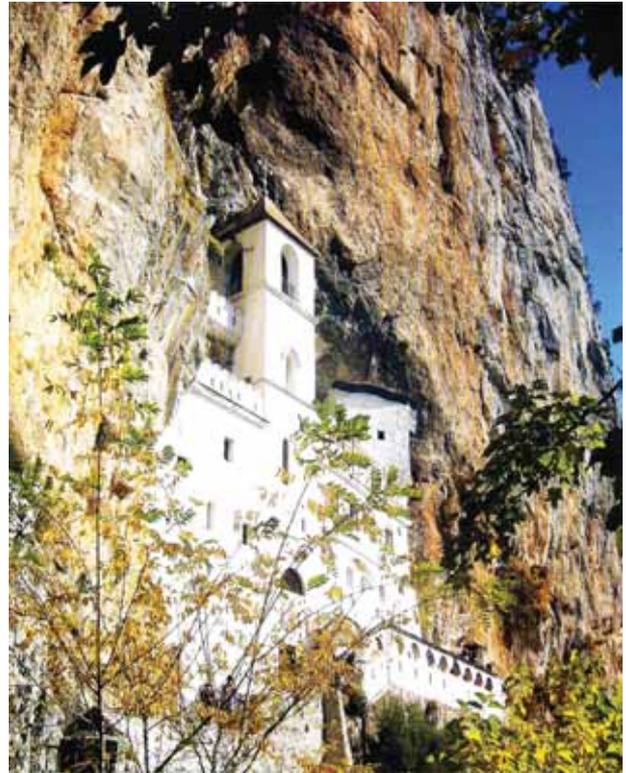
<http://www.users.cloud9.net/~romania/vor/Voronet.html>

► **Сл. 19. Тајна вечера – фреска из манастира Ставроникита, Света гора (1546)**

Koliopoulos-Chassiotis, стр. 169

► **Сл. 20. Манастир Острог у Црној Гори, 1650.**

Касалица, стр. 54.

Манастир Острог је око 1650. године подигао Василије Јовановић, херцеговачки митрополит (1610–1671). Постоји Горњи и Доњи манастир Острог. Горњи манастир, у природном удубљењу у стени, посебно је импресиван. У њему се налазе храмови Ваведења Богородице и Светог Крста. Манастирска светиња, ђивот Светог Василија, похрањена је у Храму Ваведења. Култ митрополита Василија вуче корене после његове смрти, када је проглашен за свеца. Манастир Острог је највеће ходочасничко место у Црној Гори, а поштују га и походе припадници свих вероисповести и грађани суседних земаља. Највећи број ходочасника је 12. маја, на Дан Светог Василија Острошког.

III-8. Козма Етолки позива хришћане да дају децу у школе

А ви, родитељи, дајте децу у хришћанску обуку, научите их да читају и пишу. Учините све што можете да оснујете школу, пронађете учитеља и платите га да вам подучава децу, јер велик је грех да их оставите следе код очију, неписмене; не трудите се само да им оставите блага и иметка да би после ваше смрти могли да једу и пију и да вас се сећају. Боље вам је да их оставите сиромашне и образоване него богате а неписмене.

Menounos, стр. 173

Козма Етолки (1714–1779) био је мисионар, нарочито активан у западној Грчкој и Албанији, али је имао и јаке везе са Светом гором. То што Козма инсистира на вези образовања и православне побожности типично је за почетке просветитељства у југоисточној Европи.

Да ли се слажеш с оним што Козма Етолки тврди, нарочито с оном последњом реченицом? Зашто Козма мисли да је образовање тако важно? Поразговарај с друговима о томе да ли су образовање и друштвени напредак повезани.

III-9. Кирил Пејчиновић о сукобима између сељана православне вере и њихових свештеника (1816)

Видим их по неким селима, бог да те сачува, веома је тешко! Не могу рећи ни да су хришћани ни да су неверници. Једу и пију на Велики петак и Суботу, уз часни пост [...], чине грехе, псују, туку се, а онда на Ускрс стану у ред да се причесте. А сиромаш свештеник, који се стара о осам села,

не зна куд би пре. Трчи од једног села до другог, а један иде за њим и носи му епитрахил и књигу.

Чак ми је и жао неких сиротих хришћана, јер морају да чекају свештеника све до поднева не би ли се причестили. И онда кажу, што ли свештеник касни, да није ово или да није оно. Неки кажу, дајте да га претучемо, па да више не касни. А неки, опет, који су мало имућнији (чорбације), кажу: „Ама не тако, ако га пребијемо, казниће нас, него боље да се сви овако окупимо, па да аги или паши однесемо овцу, па да тек онда пребијемо попа и избацимо га, па да нађемо неког другог, чак и ако живи подаље.“ А онда један још богаћнији сељак (кмет) каже за тог другог попа: „Пусти, и тај наплаћује превише. Овај, додуше, касни, али макар узме мање, а и пева џабе или уме да чека паре годинама. А онај други дође по новац са Турцима ако му не платиш одмах.“ И тако један каже једно, други каже друго, [...] и сви псују на свештеника који је њихов духовни вођа, који их је крстио у име Светог тројства и који их је венчао и који ће их и сахранити, који им је родитељ и више од родитеља. Они не држе пост и хуле на свештеника, и чекају причешће до поднева. А ја грешни и недостојни Кирил, који сам грешнији од свих њих и који сам починио грех самим тим што њих оптужујем, тако сам ја, грешник, видео њих да тако говоре, видео то, па ми се није допало, и зато им рекох: „Зашто бисмо ми хришћани чекали до поднева? Зашто не бисмо просто наломили хлеба и налили вина на хлеб, уместо што чекамо свештеника?“ А они ће: „Оно што нам поп доноси није хлеб и вино већ Христова крв. Зато чекамо до поднева, јер смо чули од старијих да без тога не може да се живи.“ А ја им кажем: „Ко вам је то рекао, свештеник?“ А они на то: „Ма какви, он нам још ништа није рекао, ово није ни прешло преко његових усана. Он радије пође с нама на свадбу, на излет, на игранку, у лов,

на забаву, у пазар, али што се веронауке тиче, нит ми шта питамо нит он шта каже.“ И тако ја грешан схватих да је кривица на обе стране: да је до хришћана, што не питају свештеника, и да је до свештеника, што им не исприча нешто, онолико колико зна и уме. И видим да он не мари много за обавезу коју је преузео и која му је дата.

Одбрани, II, стр. 14-16

? Опиши верска осећања сељана у овом тексту. У шта они верују? У чему се њихова вера разликује од званичне?

Зашто је то тако? (Због сиромаштва, не-образованости, због тога што су добро поразмислили о питањима религије?)

Зашто сељани тако критикују свог попа? Да ли је такав њихов став оправдан или није? Покушај да образложиш и један и други одговор.

IIIв. Јевреји

III-10. Писмо Исака Царфатија, рабина из Једрена, упућено Јеврејима у средњој Европи (половина XV века)

Браћо моја и моји господари, пошто сам се помолио Богу да вам пода мира, желео бих да вам испричам под којим су околностима млади рабин Залман и његов дружбеник рабин Давид Коен дошли мени. Испричали су ми сву патњу, тежу од саме смрти, кроз коју су прошли и још увек пролазе браћа наша, синови Израилјеви који живе у Немачкој: уредбе донете против њих, мучеништво, протеривања каква се одвијају свакога дана и због којих они морају да лутају од земље до земље, од града до града, бескрајно, без иједног места које би их прихватило [...]

А кад су стигли овамо у Турску, земљу на коју се Божји гнев није обрушио свом тежином, и кад су видели мир, спокој и обиље какво влада овим земљама, и кад су видели да је удаљеност између Турске и Јерусалима мала и да се може прећи копненим путем, обузе их велика радост и рекоше: нема сумње, кад би Јевреји који живе у Немачкој знали макар за десетину благослова којима је Бог обасуо свој народ Израилјев настањен у овој земљи, нема тог снега ни те кише, ни тог дана ни те ноћи које би их спречиле да дођу овамо. И замолили су ме да пишем изгнаницима, Јеврејима настањеним у Немачкој, у градовима Швапске, Рајнске, Штајерске, Моравске и Угарске, и да им испричам како је пријатна ова земља. [...] А кад сам схватио да они то чине без икаквог личног интереса, одлучио сам да одговорим на њихове молбе, јер ја бих волео да дам Израилју прилику да добије оно што с правом заслужује...

Shaw, стр. 31-32

После велике епидемије куге половином XIV века, прогањање Јевреја интензивирало се не само у Немачкој него и у већем делу западне и средње Европе. У основу тих прогона леже верске предрасуде, економска конкуренција и друштвена сегрегација, па су многи Јевреји били принуђени да прибежиште потраже у безбеднијим и мање насељеним земљама, као у Пољској и Литванији и у Османском царству.

Да ли иједна земља на свету може бити тако савршена како је то описано у овом тексту? Да ли је живот у Османском царству овде истинито описан? Да ли је аутор текста можда прећутао неке битне мане? Зашто покушава да привуче Јевреје у Османско царство?

III-11. Елија Капсали о богатству Јевреја у Османском царству за време владавине Мехмеда II

У првој години владавине султана Мехмеда, турског цара [...], господ надахну царев дух [...], и глас се пронесе његовом царевином и проглас:

„Ово је реч Мехмеда, цара турског. Бог, господар небески, даде ми царство у овој земљи и наложи ми да побројим његове људе од семена Аврамовог, слуге његовог, синове Јакова одабране, и да им дам земљу од које ће живети и да им пружим сигурно уточиште. Нека сваки од њих са својим Богом дође у Цариград, седиште моје царевине, и нек седи под својом лозом и својом смоквом са својим златом и сребром, иметком и стоком, и нек се настани на овој земљи и нек тргује и нек постане део ње.“

Јевреји се сакупише издалека и изблиза, из свих градова Турске, свак дође из свог дома; заједница се скупила у хиљадама и десетинама хиљада, и Бог им поможе с небеса, а цар им даде добра имања и пуне куће. Јевреји се ту настанише са својим породицама и размножише се обилато [...]

Пошто су се Јевреји бојали Бога, он им даде богатство, те се тако на месту где су некада, за време византијског цара, постојале само две или три заједнице, Јевреји размножише и бројаше више од четрдесет заједница, и земља им не даде да се населе заједно, толико је велико било њихово богатство. Тора и богатство и част увећаше се међу заједницама. У заједницама они славише Господа, источника Израилјевог, починитеља великих чуда. Запеваше небесима и благосиљаше Господа, све слуге Господње што стоје у кући Господњој у вечерњи час.

Shaw, стр. 30-31

Очигледно је да Елији Капсалију, који пише у XVI веку а описује догађаје из друге половине XV, није толико стало до историјске тачности колико до наглашавања традиционалног јеврејског морала. Зато он у свом тексту често цитира места из Старог завета (на пример, из Књиге постања 13:6, 34:10, Изласка 1:7, 1:21, Псалама 68:27, 134:1 итд).

Какве је намере имао овај писац, шта је хтео да постигне овим текстом? Како је повезао две вере? Какву улогу Аврам има у исламу, а какву у јудаизму?

На основу чега бисмо могли закључити да је говор који Елија Капсали приписује Мехмеду II историјски нетачан?

III-12. Јеврејски месијанизам: случај Сабатаја Зевија (1666)

[...] прелазимо на следећу [годину, 1666], за коју ћемо вам испричати кратку причу Сабатаја Зевија, наводног јеврејског месију, који се најпре појавио у Смирни и тамо се издавао за њиховог месију, причао им о сјају њиховог долазећег царства, о снажној руци Божјој која ће их сакупити из свих крајева света. Он је био мешетарев син, рођен у Смирни, угледник који је течно говорио хебрејски и арапски, али како је прогнан због нереда у синагоги, лутао је неко време Грчком и дуже време проборавао у Јерусалиму, где је упознао извесног Натана, лукавог софисту, који се па прогласио за Сабатајевог пророка и дрско предсказао да ће се месија годину дана од 27 дана месеца кислева појавити пред Великим господарем⁵⁶ да припреми све

⁵⁶ Тако су Европљани звали османске султане, а то је у то време био Мехмед IV (1648–1687).

за његов долазак. Кад је стигао у Смирну и јавно се стао издавати за месију, сачинио је објаву свим народима јеврејским у то име. Но, [...] неки његови сународници супротставилише му се као уљезу, али он је само терао по своме и потом обзнанио да га је Бог позвао да походи Цариград, где ће највећи део његовог посла и бити обављен. Међутим, чим је стигао, везир⁵⁷ закључи да је најбоље да га баца у мрски затвор, одакле га је касније послао на Дарданеле; Јевреји из најудаљенијих крајева похрлише ка њему у великом броју, а он је имао довољно времена да осмисли свој нови метод и ритуал. Како су се Јевреји све више и више залуђивали њиме, и како је Велики господар у међувремену добијао разне вести о њиховом лудилу, он наложи да му се овај доведе, и рече да му неће поверовати док му овај не покаже неко чудо, па нека Сабатаја онда скину догола, и нека стане као мета његовим спретним стрелцима, па ако стреле не прободу његово тело, он ће онда поверовати да је Сабатај месија. Но како Сабатај одби да прође ово искушење, морао је да постане мухамеданац не би ли спасао живу главу. Но већина Јевреја одбијала је да поверује у то, него је тврдила да је то на земљи само Сабатајева сенка остала и да сад ходи седе главе и у мухамеданској одори, док су му се тело и душа винули у небо, те да сад тамо бораве док не дође време за остварење ових чуда; а кохамима⁵⁸ из Цариграда осудише ово веровање и наложише овима да се врате својој предачкој вери, како не би били изопштени.

Jones, II, стр. 175-176

❓ Који су били мотиви Сабатаја Зевија? Да ли је он стварно мислио да је месија? Шта мислиш о крају његове „каријере“, зашто је примио ислам? Зашто су Јевреји пошли за Сабатајем Зевијем? Да ли је такав покрет карактеристичан само за Јевреје? Знаш ли за неке сличне месијанске покрете и у твом народу? Шта мислиш о начину на који је султан поступио у случају Сабатаја Зевија? Шта је тиме хтео да постигне? И да ли је у томе успео?

► Сл. 21. Јеврејски лекар, француска гравира (1568)

Nicolay, стр. 182

⁵⁷ Фазил Ахмед-паша Ћуприлић, велики везир 1661–1676.

⁵⁸ Старији угледници јеврејске заједнице.

❓ Зашто је француски гравер и путник сматрао да треба да прикаже јеврејског лекара? Да ли су и друге етничке и верске групе у Османском царству имале своје лекаре? Да ли има неке везе између одежде јеврејског лекара и чињенице да су немуслимански били у подређеном положају, како нам то потврђују и текстови III-19 и III-20?

IIIг. Међусобни односи верских заједница и верска дискриминација

III-13. Верски дијалог током заточеништва Григорија Паламе (1354)

[Имам] започе речима да они [муслимани] признају све пророке, па тако и Христа, и четири књиге које је Бог послао,⁵⁹ а међу њима је и једно Христово јеванђеље. А за крај рече [...]: „а ви, зашто ви не признајете нашег пророка и зашто не верујете у његову књигу, кад је и њу Бог послао?“ Ја му на то одговорих: „И ви, као и ми, имате обичај [...] да без доказа не признајете и не прихватате ништа [...] За Христа, поред многих његових великих чуда, сведочи и сам Мојсије и други пророци; и он је једини, за читаву вечност, за ког чак и ви кажете да је реч Божја; и једини, за читаву вечност, ког је родила девица; и једини, за читаву вечност, који се вазнео на небо и остао бесмртан; и једини, за сву вечност, за ког се надамо да ће се вратити да суди живима и васкрслим мртвима – ја сад кажем само оно што и ви Турци признајете. Зато ми верујемо у Исуса и у његова јеванђеља. Али Мухамед, ми за њега не видимо да његови пророци сведоче о њему, он није

учинио ништа изванредно или вредно памћења што би нас навело на то да верујемо у њега. Зато ми не верујемо ни у њега ни у књигу која је његова. А имам беше погођен тим речима али узе да се брани: „У јеванђељима се помиње и Мухамед, ти си скратио његово сведочанство. Осим тога, он је пошао из источњачких даљина и дошао на запад као победник, као што видиш.“ [...]

„[...] Тачно је да је Мухамед, пошавши с Леванта, дошао на Понт као победник; али он је победио ратовима, мачем, пљачком, угњетавањем и убијањем; ништа од свега тога не долази од Бога, који је добар [...] Није ли Александар пошао са запада да би коначно покорио читав исток? И многи су други, у другим временима, кретали на походе и владали читавим светом. Али ником од њих ниједан народ није продао своју душу као што сте ви продали своју Мухамеду. И осим тога, [Мухамед је], иако је у исто време користио силу и налагао уживање, освојио само део света. А Христово учење, напротив, иако одбацује готово све сласти животне, закрилило је сав свет и владало међу онима који се против њега боре, и то без имало силе, а опет је увек побеђивало насиље које му се супротстављало, и та је победа поразила свет.“

На том месту ми други хришћани који су били ту, осетивши да Турке обузима бес, дадоше знак да прекинем свој говор. Но ја, да бих унео мало ведрине, рекох с благим осмејком: „Да се слажемо на речима, имали бисмо исту веру. Они који разумеју, разумеће и смисао оног што је овде речено.“ А један од њих на то рече: „Доћи ће време кад ћемо се сви слагати.“

Phillipidis-Braat, стр. 154-157, 160-161

⁵⁹ Петокњижје, Псалми, Нови завет и Куран.

Током времена које је провео у заточеништву (1354–1355), Григорије Палама (види објашњење уз текст I-6) водио је неколико теолошких расправа с муслиманима и Јеврејима, а међу њима су били Орханов нећак Исмаил и један учењак ког му је послао сам Орхан. У посланици својој браћи по вери у Солуну Григорије се присећа још једног разговора с једним имамом недалеко од Никеје. Иако је Палама непопустљив, он ипак помиње и неке аргументе које муслимани наводе против хришћанске вере и сведочи тако о комплексности верских односа на територијама које су Османлије освојиле.

Шта мислиш, зашто су османски Турци са својим заточеницима разговарали о верским питањима? Како ти изгледају аргументи наведени у овој расправи? Да ли би се њима могло објаснити то што је неки број људи примио ислам кад су Османлије покориле њихову земљу?

III-14. Заједнички живот различитих верских заједница у османским градовима (око 1600)

[Београд]

На обалама реке Саве постоје три циганске четврти [махале], а на обалама Дунава су три четврти у којима живе грчки неверници [Ромеји], као и Срби и Бугари. Тик уз тврђаву је и јеврејска четврт, а њени житељи припадају седморома караимским заједницама. Ту је и четврт у којој живе јерменски неверници, али Франака⁶⁰ и Угара нема, а нема ни њихових конзула. Остало су муслиманске четврти, тако да Мухамедови следбеници имају најбоље, најпространије и најпрозрачније делове

града, у његовим вишим или средњим деловима.

[...]

У Београду има двеста седамдесет⁶¹ џамија, али само се са султанове зове на молитву петком; а сад ћемо описати и везирске џамије и џамије домаћих велможа и угледника. [...]

[...] Цркава и манастира има девет, и тамо они упражњавају своју лажну веру. Ту су храмови грчки, јерменски, српски, бугарски и јеврејски, али нема кућа за идолопоклонство Франака или Угара.

[...]

[Сарајево]

Цркве. – Све цркве су мале, и немају звоно. Цркве српских и латинских хришћана у добром су стању, а и Франци и Грци одржавају своје обреде у њима. Постоји и једна јеврејска синагога.

Евлија Челебија, стр. 195-198

Упореди оно што Евлија Челебија каже о хришћанским црквама у Сарајеву с оним што Павле Алепски каже о молдавским црквама (текст III-7).

III-15. Односи између православаца, католика и лутеранаца у Бугарској и Влашкој (1581)

Ствари које је као закључак забележио папски нунције пошто је саслушао неке чињенице које му је неколико католичких трговаца саопштило о приликама у којима живе католици у Бугарској и Влашкој. Посета Силистри и Провадији, коју је наш владар одобрио писмима веома поштованог монсињора, [кардинала] од Кома од 11. марта 1581. Дана 5. децембра, представили су му се трговци из Дубровника [...] који

⁶⁰ Назив за све људе са запада Европе, и католике и протестанте.

⁶¹ Како је Евлија Челебија и иначе склон претеривању, овај број је сасвим сигурно превелик.

живе у месту на Дунаву званом Силистра, а које домаћи живаљ зове Деристор, два дана од Варне; земља се зове Добруџа, у стара времена звала се Мезија, а језик је бугарски или илирски. Њоме влада султан с друге стране реке, а пре поменуте земље је Влашка, турски вазал. Поменути Бугари су православци, имају своје цркве, свештенике и епископе. Кажу да католичких породица има свега десет, и све су Дубровчани. Они немају цркве нити ревносне свештенике, али су из Дубровника, заједно с овима што живе у Провадији, која је два дана удаљена од Силистре, довели човека званог отац Николо Година од Антиварија, човека велике учености; он овде служи шест месеци и има плату од сто талира⁶² годишње.

Питају да ли смеју да иду у православне цркве да се тамо моле и причешћују у свој својој усрдности; да ли смеју да се крсте код православног свештеника и да примају последњу причест у случају нужде, то јест ако дође мрети. Такође су питали да ли је исправно да се млади католик који је живео с младом православком и обећао јој да ће се оженити њоме и изродити децу с њом предомисли ако му је савест чиста. Такође су рекли да су с оне стране Дунава према Трансилванији наишли на многе немачке лутеранце у Влашкој који су увек били вољни да причају о вери и који деле бесплатне књиге о својој изопаченој вери [...] Силистра се налази на два дана од Провадије, и лежи на Дунаву. У њој има 1.500 хришћанских и незнабожачких кућа. Има осам католичких кућа, укупно 40 душа, све трговци из Дубровника, а у овом часу капелан им је брат Челестино, који има плату од 2.000 акчи годишње; они су добри хришћани [иако] немају цркве, већ Богу служе у једној соби. Обећано им је да ће смети да подигну кућицу која ће им служити као црква; немају другог Божјег службеника осим оног капелана, који овде

служи већ три године и сви о њему казују само добро; он служи шест месеци овде а других шест у Трговишту, у манастиру.

Călători, II, стр. 504

 Шта су католици у Бугарској и Влашкој питали папског нунција? О каквим конкретним проблемима сведоче та питања? Шта мислиш, шта им је нунције могао одговорити?

III-16. Фетва Ебус-сууда шиитима (половина XVI века)

Питање: Да ли је по Светом закону [шерияту] дозвољено борити се против следбеника Сафавида?⁶³ Да ли је онај ко их убија свети ратник и да ли је онај ко погине од њихове руке мученик?

Одговор: Јесте, то је велики свети рат и величанствено мучеништво.

Питање: Ако је дозвољено борити се против њих, да ли је то дозвољено само зато што су се они побунили и што су непријатељи [османског] султана над народом ислама, или зато што су потегли сабљу на војске ислама, или због нечег трећег?

Одговор: Они су и побуњеници и по много чему неверници.

Imber, стр. 86

 Ебус-сууд (око 1490–1574) био је учењак ког је султан Сулејман веома поштовао, и био је на положају шејх-ел-ислама, врховног поглавара и судије, готово три деценије. Његове пресуде (фетве) имале су великог утицаја на османско друштво.

 Шта нам ове пресуде откривају о границама муслиманске солидарности?

Упореди став Османлија према шиитима са ратовима који су се у XVI веку водили између католика и протестаната.

⁶² Велики сребрњаци из средње и западне Европе.

⁶³ Сафавидска династија владала је Персијом 1502–1736. и увела радикалну шиитску верзију ислама, која је током XVI века била изузетно популарна међу османским поданицима у Анадолији.

III-17. Царска наредба о забрани „франачког“ прозелитизма међу Јерменима у источној Анадолији (1722)

Јерменски патријарх Цариграда и провинција звани Јован поднео је молбу мојој царској палати да издам наредбу којом ће се спречити јерес франачког обреда, честа међу Јерменима у Ерзуруму, Дијарбекиру и Токату. Ствари се полако сређују, али су се неки франачки свештеници, прерушени у лекаре или већ нешто слично, настанили тамо и повезали се с богатим и угледним људима. Не слутећи ништа зло, угледници им повероваше да су лекари и стадоше да им помажу у свим њиховим намерама. Како патријарх каже, франачки свештеници тако непрестано изазивају мештане Јермене и изопачују их не би ли се ови прихватили франачког обреда. Он моли да се Францима забрани боравак на тим местима, било да се издају за лекаре било за нешто друго. А и несретне поданике треба заштитити од њихових провокација и оставити их на миру. Зато се овај царски ферман издаје у складу с овом молбом.

BOA, CA 3126

? Шта мислиш о томе што су и јерменски патријарх Јован и султан све западњаке називали Францима, без обзира на то што „јерес франачког обреда“ у ствари покрива веома различите вероисповести?

III-18. Османске власти у Босни пресуђују у спору између православаца и католика (1760)

Пошто смо зрело размотрили [ову] овако тешку ствар, напослетку смо преко посредника најавили свој долазак ђехаји-бегу [пашином заменику]. Он је допустио да дођемо к њему, па је декан с новоизабраним фојничким гвардијаном пошао до њега. Од њега је, међу осталим, морао чути ове задње ријечи: „Ако хоћете да

добијете парницу, најприје саспите двадесет кеса новца у државну благајну“ (то износи око двије хиљаде и шест стотина венецијанских златника). [...]

Видјели смо, дакле, да ће наша ствар безувјетно пропасти ако не даднемо овај претјерани износ новца. [...]

Стога смо се – прије суочења с нашим противницима на суду – састали с пашом и ђехајом. Обећали смо им – због такве и толико потребне обране – дати све оно без чега се они ни у којем случају нису хтјели смирити и заштитити нашу ствар. С друге стране, грчки⁶⁴ су достојанственици нудили том истом паши голем износ, заиста већи него што је био наш, да би им пресудио према одредбама [датим] у њиховом ферману. Будући да нисмо имали новаца, дали смо умјесто њих писмено јамство државној ризници и потписали се да дугујемо толико новца. [...]

Најприје је, дакле, судија прочитао повељу противника и размотрио у њој клаузуле и њезину бит. Затражили су затим и наше повластице, па су и њих исто тако прочитали, а на властито хатишериф с Милодражева (близу Фојнице), који је фратрима дат још кад су Турци освајали Босну. Затим су сравнили и испоредили клаузуле и бит докумената или царских повеља. Иза тога је [судија] упитао метрополита – шта он заправо тражи овом парницом. Он је одговорио: „Тражим од ових фратара да ме слушају и да ми се покоравују у свему што прописују и наређују повеље које је добростиво издао наш узвишени султан и које сте сада прочитали.“ Затим је исти судија упитао нашу странку: „Шта ви наводите као разлог да се не покоравате овоме што ваши противници од вас траже?“ – На тај упит одговорио је декан: „Има већ скоро триста година откако је узвишени султан Мехмед-хан покорио Босну, а ми с Грцима нисмо имали ништа заједничког, будући да су они једног а ми другог обреда, као што се то јасно разабире из овог хатишерифа и других исправа и повеља које су нам узвишени султани доброхотно подијелили.“ [...]

Кад је кадија то чуо, одмах је изрекао ову пресуду: „Патријарх и метрополит немају

⁶⁴ Овде у значењу православни.

никаква права над вама фратрима или над световњацима римокатолицима. Они од вас не могу и не смију захтијевати никаква новчаног намета, нити било чега другог, јер ферман не може бити изнад хатишерифа.“ [...] И тако се завршило ово суђење, с којег је метрополит (Бог је тако хтио) отишао посрамљен. *Није, брате, посла код Турака без јаспри* [новца]!

Бенић, стр. 187-190

? Упореди овај текст с претходним текстом о „јереси франачког обреда“: у оба случаја османске власти једва да су биле свесне разлика међу хришћанским вероисповестима. Да ли су исто тако једва правиле разлику и међу различитим верским струјама унутар ислама? (Исто се питање може поставити и о ставу хришћанских власти према разликама унутар ислама.)

Какви су односи владали међу двема хришћанским црквама у Босни? Кога су оне више поштовале, османске власти или „сродне“ хришћанске цркве?

Шта аутор овог текста приговара османским властима, а шта православној цркви?

III-19. Царске одредбе за немуслимане (1631)

У складу са светим законом [шеријатом] и земаљским законом, хришћани [кафир] морају бити препознатљиви по одећи и спољном изгледу као потчињени. Не смеју да јашу коње, да носе одећу од свиле и сатена или да носе крзна и шубаре. Њихове жене не смеју да носе одећу сличну оној коју носе муслиманке нити да стављају јашмаке⁶⁵ од персијског платна. Међутим, од неког времена, овај се закон није поштовао, па су хришћани и Јевреји, уз дозволу судија, почели да излазе одевени у раскошну и скупу одећу.

А што се њихових жена тиче, оне нису узмицале с плочника да би се склониле пред муслиманкама кад би их среле на тржници. У целини узев, и мушарци и жене носе далеко бољу одећу него муслимани, из чега се види да они себе уопште не сматрају потчињенима. Стога је од изузетно велике важности да се ове наредбе објаве још једном и да се спроведу.

Георгиева, Цанев, стр. 121

? Зашто су немуслимане подвргнути тако строгим правилима? И зашто су се хришћани оглушавали о њих? Шта мислиш, да ли се тако строге одредбе уопште могу спровести до краја у верски мешовитој средини?

III-20. Погубљење непрописно одевеног православца (1785/1789)

Исто тако, поменутог месеца [мухарема], 21. дана, кад је наш величанствени господар [султан Абдулхамид I] путовао прерушен, он је угледао једног Грка неверника. Грк је на себи имао жуте ципеле, кафтан цветног дезена, дуг огртач и капут опшивен крзном, као и шал. [Султан] на то позва џелата. Грка је требало обесити, али султан онда нареди да му се одруби глава.

Taylesanizade, стр. 419

? Упореди текстове III-19 и III-20. Какве су то злочине починили погубљени Грци?

III-21. Царска наредба о цркви у Станимаки, код Пловдива, изграђеној без дозволе (1624)

Намесник вакуфског села Станимаке обавештава нас у свом писму да су хришћани у том селу подигли велику нову цркву, украсили је мермером и другим драгоценостима, а против Светог закона.

Намесник је покушао да удовољи притуж-

⁶⁵ Јашмак је танки вео којим муслиманске жене покривају главу, лице до очију и груди.

бама муслимана, али није успео, па зато сада тражи царску наредбу којом би се наложило рушење поменуте цркве, пошто ће само рушење задовољити верске прописе који владају у овој земљи.

Примивши то, ја наређујем да испитате случај и постарате се за то да се новоизграђена црква заиста поруши, ако заиста јесте нова а не нека која већ постоји дуго. Такође вам наређујем да не дозволите никакав протест и никакву непослушност против Светог закона и моје султанске наредбе.

Георгиева, Цанев, стр. 120-121

❓ Које је аргументе власт користила да би оправдала рушење цркве у Станимаки?

III-22. Нетолерантност хришћана према људима који живе у браку с особом друге вере (Кипар, 1636)

Милу, син Андонија из села Челије у Тузланској нахији, каже: Досад сам, као и моји преци, и ја припадао хришћанској групи [милету]. Нисам постао муслиман. Ја сам неверник [кафир]. Кад сам желео да обавим наш лажни обред у цркви, монаси, који су нам уједно били и свештеници, спречили су ме да уђем рекавши: „Ти си се оженио муслиманком.“ И кад нестанем, вероватно ме неће сахранити по неверничком обреду. Желим потврду на којој ће се видети да сам неверник.

Jennings 1993, стр. 142

❓ Зашто је хришћански монах спречио Милуа да уђе у цркву и зашто је одбио да га причести?

Шта мислиш, шта су могли бити разлози томе? Да ли су они оправдани? Имај у виду да, према муслиманском закону, муслиманке нису смеле да се удају за немуслимане, док православни канон забрањује причест особи православне вере која ступи у брак с особом друге вере.

III-23. Одредбе о верском животу у Трансилванији (1653)

[Део I, одељак I]

Чл. 2. Четири су званичне вере, према правовањаним уредбама земље, и оне ће одсад увек бити званичне... ове званичне религије јесу следеће: реформистичка евангелистичка (у обичном језику звана и калвинистичка), лутеранска или августовска, римокатоличка, унитаристичка или антиринитаристичка, и њима се одсад гарантује слободно исповедање њихове вере на местима предвиђеним за то, а у складу са законима земље.

Чл. 3. Поред четири званичне религије, у питањима вере и религије ниједна особа, без обзира на друштвени положај, и ниједна група људи не сме да мења ишта или да уводи поделе, јер ће у противном бити проглашени неверницима [...]

Чл. 4. Јудаизам, почев од древних времена, не само што није спадао у четири званичне вере него је, напротив, био забрањен законом земље, уз претњу озбиљном казном, а у та времена они који су се дрзнули да се оглуше о закон па су проглашени кривима кажњавани су у складу са законима; овим се прописује да ће се за овај преступ кажњавати до века, баш као и раније [...]

Чл. 8. Одлучено је да нико не сме силом да натера заједницу, слуге, своје укућане или било кога над којим има власт да пређе у његову веру, било насиљем, било претњом насиља, нити ће земљопоседник друге вере смети да запоседне село или градску цркву, да доведе или наметне свештенике друге вере или да дозволи свештеницима своје вере да држе своје богослужење, и то ни у једној прилици; казна за то износиће 200 флорина⁶⁶ [...]

[Одељак VIII]

Чл. 1. [...] Народ Влашке није пописан у овој земљи, нити међу повлашћеним сталежима нити међу верама. Они који нису наведени под званичним верама [...] биће толерисани [...] за добробит земље.

Constituțiile, стр. 47, 49, 50, 58

⁶⁶ Флорин је испрва био златник који је краљевина Угарска ковала по угледу на фирентински новац. Међутим, у овом тексту не помиње се конкретно тај златник већ уобичајена монета краљевине Угарске и кнежевине Трансилваније у то време.

Constitutiones Approbatae, уставне одредбе, донео је Дијет (скупштина) кнежевине Трансилваније током владавине Ђерђа Ракоција II (1648–1660), и њима су у ствари систематизовани прописи који су у Трансилванији доношени од XVI века, понекад и раније. Имају виду да дискриминација није погађала само мањине, него и православне Влахе, који су у кнежевини Трансилванији чинили већину. Члан 4 не односи се на Јевреје већ на једну малу „пројеврејску“ групу, суботаре, који су се одвојили од званично признате Унијатске цркве.

❓ Да ли су сви житељи Трансилваније уживали једнаку слободу вероисповести? Наведи аргументе који говоре у прилог верским одредбама у Трансилванији XVII века и аргументе против њих.

III-24. Закључак бискупског синода у Стону, крај Дубровника, уперен против Јевреја (1685)

Ђавољи удови, они што су распели Христа, непријатељи кршћанског имена, отимачи, залуђивачи, они што попут гујаљутица сишу уљуђену човјечју крв, почели су се пред коју годину јатити у овој бискупији. Смјерно се молим божјој праведности нека их из небеских облака, у облику праведног сунца, потпуно уништи. Колико је до нас, налажемо свима који подлијежу нашој бризи нека се под пријетњом казне изопћења [...] не усуде са Жидовима дијелити стан у кућама гдје живе, нити преноћити, нити служити им у кући, без нашег писменог допуштења. Клоните се, синови моји, и самог разговора с њима, осим при тргованју и стварима које се не дају избјећи. Знајте да су они непријатељи Крстова крижа, а ви, јер сте удови Крстови, одбијајте од себе удове ђавла.

Stulli, стр. 31

❓ Шта су заправо оптужбе против Јевреја наведене у овом тексту? Каква су ограничења бискупи покушали да наметну Јеврејима?

III-25. Привилегије за једног Јеврејина у Дубровнику (1735)

[...] како Симон син Витала Витали јест прави и истински подложник ове Републике, и зато му је допуштена сва привилегија и милост које уживају ини наши подложници, и жудећи ми [желимо] да је удионик од свијех онијех милости које уживају наши подложници у којој ма драго страни свијета.

Stulli, стр. 41

❓ Упореди ове привилегије с текстом III-24. Како то да у ставовима ових двеју власти постоје тако драстичне разлике?

III-26. Мучеништво св. Киране у Солуну (1751)

То би јаничари радили дању. А ноћу би је стражар обесио испод пазуха, иако су јој руке већ биле у ланцима. Узео би штап који би му се нашао при руци и тукао је немилосрдно све док се не би уморио, а онда би је оставио да виси по зими, пошто је тад била зима. Један је хришћанин то видео, па би сачекао прави час, и кад би видео да је стражара прошао гнев, пришао би му и замолио за дозволу да је спусте. А светица је била тако стрпљива, тако спокојна и тиха да се чинило да не пати она него неко други, и сав њен дух и њена свест били су на небу. Било је у затвору и других хришћана, и Јевреја и неколико Туркиња, заточених због нечасних радњи. И они су оптуживали стражара да је немилосрдан, да се не боји Бога кад тако мучи жену која му ништа на-

жао није учинила. А тај хришћанин само је непрестано подсећао стражара на Божји суд (пошто се није нимало устезао пред њим) [...] Говорио је то све не би ли га умирио и спречио га да злоставља светицу онако. Али Сотона је стражару дао срце од камена, и колико год га ови преклињали, он ју је само још више мучио. Јаничари који су је мучили више пута су хтели да је натерају да једе како не би умрла. Понекад би јој дали грожђице, понекад датуле. Али светица је одбијала да једе, па су они покушали да јој отворе уста силом, али нису успели.

Synaxaristis, стр. 336-337

Кирана, девојка из села Авусоке, недалеко од Солуна, опирала се османском јаничару који је хтео да је заведе. Како би је сломио, јаничар ју је заточио и мучио. Одлучивши се на гладовање, Кирана је умрла у солунском затвору 28. фебруара.

? Да ли је Кирана, будући хришћанка, била у горем положају него што би то била муслиманка која се опире јаничару? Шта мислиш, зашто су други заточеници хтели да помогну Кирани? Да ли су верске разлике ту биле икаква сметња? Знаш ли и за друге примере људске солидарности која се не обазире на верске разлике? Зашто је Кирана одлучила да гладује?

? **Општа питања за одељак III-г.** Прокоментариши ову специфичну мешавину верске толеранције и верске дискриминације на почетку новог века. Упореди ситуацију у Османском царству, у Трансилванији и у Дубровнику. Да ли се она и како разликује од ситуације у данашње време?

► **Сл. 22. Вазнесење Христово, османска минијатура (1583)**

Nicolay, стр. 182

? Како је Исус представљен на овој османској минијатури? Зашто? Да ли си видео/видела неке друге слике с Христовим вазнесењем? Упореди их.

ЧЕТВРТО ПОГЛАВЉЕ

Типични представници друштвених група и свакодневни живот

Према званичној идеологији Османског царства, статус друштвених група зависио је од њиховог односа према држави. Друштво је било подељено на владајуће групе и на „стадо“ обичних поданика. У владајуће групе спадали су војници (аскери), учењаци (улема) и писари (ѓатиби). Сви су они, свако у свом домену, служили султану, па су стога били изузети од плаћања пореза. По правилу, то су били муслимани, али забележени су и случајеви војника и писара друге вере. „Стадо“, рају, чинио је највећи део становништва, и то су били и муслимани и немуслимати, и људи са села и људи из града.

Но, друштвена стратификација била је далеко комплекснија. Због верских и професионалних разлика, различитог места становања и етничке припадности, као и пола, старосне доби и неједнаке расподеле богатства, с временом су и унутар сваке групе настајале разлике. У овом поглављу трудићемо се да макар назначимо те групе и да навестимо њихову шароликост, а јасно је да никако нећемо моћи да дамо потпуну слику о комплексном османском друштву.

Ипак, наш главни циљ није толико да опишемо друштво као нешто сачињено од посебних слојева и статично, колико да расветлимо неке аспекте свакодневног живота и комуникације међу људима. Нарочиту пажњу посветили смо односима у пограничним зонама, примерима беспштедне борбе, као и примерима заједничких навика и послова и међусобне помоћи. У последњем одељку рећи ћемо нешто о улози жене. Наиме, у османско доба, као уосталом и данас, жене чине половину становништва, а ипак су, у муслиманском колико и у немуслиманском окружењу, биле потчињене мушкарцима и начелно искључене из јавног живота. Зато о женама постоји далеко мање извора, и зато о њиховом историјском значају једва да и можемо стећи праву слику. Међутим, треба имати у виду да су жене рађале децу и васпитавале је, и да су оне практично носиле домаћинство. У текстовима које наводимо у овом одељку виде се и примери дискриминације и начини на које су се жене бориле да поправе свој положај.

IVa. Елита и обичан свет

IV-1. Презир османске елите према Турцима сељацима

Једнога дана два Турчина причаху
И говораху неприлично у том разговору.

Један од њих упита: „Шта би било
Да постанеш господар,
Постанеш велик човек међу људима,

Чега би највише јео за ручак, о брате?
Супе, укусног меса или пилетине?“

А овај други рече: „Јео бих мека хлеба
И свежег црног лука. То је најбоље.

„А ти, шта би ти волео
Да нешто постанеш господин?
Ако би ти се указала прилика?“

А овај одврати: „Шта бих па и јео?
Кад ми ништа ниси оставио.
Нема хране боље од оне коју си ти
одабрао.“

Турски народ је чудан народ.
Он не зна шта ваља а шта не.

Њихова непца не знају шта је укусно,
И њихове речи не вреди понављати.

Güvahi, стр. 167-168

🔑 *Пенднама* (Књига поука) је стара персијска збирка популарне књижевности, коју је у првој половини XVI века прерадио и допунио Гувахи, користећи и нов књижевни материјал. У овом тексту видимо да османске елите себе уопште нису звале Турцима, већ да су тај израз користиле за „нецивилизоване“ анадолске сељаке.

❓ Које аргументе песник наводи против „турског народа“? Знаш ли за неке сличне примере из историје твоје земље, да ли је и ту елита презирала обичан народ?

Типични представници друштвених група у Османском царству

▶ Сл. 23. Акинџија

Inalcik 1973, сл. 26

Акинџија, „пљачкаш“, добровољац у нерегуларним коњичким трупима, турског или другог порекла, који је ратовао на непријатељској територији зарад плена. Акинџије су биле веома важне у ширењу османске територије у периоду од XIV до XVI века. У југоисточној Европи постојале су четири главне групе акинџија, и њих су увек водили наследници оснивача: Михаилоглу, Малкочоглу, Тураханоглу и Евреносоглу.

▶ Сл. 24. Спахија

Hegy, Zimanyi, стр. 55, сл. 51

Спахија, „коњаник“, војник у коњици који се борио за османску војску, и за узврат добио тимар или зеамет, земљишни посед од ког је имао да плаћа данак. Спахије су се углавном регрутовале из војничких породица, али је султан могао да додели земљу и другим људима који су се истакли у служби. Спахије су служиле у оним провинцијама у којима им је био додељен тимар, у јединицама које су водили султанови намесници, и то углавном од априла до октобра, а потом би се враћали на тимар како би прикупили данак који им је разрезан.

► Сл. 25. Јаничар

Nicolay, стр. 159

Јаничар, „војник нове војске“, елитне јединице стајаће пешадије основане у XIV веку. Јаничари су све до XVII века били регрутовани из редова ратних заробљеника или деце немуслиманског порекла покупљене девширмом. Пошто би примили ислам, они би постали султанове слуге, али су добијали редовну плату. Служили су или у главном граду или у походима које је султан водио. Од XVI до XIX века, како им је број растао, јаничари су смештани не само у Цариград него и у мање градове у унутрашњости. С временом би почели да се баве трговином или занатима, женили се и свој иметак и статус преносили на потомке.

► Сл. 26. Војници у Албанији, цртеж Жан-Батиста Илера (1809)

Левенда, „плаћени војник“, ког за одређени поход у најам узима или султан или наместник неке покрајине. Левенде су потицале из разних друштвених слојева, користиле су ватрено оружје и одиграле важну улогу у XVII и XVIII веку, пошто су за војску били од веће користи него застареле спахијске и јаничарске јединице. Понекад су се левенде прикључивале и приватним војскама и харале по провинцијама.

► Сл. 27. Шејх ел ислам

Hegyi, Zimanyi, стр. 39, сл. 31

Алим, „учењак“, множина улема. Улему су чинили муслимани образовани у верским школама (медресама). Кад би завршили школу, могли су постати имама (и водити јавно богослужење у џамији), хоџе (учитељи), мудериси (предавачи у медреси), кадије (судије) или муфтије (врховни свештеници и зналци права). Највиши положај до ког је могао доћи припадник улеме био је положај војног судије (кадиаскера) Румелије или Анадолије и главног правног саветника царевине (шејх-ел-ислама), али су алими могли бити именовани и на друга места, на пример, на место великог везира.

► Сл. 28. Високи османски писар

Hegy, Zimanyi, сл. 121

Ћатиб, „писар“, припадник османске бирократије. Ћатиби су долазили из различитих друштвених група, и најпре би служили као шегрти а потом као службеници у царској канцеларији и пореским канцеларијама. Све до полови-

не XVI века ыатиба је било једва стотину, да би тај број потом порастао, захваљујући ширењу како централне, тако и провинцијске бирократске мреже. Иако су ретко заузимали неки висок положај, ыатиби су били веома утицајни.

► Сл. 29. Арапски трговац

Nicolay, стр. 223

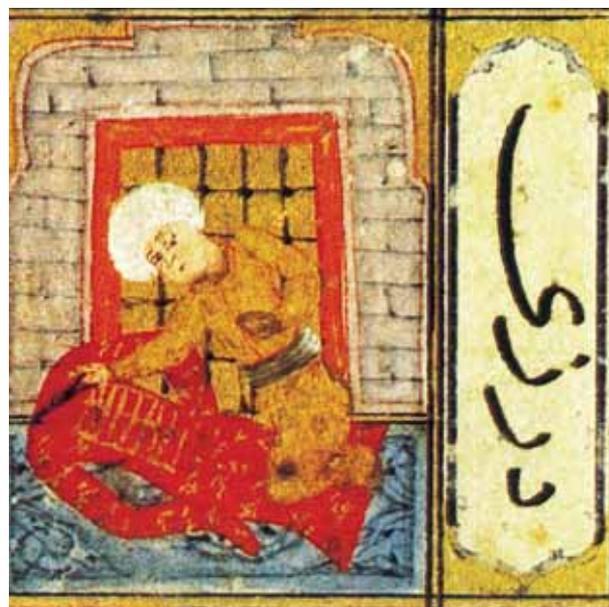
► Сл. 30. Трговац из Дубровника

Nicolay, стр. 242

Трговци: Османски трговци учили су се свом послу или у породици или код неког другог искусног трговца, и трговали су како с далеким крајевима, тако и на ситно. Док су они били на путу, кућом и домаћинством управљале би жене. Иако су званично припадали раји, обичном народу, трговци су се истицали по свом богатству, угодном животу, великом знању, искуству и способностима. Многи трговци, муслиманске или друге вере, финансирали су верске институције и културу.

► Сл. 31. Османски кројач

Hegy, Zimanyi, сн. 133

Занатлије: Иако су се и људи на селу понекад бавили занатством, занатлије су углавном живеле и радиле у градовима, бавећи се најразличитијим занимањима. С временом су се занатлије које су имале своје радионице окупиле у еснафе, професионална удружења која су регулисала могућност да се ступи у дату струку, производњу и дистрибуцију. Да би неко постао мајстор (уста), најпре је морао да ради као слуга, шегрт (чирак), и потом као помоћник (калфа).

► Сл. 32. Пастир

Hegy, Zimanyi, сл. 130

Сељак: Сељаци су у Османском царству били муслиманске или хришћанске вере, живели од пољопривреде и сточарства. Могли су слободно да располажу својом кућом и покретном имовином, али су

морали да поштују правила која би им наметали сеоска заједница, поседник тимара и држава. Живот им је био отежан тиме што су морали да плаћају порез и што им приходи нису били сигурни. Иако су могли да се обраћају кадији, већином су се трудили да спорове изгледе уз помоћ сеоских старешина и свештеника.

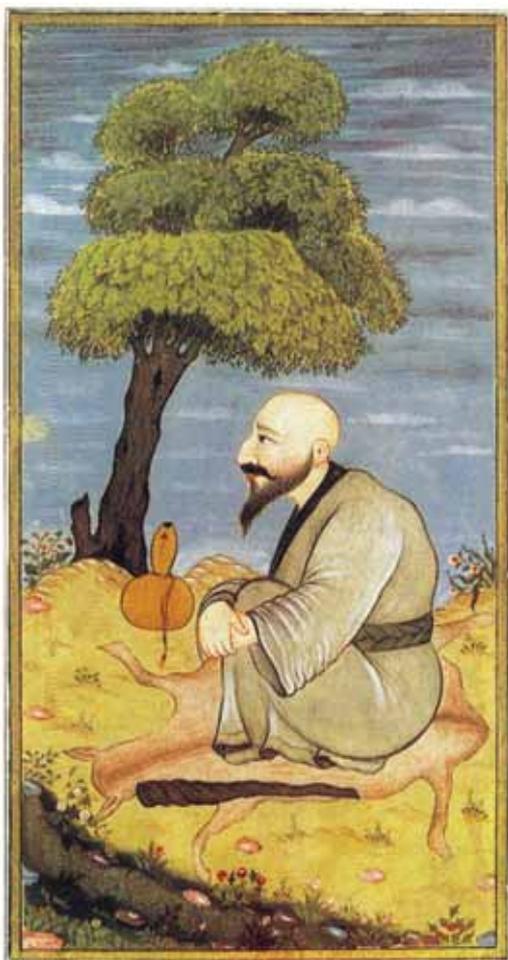
► Сл. 33. Рибар

Hegy, Zimanyi, сл. 138

Морнар: Османлије су имале разне врсте бродова, на весла и једрењаке, и користили су их и за рат и за трговину и за рибарење. Већина морнара потицала је с острва или из приобалних места с дугом поморском традицијом, и радили су за плату коју су им давали бродовласници или морнарица; немали број њих долазио је из иностранства. На галије су одвођени и робови и осуђеници, а у случају рата власти су мобилисале веслаче и из даљих крајева на копну. Османски поморци пловили су читавим Средоземљем и Црним и Црвеним морем. Пловили су чак и до Индонезије и источне Африке, али на Индијском океану нису имали много успеха.

► Сл. 34. Дервиш

Hegy, Zimanyi, сл. 69

Дервиш: припадник верског братства суфијског реда. Да би постао дервиш, муслиман је морао да прође кроз обред иницијације, који је подразумевао мистичке вежбе и аскетску медитацију. Дервиши су живели у заједницама или су путовали и вршили своје обреде у селима и градовима. Постојало је раширено веровање да кроз дервишке обреде божанска моћ силази на земљу. Дервиши су имали велик утицај на муслиманско друштво, значајан је њихов допринос османској поезији, музици и плесу, али су понекад умели и да критикују османску власт.

► Сл. 35. Јерменски монах

Hegy, Zimanyi, сл. 74

Монах: православни или католички хришћанин који је одлучио да се издвоји из света и да живи угледајући се на Исуса. Да би постао монах, хришћанин је најпре морао да проведе неко време као искушеник у манастиру, а затим да положи заклетву на послушност, сиромаштво и чедност. Монаси су, по правилу, живели у манастирима, али су могли и да се повуку у неке удаљене, изоловане крајеве. Већином су то били мушкарци, али било је и монахиња, које су такође имале своје манастире. Осим што су се бавили контемплацијом и молитвом, монаси су имали и да одржавају манастире и да се баве културом.

► Сл. 36. Православни патријарх цариградски

Asdrachas, сл. 6

Свештеник: човек који обавља божју службу у хришћанским заједницама. У складу с правилима вере, свештеник је морао добро познавати Свето писмо; постављао би га епископ, али у мало забитијим крајевима то није увек био случај. Свештеници су важили за посреднике између верника и Бога. Они су држали богослужење у својим парохијама и причешћивали вернике. Били су веома утицајни, и често су посредовали између своје пастве и османских власти. Католички свештеници морали су да поштују целибат, док су православни могли да се жене.

► Сл. 37. Велики рабин цариградски (крај XVIII века)

Juhasz, стр. 124

Рабин: „учитељ“, назив из поштовања за јеврејског учитеља или познаваоца верског закона. Рабин је, по правилу, држао службу у синагоги и био духовни узор својој заједници. Рабини су били веома образовани и битно су утицали на јеврејску културу. Уз то, они су и посредовали између османских власти и јеврејске заједнице.

► **Сл. 38. Хришћански великодостојник (XVIII век)**

Istoria, том 11, стр. 137

Хришћански великодостојник: Са ширењем царства, нарочито у XV и XVI веку, Османлије су у освојеним земљама углавном уклониле припаднике вишег племства, па је тако ниже племство остало без својих вођа. С друге стране, међутим, османске власти су, дугорочно посматрано, ипак зависиле од племића и припадника локалне елите, пошто без њих нису могли да упознају земљу и да завладају њом, па су многи хришћански угледници (коџабаше или архонти) добили статус сличан племићком. У кнежевинама Влашкој и Молдавији прилике су биле нешто другачије, пошто су тамо бојари задржали свој статус током читаве османске владавине. Положај бојара испрва је био повезан с пореклом и земљишним поседом, али су кнежеви делили имања и статус бојара и истакнутим војницима и државним службеницима. Порез су

прикупљали од сељака настањених на њиховим имањима, али су га давали и из државне службе. Од XVI века надаље, све је већи број хришћана с других османских територија ступао у службу влашког и молдавског кнеза, добијао земљу и стицао положај бојара. Ништа није вредело што је локални живаљ реаговао на то и инстистирао на врлинама „земљака“. Половином XVIII века Константин Маврокордат установио је неколико категорија бојара и везао их за различите државне службе.

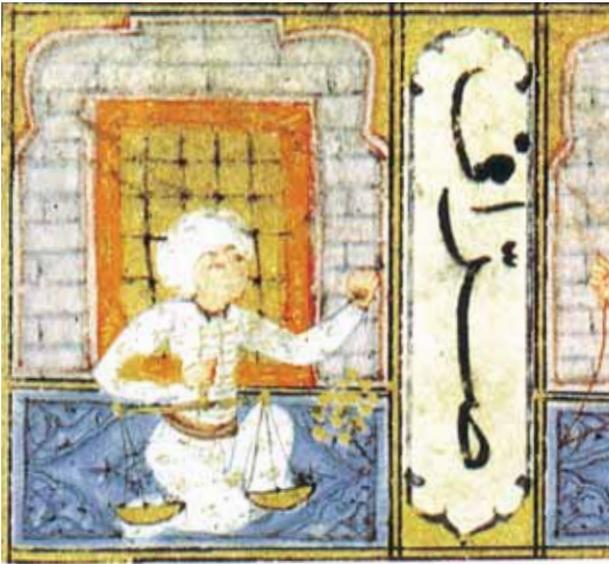
► **Сл. 39. Чувени ајан: Алипаша од Јањине (1741–1822), слика Луја Дипреа (1819)**

Istoria, том 12, стр. 72

Ајан: угледник, богаташ са статусом полувладиног службеника, чији је задатак био да помогне властима да прикупе порез у датој административној јединици. Махом муслимани, ајани су узимали новац од државе на дужи или доживотни зајам, а потом би користили свој положај да поданике, пореске обвезнике, доведу у дужнички однос. Званично признати у XVIII веку, ајани су зеленашењем и трговином успели да дођу до позамашног иметка, па су имали и приватне војске и стицали све већу моћ у провинцијама Царства. Султан Махмуд II (1808–1839) успео је да ограничи њихову моћ.

► Сл. 40. Османски мењач новца

Hegy, Zimanyi, сл. 140

Сараф: „мењач новца“. У већим градовима, професионални мењачи (муслимани, православци, Јевреји, Јермени или католици) користили су то што су у Царству у оптицају били разни сребрњаци, златници и бакрењаци. Осим тога, они су давали и кредите с каматом, па су често оптуживани за зеленашење. Богати сарафи понекад су се укључивали у прикупљање пореза, и имали су знатан економски и политички утицај.

► Сл. 41. Драгоман: Пјер Јамоглу, тумач при француском посланству (1787)

Hitzel, бр. 59

Драгоман: преводац, тумач (на турском *tercuman*). С обзиром на разлике у језицима, неко је у контактима између османских власти и странаца морао да преводи. Тумачи су углавном били немуслимати, а њихове услуге могла је да тражи османска држава, страни

посланици, али и трговци и путници. Крајем XVII века, тумачи су били државни службеници и чинили саставни део османске бирократије. Највиши по положају били су тумачи при Царском савету и у морнарици; све до почетка XIX века Османлије су на ове положаје, по правилу, постављале Фанариоте, православце из цариградске четврти Фанар.

► Сл. 42. Шведски посланик (1788)

Theolin, стр. 60

Посланик: После Млетака, који су то учинили у XV веку, све веће хришћанске државе имале су своје сталне посланике у Цариграду. Посланици су имали два задатка: да заступају своје државе у односима са султаном и да извештавају о разним политичким питањима. Неки западни посланици долазили су у Цариград на унапред одређен број година, а други нису знали колико ће њихова мисија трајати. Углавном племићког порекла, посланици су добијали званичне резиденције, уживали султанову заштиту и добијали плату. Пошто су ретко владали турским, персијским или арапским, посланици су морали да се ослоне на тумаче кад год би долазили у додир с властима или с локалним становништвом. Пошто су често били под присмотром, радије су се дружили с особљем посланства, хришћанским трговцима и другим посланицима.

► **Сл. 43. Галиот носи своје следовање воде**

Hegyi, Zimanyi, стр. 74, сл. 83

Роб: У Османском царству живели су и најразличитији робови, мушкарци и жене, људи тамне и светле пути, локални или „увезени“, и они су обављали најразличитије послове. Као и у другим муслиманским друштвима, и овде је ослобађање робова било честа појава; осим тога, роб је могао бити ослобођен и кад би примио ислам. Султанови службеници (*kul*), који су служили на двору, у војсци или у државној управи, били су посебан случај; од XV до XVII века неки од најспособнијих османских државника, укључујући ту и многе велике везире, регрутовани су из робља.

❓ Да си ти живео/живела у Османском царству, којој би друштвеној групи највише волео/волела да припадаш? Зашто?

IV.6. Живот на селу

IV-2. Одредбе о сеоској самоуправи у Видинском пашалуку (1587)

Сеоски поглавар [кнез] и друге старешине [примићури] дужни су да помогну државним службеницима у прикупљању разних пореза.

Кнез и сеоске старешине дужни су да пронађу и врате поданике [рају] који су побегли из села.

За своје услуге, кнез и старешине ослобођени су плаћања одређених пореза, попут харача, испенце,⁶⁷ пореза на овце, десетка на житарице с породичних њива, десетка на ширу, других пореза и свих посебних и општих пореза.

[...]

Ако неко од поменутих умре, његова

служба прелази на једног од његових синова подобних за то.

Докле год поменути добро и вредно служе порезницима, намесници [бегови] не треба да их тлаче и не смеју да их шаљу у рат мимо њихове воље.

Георгиева, Цанев, стр. 151

❓ Зашто су османске власти селима дале одређен степен самоуправе?

IV-3. Сељакова обавеза да обрађује своје имање (сеоски закон из Караманије, 1525)

Сваки поданик [*raiyyet*] који обрађује цело имање мора на њему да посеје четири муда (*mudd*)⁶⁸

⁶⁷ Порез који плаћају сељаци хришћани.

⁶⁸ Неколико различитих мера запремине, све византијског порекла. Као што видимо и по овом тексту, *муд* се разликовао с краја на крај царевине.

крупника, мерено бурсанским мудом. Нека му се узме 50 акчи сваке године кад не посеје њиву. Али ако посеје један муд мерено карманским мудом, нека му се узме 25 акчи, и нека га даље нико не омета. А ако поданика снађе нека невоља па због ње више не буде кадар да се стара о њиви и напусти је, његов спахија мора да да његово добро неком другом и да од њега захтева само што и од кмета [*resm-i ben-nâk*], а не пун износ за имање [*resm-i çift*].

Barkan, стр. 751-752

? Зашто су се османске власти мешале у то да ли неко обрађује земљу или не? Којим су средствима могле да приволе сељаке на то да обрађују земљу?

► Сл. 44. Бугарска кућа у Тријавни (XVIII век)

IV-4. Француски путописац Пјер Лескалопје описује бугарске куће недалеко од Рушчука

Дана 13. [јуна] одсели смо у Кацелу, на брду на самој граници Бугарске, да бисмо потом, сеоским друмовима, дошли до Рушчука, варошице на Дунаву, близу Влашке. Дана 14. јуна застали смо да нам се коњи

одморе, пошто су били тако исцрпљени од пута по брдима, шумама и грозним бугарским путевима, по крајевима тако слабо насељеним да смо неретко и ми и наши коњи морали да заноћимо под ведрим небом. Њихове куће имају само по један спрат. Приземне су, дебела и диреци укопани су директно у земљу и повезани танким пружењем, као у Пикардији.⁶⁹ Зидови су обложени блатом помешаним са сламом. Куће су шест стопа високе и покривене сламом; на крову је отвор кроз који иде дим из огњишта, смештеног у средини куће. Људи и сва њихова стока живе заједно под истим кровом, а како нисмо могли да поднесемо ту прљавштину и смрад, често бисмо ноћ провели под дрветом.

Георгиева, Китанов, стр. 133

? Како је Лескалопје доживео бугарско село, и нарочито услове живљења на њему? Шта можеш да закључиш о животном стандарду у његовој земљи? Какав став има Лескалопје према житељима руралних крајева Бугарске?

IV-5. Како изгледају и како су одевени људи који живе недалеко од Пловдива (1553–1555)

У рано јутро 14. јула напустисмо Филипопољ [стари назив за Пловдив] и око 4 сата, пошто смо ручали, стигосмо до села званог Ветрен на бугарском а Хисарџик на турском. То је велико бугарско село. Имају два свештеника, а Турака нема нигде у близини. Људи су наочити и снажни, и у многим кућама се могло купити вино, младо вино. Сви су продавали округле векне хлеба, сено, јогурт, сир, месо и крушке. Бугари не смеју да носе фину одећу: сви су

⁶⁹ Покрајина на северу Француске.

одевени у сиве и беле огртаче с капуљачама, и немају ни добре ципеле ни чизме, већ само опанке од сирове волујске коже и доколенице. Њихове шиљате капе начињене су од беле чоје или од беле или мрке вуне. Мушкарци не носе капуте, иду само у кошуљама и лети и зими. Косу не секу онако кратко као Турци, већ им с темена падају дуги увојци, чиме показују да нису Турци. Нико не носи никакво оружје, изузев великих, тешких тољага.

Вазварова-Каратеодорова, стр. 211

❓ Који се османски утицаји на бугарске сељаке помињу у овом тексту?

IV-6. Храна и пиће у Албанији (око 1810)

Главна храна ових људи јесте пшенични или ражани хлеб, или проја од кукурузног брашна, затим сир од козјег млека, пиринач помешан с маслацем, јаја, сушена риба, маслине и поврће. О празницима се кољу јагањци и овце, као и живина, које има повсуда; међутим, месо чини далеко мањи удео у храни од свега осталог. Пију вино, и муслимани и хришћани, и такође и јако алкохолно пиће добијено од комине и јечма, звано ракија, које донекле наликује вискију. Али због свег оног сира ретко кад сачувају нешто млека. Углавном пију хладну воду, и то у великим гутљајима, чак и усред лета и током најтежег посла, а после немају никаквих тегоба. Кафе има у многим кућама, а понегде и *rosoglia* из Италије и ликера из Кефалоније и с Крфа.

Broughton, стр. 130-131

❓ Упореди ова два текста, један из XVI и један с почетка XIX века. Какве разлике примећујеш?

► Сл. 45. Соба у Арбанасима (XVIII век)

IV-7. Путовање по бугарским селима (1761)

„Изјутра креносмо у 8 сати за *Карабунари*. Путем смо наишли на велику и дугачку шуму. Срели смо најприје стражу из *Факија*, а затим ону из *Карабунарија*. Понешто пред селом, нашли смо бунар, а покрај њега неку врсту наткритог киоска, који служи за молитву и као заклониште од кише, али и као преноћиште. Необично велико блато много нам је сметало на том путу, који је имао да траје 4 сата, а превалили смо га за 5 сати. [...] *Карабунари* је веома велико село са пет до шест стотина турских и бугарских кућа. Лежи у прекрасној долини, равној и обраслој травом и цвијећем. Пресијеца га рјечица. Између горског била с једне и брежуљкастих косина с друге стране, та ми се долина учини широка отприлике по миље, а дуга неколико миља. Чим смо ушли, сазнали смо да су нам за стан дозначили кућу, близу које су се у једној кршћанској кући појавиле богиње, а рекли су нам, да их по селу има на више мјеста. Сам је сеоски чорбаџија, којим именом зову вођу јањичара, али се обично даје и главару села, као што је овдје био случај, уступио своју кућу. Била је то најбоља кућа у селу, а обично се није изнајмљивала. Увјераваше нас да у њој нема богиња. Свакако, због веће сигурности, држали смо, да је

боље отићи изван села и тамо подићи шаторе. Прешли смо неким мостом и ушаторили се у долини уз обронке брежуљака, који су је затварали, а с те стране су доста ниски. Кад се успнеш на те брежуљке, отвара ти се најљепши видик, што га можеш замислити, јер с једне стране видиш горе село, долину с много крда и стада оваца, а с друге се стране шири друга велика долина и низ обраслих љупких брежуљака. Тек смо били подигли шаторе, кад се иза брда спустила јака киша, а кад је престала, дошли су из села људи да нас забављају неком дивљом пјесмом и свирком, како би добили напојницу.“

[...]

„Добрал је мало бугарско село од око 60 кућа, а смјештено је у доста великој долини, међу планинама, у којима почиње ланац Балкана, тј. Емо. [...] Њихове екселенције су се настаниле у некој новој бугарској кући, која је имала само једну добру, велику, чисту собу. Остали се смјестише, како су боље могли, по различитим бугарским кућицама. Кратко вријеме након нашег доласка дошло је неколико

дјевојчица, да играју онај свој плес и пјевају пред вратима господина посланика. То су поновиле више пута, а на крају би увијек бацале по један рупчић, најприје Њиховим екселенцијама, а онда некима из пратње, да би добиле неколико пара за напојницу. Прошетали смо, иако мјесто није било баш zgodно, и тражили могућности, како бисмо сутрадан отпутовали, али нисмо могли закључити ништа. Сутрадан изјутра показало се извршење плана још тежим, јер су сви мушкарци из села побјегли и повезли са собом и своје биволе, које смо ту скупа с колима морали узети у замјену. Пошто им се свакојако запријетило, све су тешкоће отклоњене. Присилили смо биволска кола из *Карнабата*, да прослиједе напријед, а у околици смо нашли шест пари бивола за наше двије кочије.“

Бошковић, стр. 40-41, 51

❓ Какав је однос владао између балканских сељака и путника из иностранства?
Које се тегобе живота на селу помињу у овом тексту?

► Сл. 46. Жене перу рубље (Лариса, почетак XIX века)

Istoria, том 11, стр. 165

► **Сл. 47. Мушкарци и жене с острва Парос свирају и играју**

Istoria, том 11, стр. 288

IV-8. Друмови и пошта у Албанији за време османске власти (око 1800)

Колико год разлокан и опасан, пут на ком сам се нашао био је главни друм преко Албаније, који је ишао од Македоније па до Драча, на обали; а тим друмом, иако је он сада опустео, током више од двадесет векова ишла је читава војска одавно умрлих и заборављених.

Турци нису учинили ништа да поправе тај друм. Он је онакав каквим су га оставили природа и Римљани. На једном месту чинило се да се нагло спуштамо ка неком црном стењу. Кривудава стаза трошила се толиким вековима да се у стењу направио канал, дубок безмало до колена.

[...]

Он је водио до моста, који су још Римљани

подигли, на јаким луковима, тако да се данас може користити исто како су га користили и они.

Видео сам мноштво тих римских мостова по Албанији. Неки се користе какви су од давнина; неки су делом трошни, даске и камени блокови им пропали у потоке, а други су се просто срушили. Једино нигде нисам видео мост да су га Турци поправили.

[...]

С Елбасаном нема редовне трговине или ма које друге везе. Хтео сам да пошаљем нека писма. Речено ми је да отприлике једном недељно пошта оде у Монастир, али само ако има довољно писама па да их вреди понети тамо; с друге стране, путања преко Драча, којом се писмо за Енглеску могло отпремити знатно брже, само ако би се могло одмах послати, била је опет много несигурнија, јер је и превоз био много неизвеснији, и нико не би могао да каже да ли ће писмо уопште бити одаслано током следећих неколико месеци.

Fraser, стр. 242, 251-252

❓ Зашто су друмови у Албанији били тако лоши? Да ли то важи за читаво Османско царство или само за његове забаченије делове?

Зашто путници са запада увек наглашавају лошу инфраструктуру у руралним крајевима Османског царства? Да ли писац овог текста себе жели да прикаже као пустолова или као припадника „цивилизованог“ света?

IVв. Живот у градовима

IV-9. Опис Београда (1660)

[...] У овом великом граду има укупно сто шездесет палата које припадају везирима, њиховим доглавницима и другим велможима. (У читавом граду има седамнаест хиљада соба, пошто је за сваку кућу пријављено пет до десет соба.) [...]

Осим тога, сва ова домаћинства, била она богата или сиромашна, имају велике или мале камене зграде [*kârgir*] с приземљем и једним спратом, и покривене су ћерамидом. Све су то дивне куће с високим прозорима и доклатима, окружене поплочаним вртovima и баштама. Како су све нанизане једна на другу, сви им прозори и

балкони гледају на Дунав, Саву или на Земунско поље. Све су то красне куће са складним оџацима и капијама.

[Караван-сараји]

Има их шест, и у њима коначе путници са свих страна. [Најпознатији] од њих јесте караван-сарај мученика Мехмед-паше Соколовића⁷⁰ у Великом базару, здање од камена и опеке са сто шездесет соба у приземљу и на спрату, са стајама за камиле и коње, као и с одељењем за жене; подсећа на тврђаву, с оном својом гвозденом капијом, испред које вратари и ноћни чувари најпре ударе у бубањ свако вече пре но што затворе капију, и онда поново ујутру пре но што је отворе.

[Чаршија и пазар]

То је царски трг којем нема равна. Састоји се од три хиљаде и седам стотина дућана. На Аврет-пазару [Женској тржници] налази се красан безистан. Иако то није камена грађевина с куполама и гвозденим дверима, ипак је овај базар дивота која је стекла глас међу најлепшим тржницама. [...]

У Дугој чаршији заступљене су све занатлије. Она се протеже од Капици-џамије до Рибарске пијаце, а дуга је три хиљаде корака. Овде има драгоцене робе донесене са свих страна: од индијских земаља и реке Инд преко Јемена и Бела и Бухаре, па до Арабије и Персије, и сва се та роба може добити на Дугој чаршији а да не морате ни да кумите за њу ни да је платите превише. А красне су такође и Казанџијска чаршија, Рибарска пијаца, Средњи трг и Бајрам-бегова чаршија, на којој је мала гостионица и кафана, и Мали базар.

Све улице и тржнице, као и веће улице у

разним четвртима, поплочане су округлом белом калдрмом налик на крљушт.

[Одећа]

Сви њихови угледници одевени су у самуровину, сатен и свилу. Људи из средњих слојева одевени су у обичну чоју и капуте постављене лисичјим крзном. И сиромашни носе чоју и кафтане. Раја носи сукнену одећу црвене и беле боје, а на глави носи босанске калпаке.

Жене им носе фереџе од чоје, а на покривене главе стављају фесиџе. Лица су им покривена велом, и оне шетају веома уљудно.

[Језици]

Иако су становници овога града примили ислам, они сви говоре српски, бугарски и латински језик, па чак и нека наречја босанског. [...]

Сва београдска раја и слободни грађани су српски неверници, укључујући ту и кочијаше из Срема. Језик им је сродан бугарском и латинском и босанском, с тим што у њему има и искварених елемената из разних других наречја; ипак, они су сви део хришћанске нације, књига им је Библија, и њу су превели на свој језик. Многи знају хрватски и француски [галски] језик и словеначки и италијански, јер ови српски неверници јесу прастара нација чији корени сежу све до Ајса,⁷¹ тако да о Србима и Латинима постоје поштовања достојне и поуздане повести. Ипак, по граматички њихов језик доста наликује босанском. [...]

[Трговина]

Овамо годишње дође на камилама и коли-

⁷⁰ Мехмед-паша Соколовић, рођен 1505. у Соколовићима, у Босни, одведен је као дете у девширму, регрутован у османску војску, остварио је блиставу каријеру и четрнаест година служио трима султанима као велики везир (1565–1579). Чак и пре но што је постао велики везир, издејствовао је обнову патријаршије у Пећи 1557. године. Ореол „мученика“ добио је зато што је 1579. убијен под неразјашњеним околностима.

⁷¹ Лик из арапске митологије, претеча Словена.

ма по пет до шест хиљада камилских и колских товара робе из Египта и Дамаска и Триполија и Сидона и Бејрута и Акре и Смирне и Арабије и Персије, и онда се та роба у овом граду распакује и претовара и извози у угарске и пољске и чешке и шведске и аустријске и босанске и млетачке и шпанске покрајине, или се пак увози из њих, јер овај град је Египат Румелије, и сви његови житељи су рођене рачунџије. Хиљаде људи дошле су из других крајева и настаниле се овде, јер ово је град изобиља.

[...]

Зими се Дунав замрзне, направи се ледена кора дебљине десет педаља, и тада стотине и хиљаде кола и санки прелазе преко тог леда не плаћајући порез за робу или за базар, и тада и сељаци и слободни људи износе своја добра на тржницу, и онда се тамо купује и продаје, а град Београд ужива у свем том обиљу, а и сиротиња гледа да се окористи и да стекне нешто иметка.

[Светковине]

У то време житељи Београда приређују једни другима велике светковине од по четрдесет или педесет разних јела и по десет врста посланица и алве и слатких напитака од преврелог воћа, и позивају једни друге у госте и на славља. А ако на некој гозби случајно буде мање од десет врста посланица, онда тог човека натерају да направи још једну гозбу. Ето како се у овом богатом граду људи забављају и уживају.

Евлија Челебија, стр. 195-200

Путопис Евлије Челебије један је од драгуља османске књижевности XVII века; треба, међутим, имати у виду да Евлија уме и да се занесе и пренагласи неке лепе одлике крајева којима путује. Особе које приказује најчешће су готово гротескно претеране, али његов путопис је упркос томе драгоцен зато што нам открива богатство градског живота.

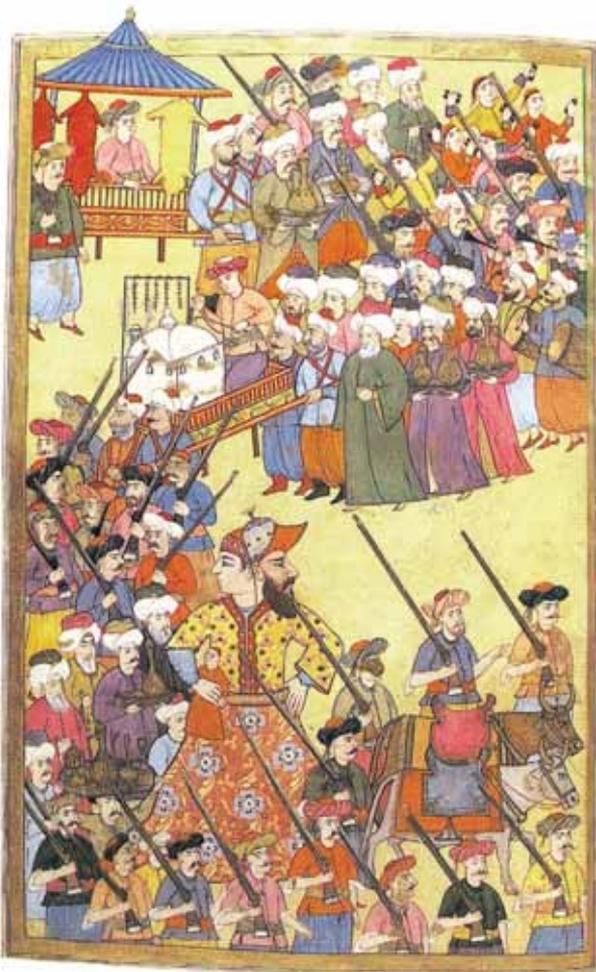
❓ Покушај да у Евлијином тексту раздвојиш чињенице од маштарија. Како су Евлијин карактер и његове склоности утицале на начин на који он приказује Београд? Покушај да на два или три места допуниш његово усхићење неким мало трезвенијим опаскама. У којој су мери градови били етнички хетерогени? Које су биле предности градског живота у односу на сеоски?

► Сл. 48. Турчин јаше коња натовареног великим кошевима за воће и поврће

Hegyi, Zimanyi, стр. 155, сл. 162

► Сл. 49. Поворка пекара у Цариграду (1720)

Hegy, Zimanyi, сл. 158

IV-10. Резиденција влашког кнеза Константина Маврокордата, како је приказује француски путописац Флаша (половина XVIII века)

Отишао сам у кнежев летњиковац, који, као и његова градска палата, још увек сведочи о томе шта јој је заправо главна намена. То су некада, наиме, били манастири, које су његови преци мало дотерали. Већина наших другоразредних резиденција изгледа

далеко боље, а нема ниједне у нашој земљи с намештајем горим од овог овде. Пратио сам реку Дамбровицу, која тече веома брзо и никад не пресушује. На њој је много воденица. Њихов механизам не одликује се ничим посебним. Помињем их само зато што је господин Андронаки њих узео као повод да ми, показавши ми оне крај капија палате, каже да су вртови у веома лошем стању, да су сви артески бунари пресушили а да се нико не усуђује да их поправи, иако би кнез платио шта год да траже за то. Рекао сам му да ћу им дати нацрт за црпку која не само што ће покренути артеске изворе него ће и довести воду у сваку просторију коју назначе [...] Кнез је, рекло би се, био веома задовољан тиме и рекао ми да ће наћи некога да му је што пре угради [...]

Већ и по самом изгледу његове резиденције могао сам стећи јасну представу о његовој храбрости, али сад сам имао прилике и да се дивим његовој памети и његовој осећајности: све је говорило да овде живи човек наклоњен уметности и доброг укуса. Поседовао је богату и изврсно одабрану збирку књига; имао је и неке драгоцене слике, неколико предивних скулптура, разноврсне направе и неколико веома необичних стројева које су му донели из Немачке и Енглеске. Мислим да заслужује да га хвалим тако што ћу рећи да је био mudar и да није патио од предрасуда, да је био сасвим непристрасан. Говорио је све европске језике и познавао најважније писце, које је настојао да проучи што боље може. Био сам запањен колико је далеко одмакао у науци.

Călători, IX, стр. 256

❓ Зашто писац у истом даху критикује лошу инфраструктуру и хвали особине влашког кнеза? Да ли је Флаша изненађен префињеношћу свог домаћина? Зашто? Додатне информације о Константину Маврокордату можеш наћи уз текст II-22, и нарочито у фусноти бр. 55.

IV-11. Повеља бакалског еснафа у Москопољу (1779)

Прво, градићемо љубав међу собом као темељ с кога ћемо моћи да победимо све непријатеље; *друго*, мајстори ће уживати изузетне почести, пошто се они старају о млађима, и свако ко се оглуши о мајсторова наређења биће удаљен из еснафа као штетан и шкодљив; [...] *седмо*, брат према којем је неко неправедан, којег неко вређа или ниподаштава неће морати да тражи освету другде, већ ће бити довољно да само стане пред еснаф, а еснаф ће већ одредити правичну казну; *осмо*, ако ико буде затечен како куне своје старешине или вређа часне људе који иду на тржницу, тај ће добити батине по табанима на самој тржници, и тиме бити научен послушности; *девето*, кад мајстор позове, потчињени морају одмах прекинути шта год да раде и кренути за њим, а исто и кад нам брат умре, сви морамо поћи на сахрану; *десето*, сваки члан који буде ухваћен да се зближава с Турцима, зарад усољене рибе, пасуља или ма чега другог, биће избачен из еснафа; *једанаесто*, радње су затворене недељом, али дозвољено је стајати напољу, па ако неко дође да потражи нешто, дозвољено је дати му то; осим тога, они који имају своје радње неће имати повода да дају своје ствари другде [...]

Bees, стр. 527-528

❓ Шта су били главни циљеви бакала? Како су мислили да их остваре? Да ли су се људи у Москопољу у томе разликовали од других трговаца по западној Европи?

IV-12. Шегртски уговор на острву Скирос (1793)

Овим писмом се потврђује да се Константинос Естратис слаже с Мастројиракисом да му преда свог синовца Стаматиса да ради код њега две године без надокнаде, а да

ће га Мастројиракис научити занату и хранити, одевати и обувати. А после те две године узмеће га за помоћника, давати му надницу и обезбедити му алат.

Ако Мастројиракис врати дечака, платиће тридесет гроша за сваку годину, а ако дечак оде пре истека друге године, он од Мастројиракиса неће захтевати ништа, ни много ни мало, а Мастројиракис од њега може да захтева да му врати одећу коју му је дао. Овај документ сачињен је пред поузданим сведоцима, 1. маја 1793.

А ако неки други мајстор превуче дечака себи, имаће да плати Мастројиракису осамдесет гроша.

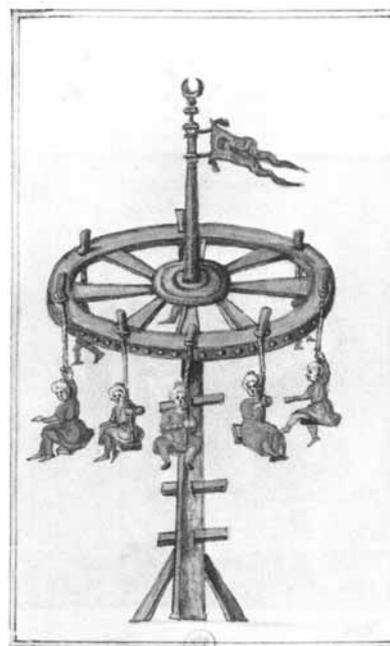
Папајанис, син Кристофисов, сведок
Јоргис Микарос, сведок

Папа-Јоанис, син Ангелисов, сведок.

Antoniadi, стр. 176

❓ Како ти изгледа овај уговор? Да ли је он поштен у погледу свих уговорних страна? Шта мислиш, да ли је Стаматиса требало питати шта он мисли о томе?

► Сл. 50. Османска деца на вртешци током прославе Бајрама

Hegyí, Zimanyi, стр. 149, сл. 154

IV-13. Фетва Ебус-Сууда о затварању кафеџиница широм Царства (друга половина XVI века)

Питање: Султан, уточиште вере, у више је прилика забранио кафеџинице. Ипак, неколико ниткова не обазире се на то, већ држи кафеџинице и живи од њих. Како би привукли што више људи, они узимају голобраде помоћнике и држе средства за забаву, као и игре, попут шаха и табле. Сви лупежи, никоговићи и бескућници окупљају се ту да пуше опијум и хашиш. Поврх свега, они пију и кафу, а кад се омаме, баве се играма и лажним наукама, и занемарују прописане молитве. Према закону, шта је заслужио судија чија је дужност да спречи људе да продају и пију кафу, али који то ипак не чини?

Одговор: Оне који се баве овим огавним делима треба у томе спречити и застрашити их тешким казнама и дугом робијом. Судије које их не одвраћају треба отпустити.

Imber, стр. 93-94

Кафа је у Османско царство дошла из источне Африке половином XVI века. У XVI и XVII веку османске власти забрањивале су кафу у неколико наврата, али без успеха.

Зашто Ебус-Сууд жели да забрани кафеџинице?

Шта су Ебус-Суудове жеље, а шта стварност живота у великом граду?

IV-14. Кафанска песма из Сења⁷²

Све у Сењу пива и попива
Долич мајке Десанчића Луке;
Она тужна по Сењу ходала,
Од механе до механе хода
Све механе пуне су Сењана.

Кад је ушла у једну механу,
Али у њој Сењанин Иване,
С њиме пије тридесет Сењана.
Иван пије вино и попива,
Кука мајка Десанчића Луке,
И унишла у механу билу
И Ивану божју помоћ дала.

„Бог помого, моја стара нане,
Стара нане побратима мога,
Побре мога Десанчића Лука!“

И налио пуну чашу вина
Па је пружу Десанчића мајки:

„На-де, стара, попиј чашу вина!“

Мијатовић 1974, стр. 39-40

Ако знаш да су механе углавном биле места за мушкарце, шта мислиш, зашто су Сењани пили вино с мајком Луке Десанчића: зато што је стара или зато што је мајка њиховог друга? Шта мислиш о таквим кафанским песмама, којима се велича одређен начин живота?

IV-15. Евлија Челебија о београдској баклави (1660)

Али више од свега, у обе земље румелијске и у арапским и персијским земљама најпознатија је београдска баклава. Она се прави о разним светковинама и царским слављима, и уме да буде велика као точак од кола, а савијена је од хиљаду јуфки, и од чистог је белог брашна с младим маслом и бадемима, а пече се у великим пећницама. Толико је велика да не може стати у обичну пећницу, и довољна је и за три стотине људи. Београдска баклава уме да буде врло слатка, велика и крхка, али ако баците новчић, он ће утонути у њу. Ето како добру баклаву праве тамо. А и зерде [посластица од пиринча] с бадемом, циметом, каранфилом и шафраном такође је укусно, и ништа се не може мерити с њим.

Евлија Челебија, стр. 199

⁷² Сењ је био град на хрватској обали, који је био под влашћу Хабсбурга, а служио је и као ускочка база.

❓ Јеси ли икад пробао/пробала баклаву? Да ли је она позната тамо где ти живиш? Да ли се разликује од баклаве коју Евлија описује?

IV-16. Јеловник Шевкија мула Мустафе (Сарајево, друга половина XVIII века)

Ја сиромах, писар Шевки мула Мустафа, имам и хатиб Бузаџи хаџи-Хасанове џамије, једне ноћи, након што сам са својом породицом вечерао, почео сам мислити о томе шта ћу и да ли ћу имати вечерати слиједећи дан. Нисам био богат човјек, зимска се залиха потрошила, ја нисам имао новаца. У том размишљању, које ми није дало да спавам, ослонио сам се на Бога који ме је као и моју породицу и до сада опскрбљивао. То се догодило на концу ербеина [јануара], када је био најкраћи дан и сунце се налазило у пре-

кретници. И заиста, слиједећих дана кад сам долазио кући, имао сам за вечеру: Прву ноћ гузелму питу и тутмач, другу ноћ мандру, трећу ноћ врућу халву и просо с медом, четврту ноћ булгур чорбу и џигер ђеваб, пету ноћ ширден, сир и хљеб, шесту ноћ ширден, сир и хљеб, седму ноћ гузелма питу, чорбу и бурек питу, осму ноћ ђеваб и купусну чорбу, девету ноћ тархана чорбу, десету ноћ ђеваб с врућим кукурузом и једанаесту ноћ ђеваб с јарином чорбом, и тако даље.

Бешескија, стр. 54

❓ Која се османска јела још увек спремају у твојој земљи? Које си ти јео/јела у скорије време?

IVг. Живот на граници

IV-17. Француски путописац Никола де Николе описује османске ратнике, „делије“

Делије су пустолови. Попут лаке коњице, и они траже пустоловине на најопаснијим местима, како би могли да покажу своју храброст и јунаштво у ратним походима. Зато се они радо придружују султановој војсци, и то не тражећи плате (некако слично акинџијама), с тим што већину њих храни и о њима се стара паша, беглербег или санџакбег, и сваки од њих има у својој пратњи чету најхрабријих и најодважнијих. Они живе у областима Босне и Србије, које се па граниче с Грчком на једној и Угарском и Аустријом на другој страни. Данас се они зову Срби или Хрвати, али у ствари то су Илири.⁷³ [...] Турци их зову делијама

[*deli*], што значи лудо смели људи. Међутим, они сами себе зову заточницима, што на њиховом језику значи изазивачи. [...] Првог делију видео сам у Адријанопољу (Једрену). [...] Ево како је он изгледао. Доњи део његовог кафтана и његове дуге врећасте панталоне, које Турци зову шалваре, биле су од медвеђега крзна. На ногама је носио ципеле или кратке чизме од жутог сафијана са шиљатим врхом и веома високе на пети, са постављеним ђоном и дугом и широком мамузом. На глави је имао капу налик онима које носе пољски коњаници или Грузини, што пада на једно раме. Капа је била од шарене леопардове коже. Делија би на предњи део причврстио велико орлово перо, не би ли деловао застрашујуће. Друга два пера причврстио би златним копчама за штит, који носи пос-

⁷³ Илири су насељавали запад Балкана у древна времена. У ренесансним записима људи се често називају по староседеоцима њихових крајева.

транце, о боку. За појасом му је сабља и бодеж, а у десници топуз [...]

Неколико дана касније, кад је отишао из Адријанопоља, [...] видео сам га како јаше прелепог турског ата, свег покривеног огромним лављим крзном [...] Топуз је обе- сио о седло, а у десници је држао дугачко копље [...]

Из радозналости сам га упитао преко тумача ком народу припада и која му је вера. Он одговори мудро, и рече ми да је Србин. [...] А што се вере тиче, рекао је, само се претвара да је с Турцима, како би проучио њихове обичаје, јер по рођењу он

је хришћанин, и по срцу и по своме избору. А да би ме у то што боље уверио, одреци- товао ми је и на грчком и на словенском оченаш и вјерују.

Nicolay, стр. 226-227

❓ Упореди овај опис са сликом, и сачини списак особина једног „делије“. Зашто се он борио у османској војсци ако је хришћанин? Да ли се „делије“ могу упоредити са „псима рата“, каквих има у свим временима? Наведи неки пример за друго време и друго место.

► **Сл. 51. Делија, османски ратник (XVI век)**

Nicolay, стр. 228

IV-18. Институција братимљења на босанској граници (1660)

[...] Муслиманска војска отишла је прекјуче у „чете и потјере“ и уграбила много ратног плијена под градом Сплитом. Међутим, кад су се враћали, непријатељ им је направио засједу, ту у планини Прологу и његовом кланцу. Они су се сукобили... [...]

Кад су сви наши коњаници и пјешаци, скачући као срне по стрменитом кршу, стигли на бојиште и кад су нас угледали невјерници, одмах су на нас навалили као чопор свиња.

[...] [Муслиманска је војска убедљиво победила.]

Било је посјечено хиљаду и шездесет непријатељских глава, заробљено седам стотина и четири заробљеника. [...] С наше је стране мученички погинуло седамдесет јунака...

[...]

Један крајишки газија [муслимански борац], међутим, био је сакрио једног кршћана харамују [разбојника] у кожу. Кад су тог јунака и онога невјерника кога је он чувао пријавили паши, паша се расрдио и наредио:

„Одмах ми доведите тога човјека и заробљеника којег је сакрио.“

Кад су обојица дошли на стратиште и кад је паша наредио:

„Одмах крвника!“ овај се јунак савио око

врата свога заробљеника, те запомажући и плачући рече:

„Аман, велики везиру, ја сам се с овим заробљеником побратио на бојишту, ми смо један другоме дали вјеру. Ако њега погубиш, он ће с мојом вјером отићи у рај и то ће за мене, јадника, бити штета; а ако ја умрем, при мени ће остати вјера овог заробљеника кога сам ја побратио, па ћемо оба у пакао, те сам опет на губитку.“

Он се био сложио на свога заробљеника, и није устајао с њега. Кад је одважни паша упитао:

„Хеј, газије, шта је овом човјеку?“

Серхатске (*serhat* = граница) газије му одговорише:

„Кад наши јунаци на овој крајини падну у кршћанско ропство и том приликом једу и пију за столом, они се побрате с кршћанином и закуну му се на вјерност. Кршћанин да вјеру муслиману да ће га у случају потребе избавити из невјерничког ропства, а муслиман, опет зада вјеру кршћану и рекне: 'Ако ти паднеш нама у ропство, и ја ћу тебе избавити од Турака.' И тако даду један другом чврсту вјеру рекав: 'Твоја је вјера моја, а моја вјера је, опет, твоја.' – 'Је ли?' – 'Јест.' Затим лазну међусобно крви. Тако се побрати муслиман с кршћанином. Ето у овом случају овај невјерник је побратим овог газије. Он је некада избавио из ропства овога муслимана. Сада је, ето, тај невјерник што је у рукама ових људи постао сужањ. Ако га његов побратим сакрије и ако се он спасе, онда је он испунио своју задану ријеч и вјеру. Затим би од њега узео своју вјеру, а њему вратио његову вјеру. А ако сада овај кршћанин буде убијен, он иде у рај, а овај [муслиман] иде у пакао с вјером невјерника. Премда ово нема ни у муслиманској ни у кршћанској светој књизи, то је ипак овакав обичај на овој крајини чест.“

Кад су то све казали паши, он је рекао:

„Ослобађам их обојицу.“

На то обојица нокат у ледину и ишчезоше. Сви ми, међутим, остали смо запањени пред овим разговором.

Евлија Челебија 1996, стр. 145-148

❓ Шта мислиш, да ли је братимљење мудар начин да се преживи у пограничној области, или је то само трик да би се неко приближио свом непријатељу?

IV-19. Османлије траже лекара из Дубровника (1684)

Лијепи поздрави, часна хвала и племенита дика нашим достојним и храбрим пријатељима, кнезу и осталој дубровачкој властели од мене, капетана Габеле и Неретве и осталих ага габелских. Разболио нам се стари Абзага Шагравић, има вјетрове и отиче доље испод појаса. Овдје нема мештра који би се домислио о којој се болести ради и који би га могао лијечити, зато пишемо вама и молимо вашу милост да нам из Стона пошаљете доктора Николу Бољахнића.

Миовић-Перић, стр. 285

❓ Како живот у пограничној зони замагљује верске и политичке разлике? Да ли је лекар из Дубровника требало да оде и излечи османског агу?

IV-20. Писмо Шимуна Козичића Бење, модрушког бискупа, папи Лаву X (1516)

„Али ако не марите за наше јадиковке и не слушате наше молбе, нека твоја Светост зна да нас одасвуда притјешњују све могуће невоље. [...] Наши су, наиме, људи присиљени да с Турцима склопе какав савез или мир и да им плаћају данак. [...]

Чуо си дакле, преблажени Оче, какве су наше невоље и патње. Чуј исто тако и исприку за случај крајње нужде. Ти пак, свемогући Боже, недјељиво Тројство, света вјеро, којој смо до сада у најтежим прогонима и тјескобама сачували недирнуту и неокаљану вјерност, погледај на нашу праведну ствар, прими наше молбе! Теби је наиме отворено свако срце и нису ти скривени ничији тајни прохтјеви. Видио си, Господе, јад твог народа и ти знаш да се не мо-

жемо више одржати пред лицем непријатеља. Напосљетку без икаква осјећаја кривње отворено ћу рећи још и ово: бојим се, свети Оче, да они наши сиромашни земљаци због оскудице, неимаштине и очаја не буду присиљени да ратују заједно с Турцима и да пљачкају остале кршћане.“

Глига, стр. 84-85

❓ Која је највећа опасност коју помиње бискуп из Модруша? Шта преовладава у његовом писму – брига за спас његових земљака или опасност по хришћане изван Хрватске?

IV-21. Писмо Франђе Крсте Франкопана Гаспару Чолнићу (1670)

Лијеп поздрав, мој капетану кнезу Чолнићу! Хвала господину Богу, да су наши људи стигли и да су добро опремљени. Добио сам писмо од главара [Зрински] да се упутим тамо и да припремим устанак, зато ћу радити на томе дању и ноћу, како би устанак што прије почео. Моји људи и ја смо спремни и једва чекам да се наше капе измијешају с чалмама, а тако ми Бога, да ће крилаки [аустријска војничка капа] полетјети зраком. [...] Овога пута ћемо одлучити и како и када имамо ударити; и ако буде потребно, сам ћу посјетити босанског пашу како бисмо утврдили ствар и договорили почетак акције. Уздајем

IV-22. Песма о Хрватима који харају по Кладуши

Проговара Сењанин Тадија:
„Од колико големих јунака
Ниј' остало педесет другога
Хајмо, браћо, под Кладушу равну
Орушову кулу поробити
Нека виде јањичари Турци
Ех какви су котарски сердари!“
Што рекоше, порекли се нису,
Па одоше под Кладушу равну
Све до куле Оруш капетана.
Робе, носе по бијелој кули

се у Бога да ће нам ствар успјети; само ако одмах ударимо непријатеље по глави, ако не допустимо плундрашима [нем. *Plunderhosen* = широке панталоне] да дођу к себи. Ако ме главар буде хтио послушати [...], бит ће добро, и ја ћу на себе преузети сав терет, јер ја знам како треба с Нијемцима поступати.

Мијатовић 1999, стр. 90

Ово писмо везано је за такозвану заверу Зринских. Петар Зрински и Франђо Крсто Франкопан били су угледни хрватски племићи који су шездесетих година XVII века били на кључним положајима у Хрватској под хабзбуршком влашћу. Иако су се раније храбро борили против Османлија, били су незадовољни намерама Хабзбурговаца да учврсте своју апсолутистичку власт на рачун привилегованих сталежа, па су сковали план да се уз помоћ Француза или Османлија ослободе хабзбуршке власти. Погубљени као завереници 1671, Зрински и Франкопан касније су слављени као први борци за хрватску и/или мађарску независност.

Како ти изгледа Франкопанова политика, нарочито ако имаш у виду да је он, само неколико година пре но што је написао ово писмо Чолнићу, написао песму са следећим стиховима: „Ну, братја љублена, на ноге, на ноге / турском мисецу да тлачимо роге / за веру кршћанску, витештва зламење / свиту на хасан, а нам на поштење / нај нам не буди премило живљење!“.

И Туркињу младу изводише
По Кладуши зулум починише.
Гоне они дебеле волове
Одагнаше момке и дивојке...
Доста турских коња одведоше
И одоше на Равне Котаре.
Пир чинише за мисец данака,
А како су задобили блага,
Могли јесу и годину дана.

Мијатовић 1999, стр. 102

Упореди овај опис с описом Османлија које харају по Словенији (текст I-10).

IV-23. Марко Краљевић пије вино уз рамазан

Цар Сулејман јасак учинио:
 Да с' не пије уз рамазан вино,
 Да с' не носе зелене доламе,
 Да с' не пашу сабље оковане,
 Да с' не игра колом уз кадуне;
 Марко игра колом уз кадуне,
 Марко паше сабљу оковану,
 Марко носи зелену доламу,
 Марко пије уз рамазан вино;
 Још нагони оџе и аџије
 Да и они с њиме пију вино.

[...]

Кад је царе разумео речи,
 Он пошилџе своја два чауша:
 „Отидите, два чауша млада,
 Пак кажите Краљевићу Марку
 Да га царе на диван зазива.“

[...]

Беседи му царе Сулемане:
 „Мој посинко, Краљевићу Марко,
 Та ја јесам јасак учинио:

[...]

Добри људи о злу говорише,
 На јаднога Марка потворише.“

[...]

Ал' беседи Краљевићу Марко:
 „Поочиме, царе Сулемане,
 Ако пијем уз рамазан вино,
 Ако пијем, вера ми доноси;
 Ак' нагоним оџе и аџије
 Не може ми та образ поднети
 Да ја пијем, они да гледају,
 Нек не иду мени у меану.
 Ако л' пашем сабљу оковану,
 Ја сам сабљу за благо купио;
 Ако играм колом уз кадуне,
 Ја се, царе, нисам оженио,
 И ти с', царе, био неожењен;
 Ако л' калпак на очи намичем,
 Чело гори, с царем се говори;
 Што буздован уза се привлачим,
 И што сабљу на крило намичем,
 Ја се бојим да не буде кавге,
 Ако би се заметнула кавга,
 Тешко оном тко ј' најближе Марка!“

The Serbian, стр. 209-215

❓ Зашто је султан забранио да се пије?
 Да ли су ту верски разлози битнији,
 или то власти покушавају да зауздају
 непослушне појединце?
 Како се јунак из ове песме опходи са
 султаном? Шта нам то казује о легитимности
 султанове власти?

IV-24. Писмо Петра Петровића Његоша Али-паши Ризванбеговићу (вероватно из 1834)

Од мене Петра Петровића, владике црногорскога и кавалџера цара рускога, љубезни поздрав побратиму Али-паши, кавалџеру цара турскога и везиру све Херцеговине.

Пишем ти само да знаш како примих твоје писмо да желиш да би се на комшилуку уздржао мир међу мојим и твојим људима, и да зла буду резил*. Ја ти се чудим што збориш, јер не твориш као што збориш. Како смо у Дубровнику говорили, ја онако и држим и не дам никаквоме херцеговачкоме ускоку у моју земљу, а ти, пошто намјести пандуре, допуштио си им да правим Црногорцима сијеку главе и да ударају на чобане, те их убијају и одгоне пљенове, и раји свака зулума и безакоња чине што никад тако, а ти их јошт дариваш кад ти црногорску главу доносе. Је ли се игђе у свијету чуло да једна страна држи мир и вјеру, а друга да на миру гази вјеру и све што хоће да ради? Ја држим оно што смо уговорили, а ти, ако оћеш, стави по паланкама поштене а не ајдучке људе, који неће јадну фукару прштити. Оваковим се начином може мир обновити међу нама, ако оћеш, а не друкчије. Сад ми отпиши како мислиш на нове пандуре.

Петар Петровић Његош, Изабрана писма, 1984, стр. 95

*искорењена

Статус Граховске битке био је главна загранична преокупација на почетку владавине митрополита Петра II Петровића Његоша (1813–1851). После више сукоба и изневерених договора, спор је решен преговорима на Цетињу, одржаним у новембру 1838. године. Тада је закључен уговор о миру између изасланика босанског и херцеговачког везира и „независне области Црне Горе”, чију су политичку независност османске паше константно оспоравале. Граховљани су били обавезни да плаћају задужбине турским властима. Стални немири између Црне Горе и Херцеговине приморали су митрополита Петра II и херцеговачког везира Али-пашу Ризванбеговића Сточевића да поново започну преговоре о решавању пограничних спорова. Након тродневних преговора, у септембру 1842, у Дубровнику је закључен уговор у коме је истакнуто да се потписује мир „између независне области Црне Горе и пашалука херцеговачког”. Тако је Али-паша признао независност Црне Горе, коју је пре тога признао босански везир. Овом приликом Његош и Али-паша су се побратимили. Често су размењивали писма пуна заклетви на вечно пријатељство.

IV-25. Утицај хришћана на Албанце муслиманске вере (око 1800)

Његови хришћански суседи утичу на Албанце муслиманске вере. Он пије вино и нарочито воли пиво (касније сам успео да добијем једну боцу у Минхену), и куне се у Богородицу.

Fraser, стр. 258

❓ Како су хришћани и муслимани утицали једни на друге? Наведи и друге примере међусобног утицаја.

IVд. Живот жене

IV-26. „Царско“ венчање у XV веку

Због тога гази султан Мурат⁷⁴ скупи војску, с којом је имао намеру да заузме целу деспотову земљу [Лас-вилајет]. То чује Влк-оглија [деспот Ђурађ Бранковић].⁷⁵ Поново посла посланике. Посла их с небројеним даровима и још поручи: „Спрема [чеиз] моје кћери готова је. Пошљите човека, узмите своју робињу.“

Паше рекоше султану: „Треба узети.“ А цар на то рече: „Спремите што треба.“ Из Скопља послаше госпођу Исхак бегову. [...] Одоше право у Смедерево. Кад су били још неколико канака пред Смедеревом, Влк-огли им у сусрет посла госпође ђаурске властеле и приреди им необичан дочек. Уз велико поштовање допратише их у Смедерево. [...] Пописаше девојачку прђију. Тај списак предадоше Узбек-аги. Кажу да је Влк-огли том приликом изјавио: „Ја мираз нисам дао својој кћери, цару сам дао. Ако милује, нека га да овој својој робињи; ако не, може га дати и другој својој робињи.“

Кратко речено, девојку одведоше у Једрене. Цар јој није правио свадбу велећи: „Шта ће свадба за кћер једног неверничког спахије.“

Елезовић, стр. 18

❓ Какву су сврху имали династички бракови? Какав је избор кнегињица уопште имала у овој прилици? Да ли су жене овде искоришћене? Како османски хроничар види Муратову женидбу Маром? На какав нам то однос према женама указује?

IV-27. Жене у Албанији (око 1810)

Немам неку нарочиту жељу да говорим о моралу Албанаца. Они своје жене, које су

⁷⁴ Мурат II (1421–1451).

⁷⁵ Упореди овај текст са текстом I-8, а нарочито види напомену бр. 19.

готово све потпуно необразоване и не говоре ниједан језик осим свог матерњег, третирају једнако као и стоку, па их тако некако и користе (мада као стоку од боље сорте), и користе их за тежак рад, а неретко и кажњавају батинама. Заиста, они према својим женама гаје презир, можда и мржњу, а чак ни у повременим изразима наклоности нема ничег што би и издалека подсећало на оно што ми називамо нежношћу. А ипак, сваки од њих се жени ако само може, јер то је знак благостања, а и зато што жели да има роба у кући. Осим тога, као и у другим деловима земље, жене нису баш тако бројне као мушкарци, па млада свом будућем мужу често уопште и не доноси мираз, него га он даје њој, и мора да прикупи око хиљаду гроша [пјастера] пре него што сме и да помисли на женидбу.

Broughton, стр. 136

 Зашто су жене које се помињу у овом тексту у тако лошем положају? Шта аутор текста мисли о томе? Шта мислиш, како он замишља нормалан брак?

IV-28. Солидарност међу хришћанкама: мучеништво св. Филотеје (1589)

У та времена [...], робињице у Атини долазиле су из разних крајева. Нема речи које могу описати драгу покојну Филотеју и сву њену благост и милосрђе, као ни искушења и опасности којима се излагала не би ли спасла и излечила ове робињице. [...] Четири робињице чуле су за ову светицу, па кад им се указала прилика, оне утекоше од својих господара, који су их присиљавали да пређу у другу веру, и пођоше да је потраже. А она их дочека, са свом својом брижношћу и љубазношћу, и подучи их како да смогну храбрости да се суоче с опасностима, али и како да не јадикую над својим ропством, и дуго је покушавала да их врати дому. А господари тих жена, чувши шта се догађа, дођоше код Филотеје, силом је одведоше од куће и доведоше пред

муслиманског намесника, који је баци у тамницу. Ова изузетна жена, која је у том часу била достојна и сваког жаљења, пре је била спремна да се жртвује него да ода оне жене које су јој се обратиле за помоћ; желела је да покаже глас јеванђеља у стварности.

Synaxaristis, стр. 325-326

Филотеја је умрла 19. фебруара од рана. Проглашена је светицом и постала је једна од духовних заштитница Атине.

Који су били Филотејини мотиви? Дали је њено дело било злочин према османском закону?

IV-29. Статут женског сапунџијског еснафа у Трики, у Тесалији (1738)

Жене из сапунџијског еснафа Стамула, Василика, Маргарона, Архонта, Венета, Ангела, Пагона, Тријантафилија, Хаида и Екатерина, дођоше пред мене, понизног предстојника, и пред часне свештенике и великодостојнике наше митрополије у Трики и саопштише нам да према старом обичају мушкарцу нема места у овом еснафу или у овом послу уопште. Зато оне једнодушно моле да се овај њихов договор одобри и да се унесе у законик; а уколико нека од њих у будућности пожели да уведе у еснаф ћерку или снаху како би и она правила сапун, платиће еснафу пет гроша, као што плаћају и други еснафи. Ако нека од жена умре, нико неће моћи да преузме алат за овај посао, јер њиме могу да располажу једино жене из еснафа, а уколико неко са стране покуша да се бави овим послом без дозволе ових жена, ако погази овај договор и црквени указ, тога ће моћи да казне и црква и турске власти, и мораће да плати десет гроша еснафу и петнаест цркви. Овај еснаф оснивамо као еснаф у ком нема мушкараца, и он ће бити под старатељством и пажњом свештеника и црквених великодостојника. Документ сачинио и по-

тврдио ја, понизни, а сведочили часни свештеници и црквени великодостојници наше митрополије у Трики и унесли у свети законик године 1738, дана 27. јула.

Giannoulis, стр. 45

? Како су жене из Трике штитиле своје интересе?

► **Сл. 52. Угледна Атињанка (1648)**

Asdrachas, сл. 71

IV-30. Развод у једном селу код Софије (1550)

Овим се у кадијски записник уноси да је немуслиман Пејо, син Радулов, настањен у селу Биримирче, недалеко од Софије, изашао пред шеријатски суд у присуству своје жене Стојане, ћерке Николине, и својом вољом дао следећу изјаву:

„Дао сам развод поменутој Стојани, према

⁷⁶ Овде то значи према хришћанском закону.

нашем лажном обичају;⁷⁶ од данас она је разведена.“ Потом је сачинио ову изјаву, коју је потврдила и поменута оптужена Стојана, и она је унета и по њеној жељи.

[...]

Сведоци: Хајдар-бег; хаџија Али, син Сулејмана, судског гласника; Сеид Хасум, син Сеида Мехмеда, управника вакуфа; тумач Синан, син Абдулахов, итд.

Турски извори, 2, стр. 104

Овај је случај специфичан утолико што је развод легализовао (муслимански) кадијски суд. У већини случајева развод је међу хришћанима могао да се обави само пред хришћанским верским судом.

Шта мислиш, зашто су Пејо и Стојана хтели да њихов развод признају и кадијски и хришћански суд?

► **Сл. 53. Туркиња с децом (1568)**

Nicolay, стр. 142

► Сл. 54. Туркиња у одећи за излазак, француски цртеж (око 1630)

Hegyí, Zimanyi, стр. 149, сл. 149

IV-31. Кадија бележи случај Кипранке која се разводи тако што прима ислам (1609)

Хусна, кћер Муратова, јерменска жена, рече пред својим мужем Мергеријем, сином Кулуковим, Јерменином: Он је стално груб према мени. Ја га не желим. Он то пориче. Потом Хусна прими почаст ислама. Пошто узе име Ајша, њен муж би позван да и он прими ислам, али он не хтеде, па се зато налаже Ајшин развод.

Jennings 1993, стр. 141

❓ Шта мислиш, да ли је Хусна прешла у ислам из искреног убеђења или јој је то само био начин да побегне од окрутног мужа?

► Сл. 55. Девојка из брдских крајева на северу Албаније (почетак XIX века)

❓ Погледај добро како је девојка одевена. Примећујеш ли неке специфичне османске елементе? Пронађи слике жена из других делова Европе у том истом периоду и упореди њихову ношњу.

IV-32. Кадија бележи случај муслимана који се разводи од хришћанке (1610)

Јусуф, син Мехмеда из Левкоше, рече пред својом женом Мерјемом, кћерком Илије зимије (немуслимана): Моја жена Мерјем је неверница [*kafire*]. Кад сам је позвао у ислам, она није хтела, па сам јој три пута рекао да се разводим. Тако сам ја сад разведен. И она је разведена.

Jennings 1993, стр. 141

🔑 Према муслиманском закону, муслиман може да се ожени немуслиманком, а она може да задржи своју веру. У овом случају, Јусуф другу веру користи само како додатни разлог којим оправдава развод. Обрати пажњу на то како је процедура развода једноставна.

 Да ли је развод брака код муслимана лакши него код хришћана?

IV-33. Јаничар чини прељубу с муслиманком у Цариграду (1591)

Просто не могу а да не испричам причу једне Туркиње која је одржавала везу с нашим јаничарем Мустафом. Била је млада и имала веома лепо лице. Мустафа је једно поподне позва да се забаве, а ја му оставих слаткиша и најбољег вина. Било је то, рекао бих, веома добро вино, вино из Чешке. Госпођа је имала веома старог мужа, који није имао поверења у њу. Не знајући како би другачије дошла на договорено место, и у договорено време, пред сам смирај (наш је наредник углавном ишао на молитву у то време), она рече свом мужу да иде у купатило. Поведе са собом и две слушкиње да јој, као и обично, носе одећу у великим бакарним коритима покривеним ћилимима; ходале су тик за њом и прошле испред наше зграде. Јавно купатило у које је кренула ова лепотица није било далеко одатле, саградила га је Рука, жена турског султана, и мушкарци у њега нису имали приступа под претњом смрти. Прозлазећи поред наше зграде, госпођа даде јаничару знак да ће доћи на састанак. А неповерљиви муж ходао је мало иза ње, и кад је она ушла у купатило, он стаде преко пута улаза да је чека. Али ко још може доскочити женском лукавству? Поред наше куће прошла је у зеленој одори, али у купатилу се пресвукла у одећу коју је понела собом, оставила слушкиње тамо, изашла у црвеној одори и срела се с нашим јаничарем. Он ју је лепо дочекао и поздравио у свом стану, изврсно је забавио, а после вечере пустио је да изађе на стражња врата. Она по други пут оде у купатило, окупа се и врати се кући с мужем. Просто не могу да се надивим лукавсти ове жене, а јаничар и ја смо се често присећали ове догодовштине и смејали се.

Mitrovitz, стр. 107-108

 Венцеслав Братислав фон Митровић пратио је аустријског посланика у Цариград 1591. године, и важи за истанчаног посматрача османског друштва.

 Какав став овај писац има према прељуби?

IV-34. Леди Мери Вортли Монтегју о османским женама (1717)

Никад у животу нисам видела толико лепе косе. На једној сам дами избројала чак стотину и десет плетеница, све природних. А треба рећи и да је овде лепота чешћа него код нас. Просто је чудо видети младу жену а да није лепа. Оне по природи имају најлепши тен на свету и готово све имају крупне црне очи. Уверавам вас најискреније да се енглески двор, иако верујем да је најотменији међу свим хришћанским дворовима, не може подичити толиким лепотицама колико их има овде под нашом заштитом. Оне углавном дотерују обрве, а и Гркиње и Туркиње имају обичај да очи уоквире црном тинктуром од које очи, из даљине или при светлости свећа, изгледају још тамније. Претпостављам да би многе наше даме биле пресрећне да сазнају тајну овога.

[...]

Што се њиховог морала тиче или доброг владања, ту морам, као и Арлекино, да кажем да је оно исто као и код вас, и да Туркиње не греше ништа мање него хришћанке. Сад пошто сам мало упознала њихове обичаје, не могу а да се не дивим или узорној дискретности или изразитој недотупавности оних који су о њима извештавали. Та лако је видети да оне имају већу слободу од нас; ниједна жена, без обзира на положај, не сме да иде улицом без два вела, од којих јој један покрива цело лице, осим

очију, а други јој од главе пада низ леђа, па им је тако читаво обличје покривено нечим што се зове фереџа, и ниједна се жена не појављује без ње. [...] Зими фереџа је од сукна, лети од неке лакше тканине или од свиле. Можете већ мислити колико њих то добро скрива: не можете разликовати велику госпођу од њене робиње, а чак ни најљубоморнији муж не може никако препознати своју жену кад је сретне, а ниједан мушкарац не сме да додирне жену на улици или да је прати.

Ова непрестана маскарада даје им сву слободу да се одају својим склоностима, и то без опасности да ће бити откривене. [...] А немају чега да се плаше ни од мужевљеве зловоље, јер оне жене које су богате задржавају сав свој новац у својим рукама, и носе га собом и после развода, уз оно што је муж још дужан да им дода на то. [...] Истина, према њиховом закону мушкарац може да узме четири жене, али нема примера да је неки врли мушкарац искористио ту слободу, или да жена племенитог порекла то трпи. Ако се муж покаже непоуздан, а то се дешава, он себи држи наложницу у

одвојеној кући и посећује је што дискретније може, управо као и код вас.

И тако видиш, драга сестро, да се обичаји међу људима не разликују баш онолико колико нам то сугеришу наши путописци.

Montagu, стр. 70-72

Леди Монтегју била је жена британског посланика у Османском царству. Њена писма не сведоче само о књижевном дару већ и о њеној оштроумности и добром познавању османског друштва.

Кад узмеш у обзир причу коју је пренео Фон Митровиц (текст IV-33), шта мислиш, да ли је леди Монтегју у праву кад каже да муслиманке захваљујући одећи лакше могу да почине прељубу?

Зашто леди Монтегју тврди да су османске жене у бољем положају од Британки? Да ли жели да провоцира или можда има и јаке аргументе?

Које су разлике постојале у положају жена у Османском царству? Шта је главни разлог тим разликама: вера, друштвени положај или лични став?

ПЕТО ПОГЛАВЉЕ

Фактори кризе

Многи се историчари слажу с тим да је крајем XVI века Османско царство почело да слаби и да је његово опадање потрајало читав три века, све до коначног распада почетком XX. Други пак тврде да је процес слабљења почео 1683. године, с неуспешном опсадом Беча, после које је Османско царство почело да губи ратове и територије у Европи, или почетком XIX века, када је Османско царство економски и политички почело да се укључује у светски поредак којим је доминирао Запад. Но, питање слабљења Османског царства, иако су се њиме углавном бавили историографи у XX веку, није баш тако ново. Оно се, наиме, може срести и у списима из XVI и XVII века, кад су османски учењаци тврдили да више нема „доброг старог поретка“ из „златног доба“ Сулејмана I (1520–1566) и да се сад шире неред и корупција. Историчари су ово мишљење успели да оповргну и да га прикажу као идеолошко средство којим су османске елите желеле да очувају свој положај. Осим тога, новије студије показале су да је Османско царство успело да превазиђе кризу с краја XVI и почетка XVII века тако што се окренуло модернизацији, јачању новчане размене и бирократијацији државе – а нешто слично се на почетку новог века заправо дешавало и у већини великих европских и азијских монархија. То би онда значило да XVII и XVIII век нису били период континуираног опадања него период сложене модернизације, а у много чему чак и период јачања и развоја.

То не значи да у овом добу нису постојали баш никакви елементи кризе. Људи који су живели у Османском царству били су, баш као и сви други на почетку новог века, ма где живели, изложени разним ограничењима и притисцима. Пре свега, и сам физички опстанак често је био угрожен: летину су могле уништити разне природне катастрофе, ватра је могла сатрети и нагомилано богатство и елементарна средства за живот, људе су косиле непознате болести које они нису умели да излече. Намети су за многа домаћинства били огромно оптерећење. Ратови су бивали све скупљи и слабили су османску државну касу. Да би повећавале своје приходе, османске власти би или повећале порезе или би вршиле девалвацију, али од тога се државни буџет није могао опоравити. Продаја положаја или отворено давање мита били су начини да се приватни капитал убаца у државне токове новца, али тиме су се стварале и паралелне мреже власти и утицаја, захваљујући којима су мале група државних службеника и посредника могле да узимају за себе новац, био он државни или новац пореских обвезника.

У овом поглављу желели смо да покажемо и како су поједине кризе настајале и како су власти покушавале да их реше. Повратак на добри стари поредак био је једна могућност, излазак из османског система друга. Текстови које наводимо овде показују нам на какве су се начине људи довијали у кризној ситуацији, али и како су далекосежне последице те кризе имале.

Va. „Природне“ непогоде

V-1. Глад у Цариграду (1758)

Те године људи су се слили у Цариград пошто је у већини крајева владала глад. Тако глад настаде и у главном граду, где је

хлеба бивало све мање. По неколико стотина људи стално је опседао врата сваке пекаре. Узимали би и напола печене векне. Старци, жене и мушкарци [raiyye] гладовали су. [...] Зато су људи почели да купују

пиринач у великим количинама. Тако је онда и пиринча почело да бива све мање. Како се ближио пост, па да муслимани не би трпели оскудицу, у месецу шабану изда-та је заповест по којој сваком следују две оке⁷⁷ пиринча. Међутим, последњег дана месеца шабана неколико стотина злих же-на нагрнуло је на магацин једног зимије⁷⁸, трговца пиринчем. Једна од њих исука велик нож и насрну њиме на зимију. Зимија утече, а оне развукоше пиринач. Чувши за овај испад, јаничарски ага Налбанд Мехмед-паша оде у тај крај да спречи пљачку, али не само што није успео у томе него га је руља још и испсовала и наружила. Зато он посла великом везиру свог гласника Кузуџу Мехмед-агу. Поменути Кузуџу Мехмед прича: „Кад сам стигао до њега и испричао му све, он је управо слушао неке свираче. Није дао да га ометам. Једноставно ми је рекао да заменика јаничарског аге одведем на дотично место. Тако сам и учинио. А жене га спазише па се разбежаше.“ После овог скандала, заповедник јаничара смењен је, а његов заменик [...] би постављен на његово место. Захваљујући јаким ветровима, два дана касније пристигоше и бродови с пиринчем, па се пиринач свуда могао купити.

Şemdanizâde, стр. 16-1

Снабдевање великог града какав је Цариград зависило је од летине у разним покрајинама. Колико год да су се власти трудиле, несташице и наступи панике били су неизбежни, долазило је до поскупљења и до немира међу становништвом, што је могло бити и политички опасно. Почетком новог века побуне гладних, које су неретко предводиле жене, биле су честе, и то не само у Османском царству него и у западној Европи.

? Опиши економске и психолошке механизме којима су људи у Цариграду покушавали да изађу на крај у временима несташица.

Зашто су жене биле главни актери у побунама гладних?

Да ли би светина упала да опљачка магацин богатог муслиманског трговца пиринчем? И да ли би власти тада реаговале оштрије?

V-2. Земљотрес у Цариграду (1766)

[...] Трећег дана, а то је био 12. зулхице и 14. мај, четвртак, [...] пола сата по свитању изненада је дошло до великог земљотреса. Био је толико снажан да је људе одмах напустила свака нада да ће остати у животу, па су остали где су се затекли. Све зграде, сви људи и животиње, све је страдало. Они који су преживели покајали су се за своје грехе и учврстили у вери. После девет минута, земља се умирила. Цариград је био сав у праху и диму. Кад се дим развишао, показало се да је Освајачева џамија срушена до темеља. Бајазитова и Михримахова џамија биле су тешко оштећене. Тешко су оштећени и посластичарница, простор за молитву [*Dua Meydani*] на покривеном базару, као и тржница шеширџија и безистан. Стари сарај, градске зидине, [тврђава са] Седам кула, Везиров хан, тржница робља, и друга здања од цигле и камена и џамије и неке куће од дрвета такође су страдале. Пропале су и неке зграде у четвртима Галата и Ускудар. Чак се и за неке грађевине за које се испрва мислило да су колико-толико добро прошле касније показало да су страдале. На Новом сарају су такође оштећени темељи и зидови. Смртно је страдало четири хиљаде људи. А како Цариград има облик троугла, земљотреса и пожара овде никад неће мањкати.

Şemdanizâde, стр. 85-86

⁷⁷ Османска мера за тежину - 1,283 кг.

⁷⁸ Немуслиман.

❓ Зашто су џамије у Цариграду страдале више него друге зграде?

V-3. Куга у Букурешту (1813)

А месеца октобра смрт стаде да узима да-нак у размерама какве никад дотад нигде нису виђене. Чинило се да ће се град распрснути, и људи су бежали куд су их год ноге носиле. И читав град био је пуст. Али, шта се могло и видети? Куд год да се окренете, чули бисте: „Склањај се, беж' у страну, ево гробара с мртвима“, њих осмо-ро, ако не и десеторо, један на другом, а прати их поворка у траљама и уплакана деца. И носили би их тако кроз читаву ту сиротињску четврт, све док више уопште не би били кадри да им помогну, и онда би их оставили на улици све док гробари не дођу да их покупе мртвачким колима. А што се нас живих тиче, и ми себе сматрамо већ мртвима и ходамо лелујајући се. Они су онда почели да сахрањују једни друге по баштама док се и оне нису напуниле. Тамо где је куга ушла, преживео је само један или двоје од десеторо. А понегде ниједан. А било их је и који су преживели болест. Свештеници су умиралли по црквама. Неки су и побегли. Цркве су остајале празне, без

икога да држи богослужење, човеку се срце цепало кад их гледа такве. Сиротињске четврти су се празниле. А смрт је била ужасавајуће присутна свуда, од августа до јануара. А онда је у јануару успорила, али нису јој умакле ни велике куће, осим можда неких важних бојара који су се закључали у своја дворишта и које је чувала војска. А овде у Букурешту, како бих рекао, овде је било људи да сахране мртве, мада су понекад пси разносили кости по баштама, где их из страха нису укопавали дубоко. По селима, али и изван њих, пси су развлачили и становнике града и сељане, пошто тамо није било никога да их сахрани [...] А у болницама би правили брда од по стотину нагих тела, све млади мушкарци и жене, деца, старци, богаташи, сиромаси, и сва та тела би отицала. А онда би ископали јаме и побацали их унутра, једно на друго, Циганина, бојара, Јеврејина и Јерменина, опходећи се исто према свима.

Corfus, стр. 340-341

❓ Које су националне, верске и друштвене разлике уопште биле битне у тако драматичним околности-ма? Како то изгледа бити „живи мртвац“ у граду који је погодила куга? Како овакве катастрофе утичу на елементарну људскост?

V6. Политичка криза у Цариграду

V-4. Решења за кризу османске државе у Кочи-беговим мемоарима (око 1630)

Сачинио сам ову расправу и поднео је узвишеном, величанственом султану како би он знао разлоге за невоље и промене на овом свету и како би им, Божјом милошћу, пронашао лека. Тако ће султан моћи да исправи што је криво. Нека се најпре зна да је основ поретка у царству и у народу поштовање верских правила и верског закона, шеријата. Друго, султан треба љубазно да се опхо-

ди и да поштује права свих сталежа, учењака који се старају о потребама поданика које им је Бог поверио и ратника који свој живот стављају на стазу рата [gaza]. Међутим, он треба да казни оне који то заслужују и да лоше поступа према њима. Исто тако, он треба да поштује и чува још увек важеће законе почивших султана. Јер треба се надати да ће се ствари на тај начин поправити и уредити се и да ће се углед државе обновити. А поредак је султанов.

Koçi Bey, стр. 19

У другој половини XVI и током XVII века настао је велик број политичких списа у којима се указивало на симптоме политичке кризе, али у којима су се давали и предлози како би се криза могла разрешити. Махом су се предлагале мере којима би се повратило „добро старо време“, тако да овакви савети нису имали нарочито велику практичну вредност.

Да ли Кочи-бегов савет има икакве везе с конкретним разлозима кризе или је он само уопштен? Какав би савет био ефикаснији?

V-5. Посланици молдавског кнеза Константина Маврокордата објашњавају зашто су у Цариграду морали да подмите више људи (1741)

Ваша висости, грдите нас што смо делили дарове, али ми без њих ништа не бисмо могли постићи; а опет, није право ни да се не дају никакви дарови, јер времена су таква да су и Порта великог везира и они око њега изузетно грамзиви, и да су сви, па и најмањи међу њима, као звери. Кад траже нешто, они то најпре чине изокола, потом стану грдити, користећи сву своју моћ, а потом и претити, па вам друго и не преостаје. У тој

царевини нема монархије каква је била за владавине Ибрахим-паше,⁷⁹ али после великог везира сваки високи службеник из Спољног двора је као независни везир. Главни гласник (чауш-баша), моћан је колико и заменик великог везира [*kethüda*], а и старшина писара [*reis*] је отприлике исти. Ови што су у пратњи великог везира су праве звери, а и они окол: Хајати је онакав каквим га и ви знате, његов заменик без околишења говори право аги од харема [*darisadet*], некадашњи писар [*jazegi*] Али-ефендија говори уместо њега и све је у његовој шаци; Есад-мула је кандидат за положај муфтије, Пиризаде је блиски саветник, Џара Халиф-ефендизаде је веома угледан, Амеги има велику моћ и блискији је с великим везиром него што је то Чисријели с агом од харема. Оставимо сад по страни оне који су мање значајни, попут Чаушзадеа, Шафирбега и неких других који би те боли као зоље и живе ти ране отворили ако их не поткупиш.

Murgescu, стр. 165-166

Упореди савете које даје Кочи-бег и реалност какву описују посланици молдавског кнеза.

Да ли је подмићивање било питање случаја или системска ствар? Да ли је оно уопште могло да се избегне? По коју цену?

Vв. Ратови, побуне и сеобе

V-6. Сељани беже у град (1665)

Становници селâ Кокре и Гођаково у прилепском округу дошли су пред шеријатски суд заједно с војводом Ибрахимом, који је војвода прилепског среза, једног од добара мог великог везира [...], и објавили да су села из поменутог среза слободна и да тамо нико не треба да се меша. Међутим, беглербег, санџакбег и други службеници,

заједно с многим људима и коњаницима, и даље бораве тамо, и осим што им узимају бесплатну храну, као на пример овце, јагањце, мед, уље и друге намирнице, уз то их и киње и тако што им неоправдано траже новац за порез [*tekalif-i shaka*] иако за то немају ваљано овлашћење. Због свега тога, поданици [*reaya*] из села Вепрчани, Пештани, Дуње и Кален из поменутог среза, који су тамо настањени још од пра-

⁷⁹ Ибрахим-паша Невшехирли, велики везир 1718-1730.

давних времена, побегли су из својих села 1662, 1663. и 1664. године и населили се у селима нашег округа. Поменути војвода дошао је код њих, а како одбегли поданици нису хтели да се врате, послао је извештај у којем тражи ваљану наредбу. Зато се ова наредба и издаје, уз напомену да се одсад ови поданици не узнемиравају тако што ће им се тражити порез без ваљаног овлашћења; поданици који побегну из поменутих села а убележени су у регистар [*defter*] среза треба да се врате у стара села и стара места и поново се настане тамо.

Одбрани, I, стр. 282-283

❓ Зашто су сељани побегли из свог села? Како су власти реаговале на то? Да ли је та реакција била примерена ситуацији?

V-7. Побуна Мехмед-аге Бојациоглуа на Кипру (око 1680)

[...] прича о побуни чувеног Мехмед-аге Бојациоглуа, која се вероватно одиграла око 1680. Ову сам причу чуо лично од оног угледног господина Беноаа Астјеа, француског конзула, који је све до ове 1788. године достојно председавао еснафом француских трговаца на Кипру. [...] Ево какве су биле његове речи: „Чуо сам нешто из народног предања, а стигла ми је и поуздана вест из уста једног времешног Турчина, и од једног Грка готово исте доби, који су обојица били сведоци побуне што се одиграла на овом острву пре осамдесетак година и потрајала читавих седам. Кипар је у то доба, као и Родос и острва [егејског] архипелага, био под влашћу османског адмирала [капудан-паше]. Годишњи порез [харач] за Порту убирао је посебан чиновник [харачлија]; средства за живот [*ma'ishet*] су се прикупљала за адмирала, а порез у природи [*nuzul*] одлазио је за намесника ког је [адмирал] наименовао [...]

Аге од Левкозије, које су убирале ове намете, некад један, некад други, почеле су да се надмећу и свађају; онда су се латили оружја и стали да нападају један на другог, све док их Мехмед-ага Бојациоглу није узео под своје, био проглашен за вођу и седам година предводио побуну. Сваке је године убирачу пореза ког би Порта послала платио разрезани порез, за који је убирач до тад морао да моли, да би га на крају опет задржао за себе. У свим окрузима [*kazilik*] поставио је одане му људе, који су онда били намесници. А Порта, сазнавши да тај Бојациоглу уопште више себе не сматра њеним подаником, посла на Кипар Чолака Мехмед-пашу да силом поново успостави ред. У Левкозији га примише, али после неколико месеци, кад је покушао да се наметне поменутом Бојациоглуу, побуњеник га натера да оде из Левкозије и да се повуче на имање [читлук] Кубатоглуа, где је овај отад живео као пастир, и добро се потрудио да глас о томе не стигне до Порте. Међутим, не задуго потом вести ипак допреше донде, и тад Чифутоглу Ахмед-паша доби наређење да из Караманије пређе на Кипар, с нешто војске, да ослободи Чолака Мехмед-пашу и да дође главе вођи побуњеника.

Ахмед-паша учини како му је наређено, искрца се у Акантуу и крену право на Китрају да одмах заузме воденице, како нико не би могао да меље жито, па је тако успео да спречи и допремање хране у Левкозију, која је била упориште побуњеника. Тамо је остао два месеца, и Чолак Мехмед дође да се сретне с њим. [...]

Град се тако нађе без хлеба, а паша, знајући да му је помоћ близу, иако се нико није усудио да каже нешто о побуњенику, предложи Бојациоглуу да ће га пустити да се повуче и посла му пасош као јемство за то. Видевши да паша има јаче упориште у граду, побуњеник изађе из града по ноћи с групом чувара од поверења, и оде најпре до Левкаре, а потом до Левке, где га пашин заменик [*kehaya*] изненади, уби дваде-

сет осморицу његових људи а зароби још тридесет двојицу. [...] Опкољен са свих страна пашиним војницима, Бојациоглу у тајности крену пут Амохостоса, надајући се да ће тамо моћи да се утврди, али пре но што је стигао, ови му затворише капије, а пашини људи сатреше и то мало војника што му је остало. Он са свега шесторицом побеже у Пилу, па потом у Ларнаку, мислећи да ће одатле моћи у Лимасол, али су га ухватили у округу Келанон и одвели у Левкозију, где га је паша обесио преко ноћи, а ујутро га, заједно с његовим следбеницима, који су још били живи, изложио обешеног о куку која му је пролазила кроз браду. И тако се, после седам година, ова побуна завршила. Сви Бојациоглуови следбеници и неколико вођа побуњеника били су ухваћени и погубљени.

Кипар под Турцима, стр. 32-35

? Шта је у Османском царству чекало побуњенике? Шта би ти урадио/урадила на њиховом месту? Упореди судбину других побуњеника у Османском царству. Какве су им биле шансе да преговарају с властима?

V-8. Извештај папи о побуни у Чипровцима (1688)

А ево шта се говорило о [католичком] бискупу Бугарске, Јовану Стефану Кнежевићу и о Георгију Пејачевићу:

Пошто их је цар Леополд у личном писму наговарао и храбрио да помогну хришћанској ствари, поменути надбискуп посла свог рођака Георгија Пејачевића с бугарским војницима у Карансебеш и Сикловар да се сретну с генералом Ветеранијем. На путу тамо Пејачевић се придружи српској војсци, и заједно с Власима они узеше Оршаву и погубише готово све Турке.

Но кад је 1688. поменути Георгије заједно са својим бугарским војницима, четири капетана из Колопивеца, четворицом из Чипровца и осталима, и заједно с Чакијевим хусарима хтео да угаси ратничку бакљу Текелијеву⁸⁰ и уништи је, издао их је један дезертер, па је хиљаде Бугара убијено у крвавој бици која је изненадно почела недалеко од Куловице и у којој су они претрпели пораз. После битке, остаји [трупа] повукли су се у Чипровец и неко време успешно бранили град од Текелија, не желећи да га предају, иако је Текели, користећи то што је хришћанин, покушао да их намами обећавајући им углед и богатство у Трансилванији. Коначно, град је заузет муњевитим нападом: освојиле су га турске и татарске хорде, и све је било уништено и спаљено а људи побијени. Говори се да је огромно благо, које се гомилало годинама и увећавало у доба мира, однето одатле на више од стотину кола. Али нико од тамошњих хришћана није могао да спасе ишта више осим главе на раменима, и само их је мало који су и то успели да ураде.

Списаревска, стр. 201-202

После пораза Османлија под Бечом 1683, хабзбуршка војска заузела је Будим (1686) и Београд (1688), створивши тако утисак да је скори крај османске владавине у југоисточној Европи неминован. Католичка заједница око Чипроваца, у Бугарској, покушала је да искористи напредовање хабзбуршких трупа, али је побуна пропала, село је разорено, а преживели су избегли у Влашку и Трансилванију.

Зашто су се Бугари побунили? Зашто су Текели и његове хришћанске трупе угушиле бугарску буну?

⁸⁰ Импере Текели, вођа отпора Хабзбурговцима међу угарским племством. Са својим војницима [kurucz] борио се на страни Османлија у рату 1683-1699.

V-9. Срби беже у страху од османске одмазде (1690): сведочење ђакона Атанасија Србина

И уђоше Срби у лађе. [...] Беше преко десет хиљада лађа, и сви побегоше реком Дунавом уз воду и дођоше под град Будим, који је под [хабзбуршким] царем. И тако је Господ све три оне ране од којих је Давид само једну примио на свој град у садашње време пустио на српску земљу: прво смрт, а затим опет мач и смрт у води и љуту глад, тако да је српском народу преостало да једе псеће месо и месо мртвих људи, који су помрли од глади. Све је ово било у моје доба и очи моје видеше, а лежаху трупла помрлих српских људи по свим улицама великог Београда, и по свим селима његовим и по свим путевима његовим лежаху мртви, и нису били сахрањени. Који су још живи ходали, нису имали никаквог изгледа, ни лепоте човечје, беху поцрнели од глади и лица им беху као лица „етиопска“, и тако помреше и не оста ни десети део.

Агапова-Илић, стр. 134-135

Као и бугарски католици из Чипроваца, многи православни Срби сарађивали су с Хабзбурговцима 1688–1689. Међутим, 1690. Османлије су опет освојиле Београд, па је велик број Срба побегао, настанио се на територијама које су биле под контролом Хабзбурговаца (на пример у Славонији и Угарској) и добио знатне привилегије.

Покушај да издвојиш библијске цитате из текста Атанасија Србина. Шта остаје као неспорна историјска чињеница?

V-10. Извештај млетачког генералног провидура за Далмацију о утицају Шћепана Малог у Црној Гори 1767. године

Довољно је било само једно обично писмо овог реформатора, који себе назива

Шћепан Мали, да се упути становницима Црне Горе које је позво да се уједине и да живе у слози, па да му се они покоре и да поступе по његовом захтјеву... Човјек се мора чудити и дивити како је ова утвара успјела да остави тако снажан утисак. Просто је несхватљиво како је један слободан народ, који није познавао никакве принципе дисциплине, одједном престао да поштује закон за који се сматра да је изнад свих божанских и људских закона – закон (крвне) освете и то само на подстицај једног обичног писма. Незамисливо је да се тај исти народ одрекао оне свирепости која је била тако дубоко усађена у њему. Толико је, мислим, велико поштовање овог народа према руском двору да је само једна његова сјенка била довољна да га потпуно заслијепи па, чак, и да га натјера да измијени своју природу.

Петровић, стр. 93.

Шћепан Мали је владао Црном Гором од 1767. до 1773. У Црну Гору је дошао из Далмације 1766. Био је травар. Док се у Црној Гори водила борба између различитих политичких струја, на црногорском приморју (Маине) почињу да круже гласине да је руски цар Петар III, којег је убила његова супруга царица Катарина II, жив и да је успео да напусти Русију. Шћепан је, подстакнут тим гласинама, почео да се представља као руски цар. Многи су му поверовали и прихватили га као свог вођу јер је лично на цара, чији је портрет био окачен на једном црногорском манастиру. Отоманско царство, у страху да би самозвани руски цар могао упалити искру побуне на Балкану, 1768. године шаље војску од 50.000 војника на Црну Гору, али бива поражен. Руска влада шаље принца Георгија Долгорукова у Црну Гору 1769. да се ослободи Шћепана. Долгоруков не успева, јер је Шћепан уживао велику подршку Црногораца. Паша од Скадра убедио је Шћепановог личног слугу да га убије 1773. године.

V-11. Молдавска буна против Османлија (1711)

И тад кнез Думитрашко [*Dumitrașco-vodă*] позва своје бојаре, оне који су остали с њим, а то су канцелар [*logofet*] Николај Костин, магистрат [*vornic*] Јоан Струца, магистрат Јордаки Русет и ризничар [*vistier-nic*] Илие Катарђул, и рече им да је позвао Русе и да они сад већ прелазе реку Прут код Загаранче.

Чувши то, сви бојари се обрадоваше и радосно рекоше кнезу:

„Добро сте учинили, Ваша висости, јер ми смо се бојали да ћете отићи Турцима, па смо намеравали да вас, уколико заиста прећете Турцима, напустимо и да се поклонимо пред Русима.“ И бејаху сви задовољни. Једино Јордаки Русет, магистрат, рече: „Били сте необазриви, Ваша висости, кад сте позвали Русе. Требало је да се стрпите, Ваша висости, и да видите како ствар заиста стоји с њиховом снагом.“

Кнез Думитрашко одговори овако: „Више нисам имао времена за чекање, јер сам се бојао да ће ме Турци ухватити. А ви сте ме сви већ напустили и не делите са мном исте мисли и исту веру.“

И тад кнез Думитрашко узјаха коња и изађе пред Русе на реци Прут [...]

А чим угледаше Русе, Молдавци, свикли на пљачку чим се ствари погоршају, почеше, неки по наређењу а неки и без њега, да убијају Турке или да их терају у робље, неке у Јашију а неке у другим крајевима, где год да су их могли наћи, по читавој земљи. И отимали би им сав новац, све благо, коње, одећу, волове, овце, мед и восак и све што би им нашли. Трговине по улицама испразнише се, па су чак и деца могла да узму понешто. И све су старије жене сад имале довољно грожђица, смокава и кикирикија. А оне Турке које нису побили, одведоше голе-голцате кнезу као робље. Неки од њих скрили су се код при-

јатеља, уколико су уопште успели да стигну до њих. А касније су Турци који су се скрили код пријатеља добро послужили онима што су им пружили уточиште.

Neulce, стр. 540-542

Током руско-турског рата 1710–1711. међу православним народима југоисточне Европе оживеле су наде да би Петар Велики (1682–1725), који је 1709. поразио Швеђане, могао да порази и Османлије. Молдавски кнез Димитрије Кантемир (1693; 1710–1711) придружио се Русима, али није могао да спречи њихов пораз у бици на реци Прут (1711).

Да ли су бојари до краја слушали кнеза или су имали сопствене политичке интересе? Упореди овај текст са текстом II-21.

Зашто је на самом врхунцу буне дошло до насиља против Турака? Да ли су сви молдавски хришћани одобравали то насиље? Какве су мотиве имали они који су помагали жртвама насиља?

V-12. Хабзбуршки официр у дневнику описује опсаду Дубице (1788)

А битка за Дубицу, 22. августа, била је још тежа. Лудон⁸¹ је био изненађен отпором који су пружали браниоци Дубице, па је наложио да се град спали. У једанаест сати отпочела је немилосрдна топовска паљба, и град поче да гори. Чим су браниоци угасили пожаре, двадесет четворо људи прикратило се бедемима са задатком да преко њих баци запаљиву смесу на дрвене греде, али браниоци то приметише па их одбише. Бацање запаљивих предмета наставило се и 23. августа. Да би се браниоци омели у гашењу пожарâ, настављена је јака топовска паљба. Дубичка тврђава горела је читаве ноћи с 23. на 24. август, а топови су пуцали без престанка. А онда су 25. августа две

⁸¹ Командант хабзбуршке војске.

батерије са по три топа постављене недалеко од градских зидина. Паљба је била усмерена на градске двери, па је дубичка тврђава коначно и уништена. Но, опкољени се чак ни тад не предадоше. Опсада се наставила и 26. августа, само што су браниоци с оног што је од зидина уопште остало одговарали ватром из пушака и топова. А онда, око осам сати ујутро, ватра из тврђаве утихну. Око девет један човек изиђе из тврђаве и дође у аустријски штаб на преговоре. Он замоли за примирје, а аустријска страна пристаде. У име људи из гарнизона он предложи да се тврђава преда, али само под условом да бранитељи добију обећање да ће моћи слободно да се повуку – са чим се, међутим, аустријска страна није сложила, већ је тражила безусловну предају. Онда онај човек стаде да моли за три сата времена, током којих ће разговарати са својим људима, и Аустријанци му то одобрише. После трочасовне расправе, османски бег пристиже с осмочланом пратњом, и тиме предаја тврђаве би и званично потврђена. Дубичко утврђење или, боље речено, дубичка хрпа камења, коначно је била свладана, и пала је у руке аустријској војсци.

Шљиво, стр. 91-92

❓ Да ли су се Османлије добро бориле код Дубице? Зашто су се онда ипак предале?

V-13. Ризици путовања кроз Албанију (око 1800)

Једном смо приликом доживели узбуђење. Нашли смо се на равном терену, кад одједном из неког шумарка испаде пет-шест Албанаца наоружаних до зуба. Наша претходница повуче узде, окрену коње, скиде пушке и заузео положај, спремна на све.

Признајем да је и мени, кад сам угледао ове брђане како искачу ниоткуда, рука кренула ка боку, где ми је био револвер. Војници се распоредише, спремни да отворе ватру. Међутим, показало се да Албанци, колико год ратоборно изгледали, нису имали никакве зле намере. Више им се допадало да задевају кавгу с Турцима, али кад се показало да ми то нисмо, само су ми се насмешили и поздравили ме док су пролазили поред нас на коњима.

Fraser, стр. 237-238

❓ Почетком XIX века у југоисточној Европи било је уобичајено имати ватрено оружје, но да ли је то ишло у прилог развоју овог региона или није? Наведи аргументе за оба одговора.

V-14. Како је Хроми Ибрахим провалио у Казанлик (1809)

Априла 1809. одметници су тако похарали град Казанлик,⁸² вођени Топалом [= хромим] Ибрахимом, који је, ушавши у град [...], окупио локалне угледнике [*ayan*] и хришћанског предстојника [*muhtar*] да му кажу колико пореза град плаћа и коме. [...] Тад им Хроми Ибрахим рече да неће уништити град нити га запалити уколико исту ту суму дају и њему и одмах пошаљу гласника у Цариград по ферман султана Махмуда у ком ће писати да одсад он, Хроми Ибрахим, убира порез за следећих десет година.

[...] Но, кад је узео новац, Хроми Ибрахим рече предстојнику Стојану Николову: „Дајем ти ово писмо (било је отворено) за Мустафу Бајрактара, који је сада везир у Цариграду, и ако ми за четрдесет дана не донесеш ферман, претворићу читав град у пепео. Ја ћу остати овде с мојим људима и чекати до крајњег рока; а ти дотле нареди

⁸² Град на планини Балкан, у средњој Бугарској.

својим људима да нас хране питама и пилетином. Надам се да си ме разумео.“ [...] На дан кад је истицао рок, Хроми Ибрахим, бесан што га је предстојник слагао, оде сам и наби Христа Томова на колац насред улице. То је био знак да се отпочне покољ над хришћанима, који се затворише у куће.

Стамболски, стр. 28-30

У првој деценији XIX века неколико војних заповедника који су били и утеривачи пореза преузели су контролу над неким османским покрајинама, искористивши то што централна власт, ослабљена ратом против Русије и јаничарском побуном у Цариграду, не може више да примени свој ауторитет. Да иронија буде већа, Мустафа Бајрактар, који је каријеру започео управо као такав један ајан у северној Бугарској и који је 1808. постао велики везир, већ је био убијен у Цариграду, новембра 1808, дакле пет месеци пре но што му је Хроми Ибрахим послао старешину Казанлика.

Опиши квазилегални метод пљачке који Хроми Ибрахим користи. Зашто није просто напао град и похарао га? Да ли је Хроми Ибрахим обичан разбојник или је он човек с политичким амбицијама? Какве су биле разлике између локалних моћника и разбојника?

V-15. Писмо Петра Петровића Његоша Јосипу Јелачићу⁸³ (3. јун 1849)

Веома ме је удивило Ваше писмо од првога травња о.г. Преласка црногорског с оружаном руком у Боку Которску⁸⁴ сасвијем није ни било, даје и најмањих немирах веома се мало догађало, којијех је свагда

пођешто бивало, каноти међу наоружаним опћинама које су привикле често путах домаће спокојствије нарушавати. Ја сам свагда из свих силах настојавао, како што и данас настојим, да невређемо спокојствије опстане међу Боком и Црном Гором. Мене је к овоме интерес Црне Горе водио, мене је на ово заклела из ђетињства најјача и најсветија свеза и љубав братска. Драги Боже, ове ће ријечи Вам цио народ бокески једнијем гласом потврдити.

Његош, стр.135.

V-16. Низ катастрофа у причи бугарског учитеља Тодора из Пирдопа крај Софије (1815–1826)

Нека свако ко чита ово или слуша поразмисли и запита се шта је Бог хтео да нам каже својом срџбом у наше доба, нешто што се није десило откад је света и века. Године 1814. Бог посла казну или кугу од истока на запад, и пола људи ту умре. Било је зараза куге и раније, али оне никад нису однеле толике животе. Отад па до 1820. године, током владавине проклетог султана Махмуда,⁸⁵ Бог нам даде мир [...]. А марта 1821. дође ђаво из Јањине, звани Алипаша, који се побуни против султана. Султан скупи велику војску да се бори против њега, али они га не моглоше покорити, јер његова тврђава беше веома јака. Султанова војска задржала се тамо дуго и спалила је многа села и градове, заробила и убила многе хришћане, па је цена брашна порасла на 60 гроша за кило.⁸⁶ Зато међу сиромашнијима завлада страшна глад. После тога, 25. марта, дође још један ђаво у Влашку, Влах-бег,⁸⁷ који диже војску и стаде да хара и пали села. А потом из свих крајева европске Турске [Румелије] дођоше војске да се боре

⁸³ Хабзбуршки хрватски бан (1848–1859).

⁸⁴ Бока Которска је део Црногорског приморја. Под влашћу Хабсбуршке монархије била је од 1797. до 1806. и од 1814. до 1918. године.

⁸⁵ Махмуд II (1808-1839).

⁸⁶ Мера запремине, различита с краја на крај царства: 25-400 литара.

⁸⁷ Буквално „влашки кнез“; нејасно је да ли се овде мисли на Александра Ипсилантија, сина пређашњег влашког кнеза, који је водио побуну против Турака, или на Тудора Владимирескуа (1780-1821), који је 1821. повео влашку револуцију.

против њега, и на крају га и сломише. Они такође спалише многа села уз Дунав и заробише и побише много људи.

Потом проклети султан издаде заповест, и патријарх Григорије Непиташ беше извучен из цркве усред служења на други дан Ускрса и обешен. Многи људи умреше тога дана, а други беху побијени: 21 епископ и црквењак, монаси, свештеници, ђакони. А онда стадоше да убијају обичне хришћане. Сам Бог зна колико су хришћана побили: било је међу њима неколико Бугара, много Грка и Албанаца [Арнаута], и сви беху побијени у Цариграду. А жене и децу удавише у мору. Потом војска крену из Цариграда и дође до Мореје, где поби многе људе по селима. Грађани Мореје покушаше да побегну до мора и да се утаборе на неком острву, али ови их и тамо побише.

Георгиева, Цанев, стр. 356-357

❓ Како ти изгледа објашњење које Тодор из Пирдопа даје за многе недаће које су погодиле његов крај почетком XIX века? Да ли се слажеш с њим?

V-17 Молба султану да постави Хусеина Градашчевића у ранг везира

На шеријатски суд су дошли паше (мирмирани), капицибаше (ser-bevvabi) Порте, мудериси, кадије, наиви и друга улема и добри људи, мутеселими, ајани, капетани, војни заповједници војске (алајбези), бегови и беговићи и други прваци ејалета, занатлије и трговци и прваци села и мноштво осталог становништва Сарајева и његове околине и осталих лива босанског вилајета и, објашњавајући разлог свог доласка на суд, дали су слjedeћу изјаву: „Да би се постигао мир и сигурност божијих робова и да би се одстранили неред и спријечиле побуне које су се до сада појављивале у Босни, а према ономе како изискује вријеме и ситуација, прваци и угледници ејалета Босне и ми сви овдје сакупљени,

изабрали смо за везира и пашу његову екселенцију, честитог Хусеин бега, бившег капетана тврђаве Градачац у Босни. До сада је свако високо цијенио његов начин живота и његов карактер. Сви богати и сиромашни били су задовољни с њим, вољели га и били му захвални. Да би се постигла потпуна сигурност и мир и богатих и сиромашних и да би се, убудуће, спријечили неред и побуне какве су у Босни владале, шаљемо, путем махзара, молбу узвишеном султану да, као милост овим робовима, потврди избор и постави за валију Босне споменутог Хусеин бега са високим рангом везира. Све казе вилајета Босне упутиће своје молбе. Да је њихова изјава тачна (аутентична) потврђује овај суд.⁸⁸

V-18. Леополд Ранке о Хусеину Градашчевићу

Бошњаци без по муке узеше Косово. Свуда их дочекиваше као ослободиоце; само им се у Пећи мало супроставише Албанци и чете великог везира. Али храбри и даровити Алипаша Видајлић, највјернији ратни друг Хусеин-капетана брзо освоји Пећ. Велики везир, који се налазио у Скопљу посла пред Бошњаке једно одјељење своје војске, али и оно би разбијено и Албанци пређоше Бошњацима. Да је тада босанска војска отишла напријед она би ослободила Скадар и дала други правац ратовању.

Али то баш бијаше оно чега се бојао велики везир. Лукавом политиком он је намјеравао да приволи Бошњаке на повлачење. Он посла њима изасланике да саслушају шта желе.

Бошњаци поставише три услова – прије свега: да се одржи дотадашњи ред у Босни без икакве реформе; затим: да се у Босни везир поставља увијек између домаћих, што би била потврда и темељ босанске независности; на крају: да се тај мах за везира у Босни постави Хусеин-капетан.

Ранке, стр. 314-315.

⁸⁸ BDA, Hatt-i Humajun Tasnifi, № 21148, 22154 li.

Библиографија

- Marija Agapova-Ilić, *Ilustrovana istorija Beograda*, Beograd 2002.
- Metin And, *Turkish Miniature Painting. Sixty-eight Miniatures in full colour and one hundred and seven black and white illustrations*, 4th edition, Istanbul 1987.
- Ivo Andrić, *The Development of Spiritual Life in Bosnia under the Influence of Turkish Rule*, Durham and London 1990.
- Ch. A. Antoniadis, *Archeio Eggrafon Skyrou [Архиви острва Скирос]*, Athens 1990.
- Spyros Asdrachas (ed.), *H oikonomiki domi ton valkanikon choron sta chronia tis othomanikis kyriarchias [Привредна структура балканских земаља за време османске власти, XV-XIX век]*, Athens 1979.
- Aşykrpaşa-zâde, *Tevarih-i Âl-i Osman [Историја османске династије]* (ed. Nihal Atsız), in *Osmanlı Tarihleri*, Istanbul 1945.
- Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye’de Toprak Meselesi. Toplu Eserler 1 [Аграрно питање у Турској. Сабрана дела, I]*, Istanbul 1980.
- Mula Mustafa Sevki Bašeskija, *Ljetopis (1746-1804)*, Sarajevo 1968.
- Gustav Bayerle, *Pashas, Beys and Efendis: a historical dictionary of titles and terms in the Ottoman Empire*, Istanbul 1997.
- N. A. Bees, *Bibliographische Notizen und Nachrichten*, „Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher”, 70 (1928-1929), str.526-528.
- BOA, CA 3126 (= Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Adliye 3126).
- Fra Bono Benić, *Ljetopis Sutjeskog samostana*, Sarajevo 1979.
- Nicolaus H. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship. According to the Firmans of Murad III (1575-1595) Extant in the State Archives of Dubrovnik*, The Hague – Paris 1967.
- Ruđer Bošković, *Dnevnik putovanja iz Carigrada u Poljsku*, Zagreb 1951.
- Lord Broughton, *Travels in Albania and Other Provinces of Turkey in 1809 and 1810*. London 1855.
- *Bulgarska Istoricheska Biblioteka [Бугарска историјска библиотека]*, IV, Sofia 1931.
- Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei [Опис Молдавије]*, Bucureşti 1973.
- Dimitrie Cantemir, *Opere complete [Сабрана дела]* (ed. Virgil Căndea), VIII/II, Bucureşti 1987.
- *Călători străini despre țările române [Страни путници о румунским земљама]*, I-IX, Bucureşti 1968-1997.
- Celâlzâde Mustafa, *Selîm-nâme [Селиму у славу]* (eds. Ahmet Uđur, Mustafa Çuhadar), Ankara 1990.
- *Constituțiunile Aprobate ale Transilvaniei [Уставне одредбе Трансилваније]*, Cluj 1997.
- Ilie Corfus, *Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu [Летопис занатлије Јоана Добрескуа]*, "Studii și articole de istorie", VIII, 1966.
- Yıldırım Dursun, *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar [Шале о бекташијама у турској књижевности]*, Ankara 1976.
- G. Elezović, *Turski izvori za istoriju Jugoslovena*, Београд 1932.
- Evlija Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo 1996.
- *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi [Путовања Евлије Челебије]* (eds. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Ibrahim Sezgin), vol.V, Istanbul 2001.
- Foster John Fraser, *Pictures from the Balkans*. New York 1906.

- *Tahsin Gemil, Relabiile Țrilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601-1712)* [Турска сведочанства о везама румунских земаља с Високом портом (1601-1712)], București 1984.
- Tsv. Georgieva, V. Kitanov, *Documenti za istorijata na bulgarskija narod prez 15-17 Vek* [Сведочанства о бугарској историји XV-XVII века], 1, Blagoevgrad 1991.
- Tsv. Georgieva, D. Tzanev (eds.), *Hristomatija po Bulgarska Istorija* [Хрестоматија за историју Бугарске], vol. 3, Pleven 1982.
- Ferdo Gestrin, Milko Kos, Vasilij Melik, *Zgodovinska čitanka za 6. razred osnovnih šol*, Ljubljana 1971.
- G. Giannoulis, *Codikas Trikkis* [Закон из Трика], Athens 1980.
- Vedran Gliga, *Govori protiv Turaka*, Split 1983.
- Güvahi, *Pendnâme* [Књига савета] (ed. M. Hengirmen), Ankara 1983.
- Klara Hegyi, Vera Zimanyi, *The Ottoman Empire in Europe*, Budapest [1989].
- *Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhîsü'l Beyân fî Kavânin-i âl-i Osman* [Хезарфена Хусеина ефендије коментарисана збирка закона часне лозе] (ed. Sevim İlgürel), Ankara 1998.
- Frédéric Hitzel (ed.), *Enfants de langu et Drogmans*, Istanbul 1995.
- Colin Imber, *Ebu's-Su'ud: The Islamic Legal Tradition*, Stanford 1997.
- Halil İnalçık, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600*, London 1973.
- Halil İnalçık (ed.), *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid* [Копија записника арванидске провинције у години 835. од хиџре], 2nd edition, Ankara 1987.
- *Istoria tou Ellinikou Ethnous* [Историја грчког народа], t.11-12, Athens 1975.
- Ronald C. Jennings, *The Judicial Registers (Şer'î Mahkeme Sicilleri) of Kayseri (1590-1630) as a Source for Ottoman History* (unpublished Ph.D. dissertation, 1972, University of California, Los Angeles; University Microfilms, Ann Arbor, Michigan).
- Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York – London 1993.
- David Jones, *A complete history of the Turks*, London 1719.
- Esther Juhasz (ed.), *Sephardi Jews in the Ottoman Empire. Aspects of Material Culture*, Jerusalem 1990.
- Ahmet Kal'a (ed.), *Istanbul Ahkam Defterleri. İstanbul Finans Tarihi I (1742-1787)* [Истанбулски записник Царског савета. Финансијска историја Истанбула, том I (1742-1787)], Istanbul 1998.
- Kasalica Vladislav, *Kulturna baština Crne Gore*, Bar 2008.
- *Koçi Bey Risalesi* [Коџа-бегове белешке] (ed. Ali Kemal Aksüt), Istanbul 1939.
- Ioannis Koliopoulos, Ioannis Chassiotis (eds.), *H neoteri kai synchroni Makedonia* [Модерна и савремена Македонија], vol. I, *Macedonia during the Ottoman rule*, Athens-Thessaloniki n.d.
- Benedikt Kuripešić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*, Sarajevo 1950.
- *Le voyage d'Outremer, de Bertrandon de la Broquiere*, Belgrade 1950.
- Bernard Lewis (ed.), *The World of Islam. Faith, People, Culture*, London 1997.
- Siz Harry Luke, *Cyprus under the Turks, 1571-1878*, London 1969 (first published: 1921).
- Makarios Melissenos (Melissourgos), *The chronicle of the siege of Constantinople April 2 to May 29 1453, Book III, 3-13 inclusive, Chronicon*

Maior, in *The fall of the Byzantine Empire. A Chronicle by George Sphrantzes 1401-1477*. Translated by Marios Philippides, Amherst 1980.

■ I. Menounos, *Kosma tou Aitolou. Didaches kai viografia* [Козма Етолски, Учења и биографија], Athens 1980.

■ Konstantin Mihailović iz Ostrovice, *Janičareve uspomene ili turska hronika* (ed. Đorđe Živanović), Beograd 1966.

■ Anđelko Mijatović, *Uskoci i krajišnici*, Zagreb 1974.

■ Anđelko Mijatović, *Zrinsko-Frankopanska urota*, Zagreb 1999.

■ Vesna Miović-Perić, *Na razmeđu*, Dubrovnik 1997.

■ *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw of Mitrowitz. What he saw in the Turkish metropolis, Constantinople; experienced in his captivity; and after his happy return to his country, committed to writing in the year of our Lord 1599*. Literally tr. from the original Bohemian by A. H. Wratislaw, London, Bell & Daldy, 1862; Greek translation: *I Konstantinoupolis kata ton 16o aiona (1591-1596)*, transl. by Ioannis Ep. Dryskos, Athens 1920.

■ Lady Mary Wortley Montagu, *The Turkish Embassy Letters* (ed. Anita Desai & Malcom Jack), London 1994.

■ Bogdan Murgescu (coord.), *Istoria României în texte* [Румунска историја у сведочанствима], București 2001.

■ Ioan Neculce, *Opere. Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte* [Дела. Молдавска хроника и неколико изрека] (ed. Gabriel Ștrempel), București 1982.

■ Mehmet Neşri, *Kitab-ı Cihannüma* [Поглед на светску историју] (ed. F.R. Unat & M.A.Köymen), Ankara 1957.

■ Nicolas de Nicolay, *Dans l'empire de Soliman le Magnifique* (ed. Marie-Christine Gomez-Géraud, Stéphane Yérasimos), Paris 1989.

■ *Odbrani tekstovi za istorijata na makedonskiot narod* [Одабрани текстових за историју македонског народа], I-II, Skopje 1975.

■ *Osmanski Izvori za Isljamizatzionnite Protzesi na Balkanite* [Османски извори о исламизацији Балкана] (ed. Eugeni Radushev et alia), Sofia 1990.

■ Peçevi Ibrahim Efendi, *Peçevi Tarihi* [Печевије-ва историја] (ed. Bekir Sötkö Baykal), vol.II, Ankara 1992.

■ Petrović Petar Njegoš, *Izabrana pisma*, Beograd 1984.

■ Petrović Rastislav, *Rusija i Crna Gora u doba vladike Vasilija i Šćepana Malog, Zbornik radova „Rusija i južnoslovenske zemlje u XVIII veku”*, Beograd 1986.

■ A. Philippidis-Braat, *La captivité de Palamas chez les Turcs: Dossier et commentaire*, „Travaux et mémoires”, 7 (1979), str.109-222.

■ Ranke Leopold, *Srbija i Turska u XIX stoljeću*, Berlin 1879, str. 314-315.

■ Radovan Samardžić, *Beograd i Srbija u spisima francuskih savremenika XVI-XVII vek*, Beograd 1961.

■ Hans Schiltberger, *Travel Notes*, Sofia 1971.

■ *The Serbian Epic Ballads. An Anthology*. Translated into English verse by Geoffrey N. W. Locke, Belgrade 1996.

■ Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, Houndmills 1991.

■ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1788-1812*, Banja Luka 1992.

■ George Sphrantzes, *The fall of the Byzantine Empire (Chronicon Minus)*, in *The fall of the Byzantine Empire. A Chronicle by George Sphrantzes 1401-1477*. Translated by Marios Philippides, Amherst 1980.

- Y. D. Spisarevska, *Chiprovskoto vastanie I Evropejskijat svjat* [Устанак у Чипровцима и европски свет], Sofia 1988.
- Hristo Stambolski, *Avtobiografija. Dnevnitzi. Spomeni* [Аутобиографија, дневници, мемоари], Sofia 1972.
- Bernard Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, Zagreb 1989.
- *Synaxaristis Neomartyron* [Збирка животописа нових мученика], Thessaloniki 1984.
- Şemdanizâde Süleyman Efendi, *Tarih-i mür'it-tevarih* [Историја] (ed. Münir Aktepe), Istanbul 1978.
- *Taylesanizâde Hafiz Abdullah Efendi Tarihi. Istanbul'un uzun dört yılı (1785-1789)* [Тајлешанизадеа Хафиза Абудулаха ефендије историја. Четири дуге године у Истанбулу (1785-1789)] (ed. Feridun Emecan), Istanbul 2003.
- Sture Theolin, *The Swedish Palace in Istanbul*, Istanbul 2000.
- Maria Todorova, *Podbrani Izvori za Istorijata na Balkanskite Narodi XV - XIX vek* [Збирка извора за историју балканских народа, XV-XIX век], Sofia 1977.
- *Turski Izvori za Istorijata na Pravoto v Bulgaskite Zemi* [Турски извори за историју права у бугарским земљама] (ed. Bistra Tzvetkova), vol.2, Sofia 1971.
- Cyryla Vazvazova-Karateodorova (ed.), *Nepresahvashti Izvori. Documentalni Materiali za Istorijata na Plovdiv i Plovdivsko* [Непресушни извори. Сведочанства о историји Пловдива и пловдивске регије], Plovdiv 1975.
- P. Zerlentou, *Systasis tou Koinou ton Mykonion* [Стварање заједнице на Миконосу], Hermoupolis 1924.

Координатори

Координаторка пројекта

Кристина Кулурџи, председница Комитета за наставу историје при Центру за демократију и помирење у југоисточној Европи, предаје савремену историју на Пелопонеском универзитету у Грчкој. Рођена 1962. у Атини, Кулурџи је јануара 1990. докторирала на Сорбони. Године 1994. добила је награду Николас Сворнос за историјска истраживања и објављене радове. Учествовала је у пројекту „Учење и предавање европске историје XX века“ (1996–2000) при Савету Европе. Била је чланица научних комитета који су одобравали уџбенике историје за средње школе у Грчкој; ради као координаторка пројекта за уџбенике историје и за историју Грчког олимпијског комитета. Ауторка је више књига и чланака о настави историје, о развоју историографије, уџбеницима, националном памћењу и националном идентитету и о историји спорта. Важнија дела: *Dimensions idéologiques de l'historicité en Grèce (1834-1914)*. *Les manuels scolaires d'histoire et de géographie*, Frankfurt, Peter Lang, 1991; *Sport et société bourgeoise. Les associations sportives en Grèce 1870-1922*, Paris, L'Harmattan, 2000; *Clio in the Balkans. The Politics of History Education*, Thessaloniki, CDRSEE, 2002 (editor); *Athens, Olympic City, 1896-1906*, Athens, IOA, 2004 (editor).

Историјска читанка I

Халил Берктај, историчар, тренутно ванредни професор и предводник пројекта за историју при Факултету уметности и друштвених наука универзитета Сабанџи у Истанбулу. Рођен је 1947. године. Дипломирао је економију на универзитету Јејл 1968. и докторирао из историје на Универзитету у Бирмингему. Радио је на Факултету политичких наука на Универзитету у Анкари, на Средњоисточном техничком универзитету у Анкари и на Босфорском универзитету у Истанбулу. Боравио је на више универзитета у иностранству: као стипендиста Британског савета (British Council) на Волфсоновом колеџу у Кембриџу, у пролеће 1990, као стипендиста Фулбрајтовог фонда на Харварду 1997. године (у сарадњи са Центром за европске студије и Центром за проучавање Средњег истока), као NEXUS-ов ванредни професор при Центру за последипломске студије у Софији, 2002–2003. Потпредседник је Комитета за наставу

историје при Центру за демократију и помирење у југоисточној Европи у Солуну, члан оснивачког одбора и бивши потпредседник Хелсиншког грађанског парламента за Турску. Такође је и члан уређивачког одбора Часописа за проучавање сеоског живота, Часописа за пољопривредне промене, Часописа за проучавање југоисточне Европе и Црног мора. Важнија дела: (на турском) *Републиканска идеологија и (историчар) Фуат Копрулу, Од племена до феудализма, Крај једне ере*, и (на енглеском) *Нови приступи држави и сељацима у османској историји* (1991, приређивач, заједно са Сурајом Фароки). Тренутно се бави историографијом, компаративним проучавањем национализма на Балкану, почетним дефинисањем националног памћења у Турској и његовим редефинисањем у доба кемализма, међу другим траумама стварања нације и етничког чишћења почетком XX века.

Богдан Мургеску, рођен 1963. у Букурешту, предаје на Факултету за историју на Универзитету у Букурешту; добио је стипендију Роман Херцог при Фондацији Александар фон Хумболт у Берлину (1998–2000) и предавао као гостујући професор на Универзитету у Питсбургу (2002) и на Средњо-европском универзитету у Будимпешти (2004). Председник је букурештанског огранка а потпредседник националног Румунског друштва за историјске науке, координатор такмичења из историје *Istoria mea – Eustory* и члан извршног одбора мреже *Eustory*. Објавио је бројне научне радове и неколико књига о румунској историји, о османско-румунским везама, о економској и друштвеној историји XV–XX века и о скоријој историографији. Приређивач је пет зборника радова, међу којима су и *Румунија и Европа: модернизација као искушење, модернизација као претња* (Букурешт 2000) и *Хрестоматија за румунску историју* (Букурешт 2001).

Историјска читанка II

Мирела Луминица Мургеску је ванредна професорка на Факултету за историју на Универзитету у Букурешту; уједно је и извршна директорка Центра за историјске, економске и друштвене науке у Букурешту и чланица Комитета за образовање при Центру за демократију и помирење у југоисточној Европи, са седиштем у Солуну. Учествовала је у више међународних пројеката на тему анализе уџбеника, историје образовања, историографије, историјске културе и национализма, и добијала стипендије Фондације Ендру Ф. Мелон, Немачке службе за академску размену с иностранством, француског Дома за хуманистичке науке и Фондације за науку о Европи. Поред бројних академских радова и чланака, приредила је четири зборника радова и објавила књигу *Између „доброг хришћанина“ и „храброг Румуна“: улога основне школе у дефинисању румунског националног идентитета* (Јаши, 1999) и *Историја из школске торбе. Памћење и уџбеници у Румунији деведесетих* (Букурешт 2004).

Историјска читанка III

Валериј Каменов Колев, рођен 1960. у Пловдиву, магистрирао је 1986. из историје и енглеског на Универзитету у Софији. Од 1988. предавао је савремену бугарску историју (1878–1944) на Универзитету у Софији, а од 1999. на Националној академији лепих уметности у Софији. Године 2001. докторирао је из историје. Од 1994. члан је издавачког одбора историјског часописа *Минало*. Члан је комитета за утврђивање наставног програма из историје и грађанског васпитања при министарству за образовање и науку. Један је од аутора уџбеника из историје за десети разред. Главна интересовања: држава и локална самоуправа, политички и друштвени живот, спољна политика.

Историјска читанка IV

Крешимир Ердеља, рођен 1968. у Загребу, студирао је историју и географију на Универзитету у Загребу, где је и дипломирао на тему „Однос Независне Државе Хрватске према писцима и књижевности“. Бави се историјом XX века. Предаје историју у једној основној школи у Загребу. Укључен је у писање уџбеника историје. Аутор је уџбеника историје за седми разред основне школе и први разред средње.

Сарадници

Боро БРОНЗА,

Историчар, Бања Лука, Босна и Херцеговина.

Хелиан ДЕМИРИ,

Предавач, Универзитет Александар Цувани, Албанија.

Љупка ХРИСТОВА,

Наставница историје, Бивша југословенска република Македонија.

Никола ЈОРДАНОВСКИ,

Докторант, Школа друштвених истраживања, Варшава.

Нијази Мустафа КИЗИЛИРЕК,

Ванредни професор, Кипарски универзитет, Никозија, Кипар.

Ангелос КИРИАКУДИС,

Наставник историје, Никозија, Кипар.

Богдан Флорин ПОПОВИЦИ,

Докторант, Историјски институт, Букурешт, Румунија.

Божо РЕПЕ,

Професор, Одељење за историју, Љубљана, Словенија.

Милан РИСТОВИЋ,

Професор, Филозофски факултет, Београд, Србија.

Аракс САХИНЕР,

Управник Одељења за друштвене науке, Истанбул, Турска.

Андреј СОРА,

Уредник Историјског часописа, Букурешт, Румунија.

Владимир Георгиев СТАНЕВ,

Докторант, Универзитет у Софији, Бугарска.

Игор СТОЈАКОВИЋ,

Наставник историје и писац уџбеника, Загреб, Хрватска.

Лина ВЕНТУРА,

Ванредна професорка, Пелопонески универзитет, Коринт, Грчка.

Наставници који су учествовали у припреми приручника

Крешимир Алајбег, Загреб
Арзу Ајдин, Истанбул
Марилена Берчеа, Букурешт
Христо Беров, Софија
Раду Черкез, Букурешт
Емина Даутовић, Београд
Бојана Дујковић, Бања Лука
Ирена Лилкова Гаркова, Пловдив
Ентела Јорги, Тирана
Алма Касарухо, Тирана
Хајретин Каја, Истанбул
Јорданка Христова Карагеурова, Софија
Сњежана Корен, Загреб
Давор Козњак, Загреб
Елиза Кириаку, Никозија
Ангелос Кириакудес, Лимасол
Марија Кириази, Солун
Анастасија Киркини-Кутула, Атина
Маргита Мадунит, Загреб
Кодрута Матеи, Букурешт
Валентина Мавер, Љубљана
Мире Младеновски, Скопље
Нада Молеровик, Скопље
Сорин Оане, Рамницу - Валчеа
Нукет Орен, Истанбул
Валентин Максим Орос, Клуж
Мутлу Озтурк, Истанбул
Адриан Папајани, Тирана
Марија Филипиду, Пафос
Ницу Похоата, Букурешт
Јелка Разпотник, Љубљана
Василики Сака, Атина
Љупка Смилановска, Скопље
Невенка Срес, Љубљана
Ангела Тоадер, Букурешт
Елван Тонгал, Истанбул
Фатмироше Џемали, Тирана
Ненад Жарковић, Београд
Марија Зографаки, Ксанти

ОСМАНСКО ЦАРСТВО ОКО 1600. ГОДИНЕ			
Francuska	Независна држава	Solija *	Град
Liban	Зависна држава	Mantova □	Град-држава
Modarska	Подељена држава	Monterrat □	Зависни град-држава
Vilajet	Провинција	Spoleto □	Град-провинција
Bani Selab	Народ	S. Sarubak	Санџак
		c.	Област
		d.	Војводство
		gd	Велико Војводство
		K.	Краљевство
		E.	Вилајет

Напомене:
Имена османских вилајета написана су верзлом. Зависне државе обојене су бојом која упућује на државу суверена.

ОЦЕНИТЕ ОВУ КЊИГУ!

Ваше мишљење као читаоца ове књиге веома нам је важно, и као оцена нашег рада и за планирање наших будућих подухвата. Центар за демократију и помирење у југоисточној Европи (CDRSEE) је заједно са бројним колегама и сарадницима уложио огроман труд, време и драгоцене документе у пројекат „Настава модерне историје југоисточне Европе“, а резултат је књига коју држите у рукама. Да бисмо проверили успешност нашег метода, корисност овог подухвата и вредност наше инвестиције, волели бисмо да дате своју оцену пројекта.

Молимо за ваше искрено мишљење за шта ће вам бити потребно извесно време и труд. После читања ове књиге, или чак њеног коришћења у разреду, молимо вас да одете на наш веб сајт, нађете History Workbooks section и попуните образац за оцењивање. Формулар за евалуацију можете наћи одавде: www.cdrsee.org/jhp/evaluate_eng.html

Ако хоћете да нам се директно обратите пишите нам на: info@cdrsee.org и ваш е-mail ће бити директно упућен некоме од координатора ЈНР.

Уколико желите пишите нам на:

Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE)
Krispou 9, Ano Poli, 54634 Thessaloniki, Greece

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(560)"13/17"(035.057.874)
94(4-12)"13/17"(035.057.874)

ИСТОРИЈСКА читанка. 1, Османско царство /
уредници Халил Берктај и Богдан Мурgesку ;
[превод са енглеског група преводаца]. - 3.
изд. - Београд : Дан Граф ; Солун : Центар
за демократију и помирење у југоисточној
Европи = Thessaloniki : Center for Democracy
and Reconciliation in Southeast Europe, 2012
(Београд : Цицero). - 142 стр. : илустр. ;
27 см. - (Настава модерне историје
југоисточне Европе : додатни наставни
материјали / уредница издања на српском језику
Дубравка Стојановић)

Превод дела: The Ottoman Empire. - Тираж
1.000. - Стр. 6-7: Предговор трећем издању /
Костас Карас, Ричард Шифтер, Ерхард Бусек. -
Стр. 8: Предговор трећем издању на српском
језику / Дубравка Стојановић. - Напомене уз
текст. - Библиографија: стр. 132-136.

ISBN 978-86-83517-64-0 (ДГ)
ISBN 978-86-83517-63-3 (за издавачку целину)
1. Берктај, Халил [уредник] 2. Мурgesку,
Богдан [уредник]
а) Турска - Историја - 14-18в - Приручници
б) Југоисточна Европа - Историја - 14-18в -
Приручници
COBISS.SR-ID 189316620

